

TİSK AKADEMİ

**Türk Endüstri İlişkiler Sisteminde 2010 Anayasa Değişikliği ve
Sonrası Gelişmeler**
Kadir Arıcı

Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği
Burçin Yılmaz Eser

Bilgi Ekonomisi ve Türkiye
Hilâl Kuvvetli Yavaş

**Türkiye'deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonunun
Lokasyon ve Giriş Stratejisi Üzerindeki Etkisi**
Kader Tan Şahin
Kübra Mert

Türkiye Elektrik Piyasası Reformunun Elektrik Fiyatlarına Etkisi:
Ampirik Bir Analiz
Begüm Yurteri Köseadağlı
Osman Aydoğuş

**BIST-100 Getirileri, Dış Ticaret Açığı ve Enflasyon Büyümesinin
Nedensellik Açısından Analizi**
Meltem Ulsan

**Arzın Merkezine Seyahat: Bankacılarla Yapılan Görüşmelerden Elde
Edilen Bilgilerle Türk Bankacılık Sektörünün Davranışı**
Koray Alper
Defne Mutluer Kurul
Ramazan Karasahin
Hakan Atasoy

Türkiye'de Yabancıların Çalışma Şartları
Nazlı Töre

TİSK AKADEMİ

CİLT: 9 SAYI: 18

Sahibi

Türkiye İşveren Sendikaları
Konfederasyonu Adına
Yağız EYÜBOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bülent PİRLER

Editör

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

Yayın Kurulu Sekreterleri

Emel ÇOPUR
Sibel TUĞ

İdare Yeri

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi Reşat Nuri Sokak
No : 108 06540 Çankaya - ANKARA
Tel : (+90 312) 439 77 17 (pbx)
Faks : (+90 312) 439 75 92-93-94
Web : www.tisk.org.tr
E-posta : tisk@tisk.org.tr

Baskı Tarihi

30 Eylül 2014

Tasarım ve Baskı

AJANS-TÜRK GAZETECİLİK MATBAACILIK İNŞ. SAN. A.Ş.
İstanbul Yolu 7. km. Necdet Evliyagil Sok. No: 24
Batıkent - ANKARA
Tel : (+90 312) 278 08 24 • Faks : (+90 312) 278 18 95

ISSN:1306-6757

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

TİSK AKADEMİ, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, EBSCO Veri Tabanı ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

TİSK AKADEMİ, Basın Meslek İlkelerine uymayı taahhüt eder.

Yayın İlkeleri

TİSK AKADEMİ, yılda iki kez Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na aittir ve yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

DANIřMA KURULU

Prof. Dr. Asaf Savaş	AKAT Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Teoman	AKÜNAL Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf	ALPER Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğrul	ARAT TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir	ARICI Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman	AYDOĞUş Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tankut	CENTEL Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Emin	ÇARIKÇI Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk	ÇOLAK Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Prof. Dr. Münir	EKONOMİ
Prof. Dr. Hüsnü	ERKAN Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz	ESEN İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. William B.	GOULD IV Stanford Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel	İNAN Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteřem	KAYNAK Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan	KIőLAL Saint Leo Üniversitesi
Prof. Dr. őükrü	KIZILOT Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan	MORGİL
Yrd. Doç. Dr. Murat	MUNGAN Florida State Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer	MÜFTÜOĐLU Bařkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muna Baron	NDULO Cornell Üniversitesi
Prof. Dr. Selami	SARGUT Bařkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nur	SERTER İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Polat	SOYER Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan	SÜRAL Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sarper	SÜZEK Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi	őAHLANAN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa	TARHAN Loyola University Chicago
Prof. Dr. Sübidey	TOGAN Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nahit	TÖRE Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. İlter	TURAN Bilgi Üniversitesi
Dr. Mehmet	UĐUR Greenwich Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi	UZUNOĐLU Trakya Üniversitesi

Alfabetik olarak soyadı sırasına göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

● Türk Endüstri İlişkiler Sisteminde 2010 Anayasa Değişikliği ve Sonrası Gelişmeler	
<i>Prof. Dr. Kadir Arıcı</i>	6
<i>Gazi Üniversitesi - Hukuk Fakültesi</i>	
● Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği	
<i>Yrd. Doç. Dr. Burçin Yılmaz Eser</i>	26
<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i>	
● Bilgi Ekonomisi ve Türkiye	
<i>Hilâl Kuvvetli Yavaş</i>	48
<i>Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü</i>	
● Türkiye’deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonunun Lokasyon ve Giriş Stratejisi Üzerindeki Etkisi	
<i>Doç. Dr. Kader Tan Şahin</i>	74
<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i>	
<i>Arş. Gör. Kübra Mert</i>	
<i>Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i>	
● Türkiye Elektrik Piyasası Reformunun Elektrik Fiyatlarına Etkisi: Ampirik Bir Analiz	
<i>Arş. Gör. Begüm Yurteri Köseadağlı</i>	98
<i>Prof. Dr. Osman Aydoğuş</i>	
<i>Ege Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i>	
● BIST-100 Getirileri, Dış Ticaret Açığı ve Enflasyon Büyümesinin Nedensellik Açısından Analizi	
<i>Yrd. Doç. Dr. Meltem Uluhan</i>	118
<i>İstanbul Kültür Üniversitesi</i>	
● Arzın Merkezine Seyahat: Bankacılarla Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Bilgilerle Türk Bankacılık Sektörünün Davranışı	
<i>Koray Alper</i>	130
<i>Defne Mutluer Kurul</i>	
<i>Ramazan Karasahin</i>	
<i>Hakan Atasoy</i>	
<i>Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Piyasalar Genel Müdürlüğü</i>	
● Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları	
<i>Yrd. Doç. Dr. Nazlı Töre</i>	154
<i>Ufuk Üniversitesi-Hukuk Fakültesi</i>	

CONTENTS

● 2010 Constitutional Amendments and Subsequent Developments in Turkish Industrial Relations System <i>Prof. Dr. Kadir Arıcı.....</i> <i>Gazi University- Faculty of Law</i>	6
● The Relationship Between Economic Growth and Unemployment: The Turkish Case <i>Assistant Prof. Dr. Burçin Yılmaz Eser.....</i> <i>Karadeniz Technical University- Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	26
● Knowledge Economy and Turkey <i>Hilâl Kuvvetli Yavaş.....</i> <i>Marmara University- Institute of Social Sciences</i>	48
● The Effect of Location and Entry Strategies on the Motivation of Business Groups Internationalization in Turkey <i>Associate Prof. Dr. Kader Tan Şahin.....</i> <i>Karadeniz Technical University- Faculty of Economics and Administrative Sciences</i> <i>Res. Asst. Kübra Mert</i> <i>Recep Tayyip Erdoğan University- Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	74
● The Effect of Turkish Electricity Market Reform on Electricity Prices: An Empirical Analysis <i>Res. Asst. Begüm Yurteri Köseadağlı.....</i> <i>Prof. Dr. Osman Aydoğuş</i> <i>Ege University- Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	98
● Granger Causality Analysis of BIST-100 Returns, Foreign Trade Deficit and Inflation Growth <i>Assistant Prof. Dr. Meltem Uluşan.....</i> <i>İstanbul Kültür University</i>	118
● Behaviour of Banking Setor in Turkey, Based on Information From Survey <i>Koray Alper.....</i> <i>Defne Mutluer Kurul</i> <i>Ramazan Karasahin</i> <i>Hakan Atasoy</i> <i>Central Bank of the Republic of Turkey- Directorate General of Markets</i>	130
● Foreigners' Working Conditions in Turkey <i>Assistant Prof. Dr. Nazlı Töre.....</i> <i>Ufuk University-Faculty of Law</i>	154

ÖZET

Türk Endüstri İlişkiler Sisteminde 2010 Anayasa Değişikliği ve Sonrası Gelişmeler

Endüstri ilişkileri sisteminin işleyişini hukuki alt yapı belirlemektedir. Hukuki alt yapı, ekonomik ve sosyal hakların muhtevasını da belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada 2010 Anayasa değişikliği ve bu değişikliğe bağlı olarak düzenlenen toplu iş hukukuna ilişkin kanunlarda yapılan değişikliklerin Türk Endüstri İlişkileri sistemine etkisi üzerinde durulmaktadır. Çalışmada özellikle, yeni mevzuatın sistemde sıkıntı yaratacak yönleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Yeni mevzuat bazı kanuni sınırlamaları kaldırırken endüstri ilişkileri alanındaki sınırlamaları bütünüyle sona erdirebilmiş değildir. Kanunla onaylanmış Uluslararası Sözleşmeler ve Avrupa Müktesebatına uyum perspektifinden Türk endüstri ilişkiler sisteminin mevcut hukuki alt yapısı tenkit almaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: 2010 Anayasa Değişikliği, Türk Endüstri İlişkileri, Ekonomik ve Sosyal Haklar, Toplu İş Hukuku

ABSTRACT

2010 Constitutional Amendments and Subsequent Developments in Turkish Industrial Relations System

Legal infrastructure determines the functioning of the Industrial relations system. The legal infrastructure also displays the content of the social and economic rights. In this article, the influence and subsequent impacts of the Constitutional amendments in 2010 Constitutional amendments and subsequent legal amendments related to the collective labour law on the Turkish industrial relations system has been searched. Trouble creating areas of the new legislation has particularly been emphasized. New legal restrictions in the field of industrial relations has not been ended up the restrictions on the collective labour rights and freedoms. In respect to the international conventions ratified by Turkey and European Acquis from the perspective of the Turkish industrial relations system, the existing legal infrastructure will continue to receive criticism.

Keywords: 2010 Constitutional Amendments, Turkish Industrial Relations System, Economic and Social Rights, Collective Labour Law

Türk Endüstri İlişkiler Sisteminde 2010 Anayasa Değişikliği ve Sonrası Gelişmeler

Prof. Dr. Kadir Arıcı *

İRİŞ 2010 Anayasa değişiklikleri, ülkemizde kamuoyuna demokratikleşme süreci bakımından çok önemli bir adım olarak sunulmuş ve halkın önemli bir çoğunluğunun da desteği ile yasalaşmıştır. 2010 Anayasa değişikliğinin Türk endüstri ilişkileri sistemi üzerindeki etkileri konusunda yeterli değerlendirmeler yapılmış değildir. Bu çalışmada amaç 2010 Anayasa değişikliği ve sonrasındaki kanun değişikliklerinin endüstri ilişkileri sistemi bakımından değerlendirmesini yapmaktır.

Anayasa değişikliği ve sonrasında 4688 sayılı kanunda değişiklik yapılmış¹ ayrıca 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunları yürürlükten kaldırılmış ve yerine 18.10.2012

tarikh ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu yürürlüğe konulmuştur². Anayasa değişikliğine bağlı kanun değişikliği ve ortaya çıkan yeni endüstri ilişkileri düzeninin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılmasına ihtiyaç vardır. Türk endüstri ilişkiler sistemine bu kanunlarla çağdaş demokratik değerler kazandırılmış ve sisteminde ilişkilerin sağlıklı bir biçimde gelişmesine katkı sağlanmış mıdır? Ülkemizde çalışma barışında geçmişe göre bir olumlu gelişmeden söz edilebilir endüstri ilişkileri alanındaki mi? Mevcut kanunlarla kurulan düzen, çalışma hayatının taraflarının beklentilerine cevap verebilecek midir? Türkiye ILO, Birleşmiş Milletler ve Avrupa

¹ Bu değişiklik 2010 Anayasa değişikliğinde öngörülen kanuni düzenleme olarak yapılmış olan değişikliktir. 4.4.2012 tarih ve 6289 sayılı Kanun ile yapılmıştır (RG 11.4.2012 tarih ve 28261 Sayı).

² RG. 7.11.2012 tarih ve 28460 sayı .

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku
kadirarici@gmail.com

Birliği gibi üç büyük uluslararası ve uluslararası kuruluşlar bakımından altına imza attığı uluslararası sözleşmelere uygun bir endüstri ilişkileri sistemi için gerekli yasal alt yapıya kavuşturulmuş mudur? Bütün bu soruların ışığında anayasal ve yasal değişikliklerin endüstriyel ilişkiler perspektifinden değerlendirmesinin yapılması gerekir. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir endüstri ilişkiler sistemine kavuşmak, çağdaş bir devlet olma hedefi bakımından olduğu kadar kanunlarla onayladığımız milletlerarası sözleşmelerden doğan taahhütlerimizin de gereğini yerine getirmek bakımından önemli ve gereklidir.

I- 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİMİZ

Endüstri ilişkiler sistemimiz bakımından 2010 anayasa değişikliğinin anlamı nedir? 2010 Anayasa değişikliği 12/9/2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir³. 2010 Anayasa değişikliğinin getirdiği temel değişiklikler Türk endüstri ilişkiler sisteminde yeni bir dönemin kapısını kısmen açacak nitelikte değişikliklerden ibarettir. Bu değişiklikleri kendi içerisinde işçi işveren ilişkilerine ilişkin değişiklikler ve kamu çalışanlarını ilgilendiren değişiklikler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

1- İşçi-İşveren İlişkilerine İlişkin Değişiklikler

A- Sendikal Hakkı İle İlgili Değişiklikler: Sendika Hürriyetine Dair Sınırlamaların Kaldırılması

Sendikal haklarla ilgili değişiklikler, özü itibarı ile sendikal hakları sınırlayan anayasal engelleri kaldırmaya yönelik değişikliklerden ibaret değişikliklerdir. Bu değişikliklerle 1982 Anayasası ile anayasamıza giren

ve kimisi anayasada olması gerekmeyen kimisi ise sendikal hakları sınırlayıcı nitelikte bulunan düzenlemeler Anayasadan çıkarılmıştır.

2010 Anayasa değişikliği ile öncelikle sendikal hakları sınırlayan anayasal hükümler anayasa metninden çıkarılmıştır. Bu anlamda yapılan ilk değişiklik Sendikal hakları düzenleyen Anayasa m.51 in üçüncü paragrafının anayasada çıkarılması olmuştur. 12.9.2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun m. 5 ile mülga hale gelen bu değişiklik ile aynı anda aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olma yasağı kaldırılmıştır.

Aynı anda aynı işkolunda birden çok sendikaya üye olma yasağının kaldırılmasının gerekçesi kısmi zamanlı çalışan işçilerin sendikaya üye olma haklarının sınırlayan bir hüküm olması olarak gösterilmiştir. Ancak ileri sürüldüğü gibi kısmi zamanlı çalışan işçiler bakımından 1982 anayasasında bulunan aynı anda aynı işkolunda birden çok sendikaya üye olma yasağının sendikal hakları sınırlayan düzenleme olup olmadığı yetince sorgulanmış değildir.

Sendikal mücadelenin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi kadar yetkili sendikanın zamanında ve kolayca belirlenmesi bakımından bu düzenleme üzerinde durulması gereken bir düzenlemedir.

Yapılan değişiklik tarihi gelişim içinde değerlendirildiği zaman 274 ve 275 sayılı kanunlar dönemlerinde aynı anda tek sendika üye olma zorunluluğu kanunda yer almadığı için işçiler aynı işyerinde örgütlü farklı sendikalara aynı anda üye olabilmekteydi. Bu yüzden ki düzenleme bu şekli ile toplu sözleşme yetkisi tespitinde önemli bir mese-

³ R.g. 13.5.2010 Tarih ve 27560 sayı .

le kaynağı haline gelmekte ve yetki sürecinin uzamasına da dahil çok büyük hukuki meselelere yol açmaktaydı. Bu meseleyi çözmek maksadı ile 1982 Anayasası ile önce aynı anda iki sendikaya üye olma yasağını getirilmişti. Bu düzenleme de meseleyi bütünüyle çözmemiş; 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile anayasadaki ifade daha düzgün ve tartışmaya meydan vermeyecek hale getirilmişti. Bu suretle aynı işkolunda aynı anda birden çok sendikaya üye olma yasaklanmış ve Türk endüstri ilişkiler sisteminde çift üyelikten kaynaklanabilecek meseleler en aza indirilmişti.

2010 değişikliği ile Anayasada yer alan aynı anda aynı işkolunda birden çok sendikaya üye olmayı yasaklayan hüküm anayasadan çıkarılmıştır. Bu çıkarılma bazıları tarafından aynı anda aynı işkolunda birden çok sendikaya üye olunabileceği gibi anlaşılmış; bazıları tarafından ise anayasada böyle bir hükmün yer almasının bir anlamı yoktu; dolayısı ile kanunda yer almaması gereken bir hüküm anayasadan çıkarılmıştır şeklinde yorumlanmıştır. Bu değişikliği, sendikal hürriyetlerin ve hakların önündeki engellerin kaldırılmasının bir adımı olarak görenler de olmuştur.

Hemen ifade edelim ki sendika çokluğu ilkesi, hür ve demokratik sendikacılık anlayışının da bir gereğidir. Sendikaya üye olmak isteyenlerin sendika seçme haklarına da sahip bulunmaları gerekir. Hür sendikacılık bu nedenle sendika çokluğu ilkesini benimsemiştir. Her işyerinde ve her işkolunda aynı anda birden çok sendikanın kurulması ve serbestçe faaliyette bulunma hak ve hürriyetinin sağlanması ile çalışanlar sendika seçme hürriyetine ve hakkına kavuşmuş olurlar.

Sendika çokluğu esasını benimsemiş bir endüstri ilişkileri sisteminde; sendikaların yetki alma sürecinin uzamasına yol açacak nitelikteki düzenlemeler her dönemde istenilmez. Birden çok sendikaya aynı anda üye olma hakkı bu anlamda önemli bir engel olarak karşımıza çıkacaktır. Anayasadan bu ifadeler çıkarılırken kanunla farklı anlama gelecek düzenlemelere de kapı açılmaması gerekirdi.

Kaldı ki bu düzenlemenin sendika hürriyetine bir sınır olarak görülmesini kabul etmek ve onaylamak da mümkün değildir. Çünkü aynı anda aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olma hakkının tanınmasının işçiye sağlayacağı bir avantaj bulunmadığı gibi; bu sınırın konulması ferdi sendika hürriyetini de sınırlayan bir düzenleme olarak da nitelendirilmesi kabul edilemez. Mevcut yasaklama sendikal hak ve hürriyetlerin özüne dokunan bir sınırlama olmadığı gibi sendikal hakların sağlıklı olarak kullanılmasına katkı sağlayan bir düzenleme idi.

B- Grev Hakkına Dair Değişiklikler:

2010 Anayasa değişikliği ile grev hakkına dair önemli değişiklikler yapılmıştır. Anayasa m. 54 de konuyu düzenleyen yer alan iki paragraf anayasa metninden çıkarılmıştır. Mülga edilen m. 54/ 3. Paragraf ta **“Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur”** hükmü yer almaktaydı.

Bu düzenleme bilindiği gibi anayasamıza 1982 anayasası ile girmiş bir düzenleme idi. Daha sonra bu paragrafta 23/7/1995-4121/4 md. İle değişiklik ve 12/9/2010-5982/6 md. ile mülga edilmiştir.

Bu paragrafın Anayasaya giriş sebebi grev hakkını kullanırken işyerlerini kullanılamaz hale getiren sendikal mücadeleyi durdurmak ve kanuna uygun grev yapılmasını sağlamaktır. Tarihe TARİŞ Grevi olarak geçen grev örneğinde olduğu gibi sendikal mücadele adına grev yaparken işyerlerini yakan yıkanların tespit edilememesi nedeniyle meydana gelen zararın sorumlularının bulunamamasından kaynaklanan bir problemin çözümü için Anayasaya girmişti. O dönemde anayasa koyucu bu meseleyi çözmek için greve karar veren sendikanın bu zarardan sorumlu tutulması yolu ile meselenin çözülmesini sağlayabileceğini düşünerek bu düzenlemeyi yapmıştı. Ancak bu durum da da sendikanın kararına ve iradesine dayanmayan bir zarardan sendikanın sorumlu tutulması gibi ceza hukukunun temel ilkelerinden birisi olan “cezaların şahsiliği” ilkesine aykırı bir düzenleme yapılarak meselenin çözülmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştı. Düzenleme bu itibarla sürekli olarak tenkit edilen ve hukuk bakımından rahatsızlık kaynağı olan bir düzenleme olarak nitelendirilmişti. Bizim kanaatimize göre de düzenleme amacı itibarı ile tasvip edilebilir nitelikte ise de hukuk nezdinde hukukun genel ilkelerine aykırı bir düzenleme idi. Çünkü hukukta suçların şahsiliği ilkesi vardı. Suçu kim işledi ise cezayı da o çeker. Halbuki düzenleme bu ilkeye aykırı bir biçimde yapılmıştı. İşçilerin suçunun cezasını belki de suçta hiç dahil olmayan sendikaya ödetmek adil değildi. İşte bu nedenle anayasadan bu düzenlemenin çıkarılması yerinde bir düzenleme olmuştur⁴.

2010 anayasa değişikliği ile mülga hale getirilen bir başka düzenleme ise grev hakkı bakımından daha da önemli gördüğümüz bir düzenlemedir. Bu düzenleme ile

m. 54/ 7 de yer alan bir paragraf ilga edilmiştir. Buna göre **“Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz”**.

Bu düzenlemenin Anayasadan çıkarılması ile grev hakkının muhtevası genişletilmiş mi olmaktadır? Yani bu değişiklikler hayata geçirildiği zaman “Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılabilecek ve hukuki hale gelmiş mi olacaktır? Pek tabidir ki bu değişiklikler kamuoyuna sendikala hakları genişletiliyormuş gibi lanse edildi. Halbuki daha sonra yapılan kanuni düzenleme ile hiç de değişikliğin bu anlamda yapılmadığı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Değişiklik Anayasada yer almasına gerek olmayan bir düzenlemenin anayasadan çıkarılması anlamında ise bu düzenleme bizce de yerinde bir değişikliktir. Kanaatimize bu değişiklik ile kanun koyucunun grev hakkının muhtevasını genişletmesinin önü açılmış olmaktadır. Ancak grev hakkının muhtevasını Anayasal olarak değiştirme anlamında bir düzenleme olarak bu düzenlemeyi görmek mümkün değildir.

2- Memurlara Grevsiz Toplu Sözleşme Hakkının Verilmesi

Toplu iş sözleşmesi, kural olarak işçi niteliği taşıyanlara tanınmış bir haktır. Bu hak işçi ve işverenlere toplu sözleşme özerkliği hakkı tanır. Bu suretle çalışma hayatının

⁴ 6356 sayılı Kanunda “bu husus” Kanun dışı bir grev yapılması halinde bu grev nedeniyle işverenin uğradığı zararlar, greve katılan işveren kuruluşu veya kanun dışı grev herhangi bir işçi kuruluşunca kararlaştırılmaksızın yapılmışsa, bu greve katılan işçiler tarafından karşılanır” (m. 70/ 2) şeklinde düzenlenmiştir .

tarafları yani işçi sendikaları ile işveren ya da işveren sendikaları iş kanunları ile işçiyi korumak maksadı ile getirilen ve asgari nitelikli olan koruyucu kanun hükümlerini işçi lehine olmak üzere değiştirebilme ve daha iyi çalışma şartlarında çalışmalarını sağlama imkanını elde ederler.

2010 Anayasa değişikliği ile ilk defa statü hukukuna tabi olan kamu görevlileri ve memurlarına toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Statü hukuku ile toplu sözleşme hukuku bir arada gider mi? Bağdaşır mı? Bu uzun bir tartışmanın konusudur.

Bu bağlamda bir başka tartışma konusu ise toplu sözleşme hakkı, sendikal haklar bütünü içerisinde yer alan bir haktır. Toplu sözleşme hakkı tanındığı bir ortamda grev hakkının da tanınması gerekmez mi? İşte bu ikinci soru da çok önemli bir sorudur. Türkiye'nin önünde duran ve çözülmesi gereken bir meseledir.

Türk anayasa koyucusu bu sorulara kendisine göre bir cevap bulmuş ve bize özgü yani alaturka bir düzenleme yaparak meseleyi çözmüş gözükmektedir. Buna göre statü hukuku ile toplu sözleşme hukuku bağdaştırılmış ve toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Buna göre **“Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler”** 12.9.2010 tarih ve 5982 sayılı kanun m. 6 ile Anayasa m. 53 e eklenen bu düzenleme ile memur ve diğer kamu görevlilerine toplu iş sözleşmesi hakkı değil toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Bu alaturkallığın farkına varılsın istenmiştir ki m. 53 ün üst başlığı da Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu Sözleşme Hakkı olarak değiştirilmiştir.

Memur ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı, grevsiz bir hak olarak tanınmıştır. İlk bakışta statü hukuku devam

edeceğine göre yani lokavt imkanı tanınmayacağını için grev hakkının tanınmaması da pek tabidir diye düşünülebilir. Peki toplu pazarlıkta yani toplu sözleşme görüşmelerinde taraflar arasında bir uyuşmazlık çıkar ve taraflar bir anlaşmaya varamazlarsa ne olacaktır? Bu tıkanma nasıl çözülecektir?

Anayasa değişikliğine göre **“Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.”** Anayasa m. Any.m.53/4).

Şu halde anayasa koyucu uyuşmazlık çıkması halinde uyuşmazlığın grevle değil zorunlu tahkim organı eli ile çözülmesi yolunu benimsemiştir. Kamu görevlileri hakem kurulu, zorunlu tahkim organı olarak uyuşmazlıkta son sözü söyleyecektir. Anayasaya göre **“Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.”** (m.53).

Hemen ifade edelim ki ILO da Türkiye'nin onaylamış bulunduğu sözleşmelerden kaynaklanan ve Türkiye aleyhine tartışma konusu olan konu, kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkının tanınması değildir. Tartışma konusu, gerçekten memur niteliği tartışmalı milyonlarca kimsenin sendikal haklardan mahrum kılınmasıdır. Yapılması gereken yani bizden beklenen ise gerçekten kamu adına karar verenler dışındaki bütün kamu çalışanlarının memur statüsünden çıkarılması ve kanunla onaylamış bulunduğu-

muz milletlerarası sözleşmelerde öngörülen şekli ile bu hakların tanınması idi. Ancak ülkemiz bu anlamda farklı bir yolu benimsemiştir .

3- Sendikal Hakların Korunmasına Katkı Yapacak Değişiklik:

2010 Anayasa değişiklikleri içinde yapılan bir başka önemli değişiklik ise hak arama özgürlüğü ile ilgili değişikliktir. Hukuk devletin geliştirilmesi bakımından, çok önemli bir değişiklik olarak ortaya çıkan bu değişiklik ile kişilere Anayasa mahkemesine bireysel başvuruda bulunma hakkı tanınmış bulunmaktadır. 7.5.2010 tarih ve 5982 sayılı kanun m. 18 ile yapılan bu değişiklik ile Anayasa mahkemesinin görevleri arasına bireysel başvuruları inceleme görevi de ilave edilmiştir. Buna göre **“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”** (Anayasa m.148/ 3-4-5)⁵

Bu düzenleme ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki haklarının Türkiye’de bir kamu gücü tarafından ihlal edildiğini iddia eden kimselere Anayasa Mahkemesinde bireysel başvuruda bulunma hakkı tanınmış olmaktadır. Bireysel başvuruda bulunabilmek için kişilerin olağan bütün kanun yollarını tüketmiş olmaları ön şart olarak belirlenmiştir.

Bu düzenleme 1986 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yargı yetkisinin kabul edilmesinden sonra hak arama özgürlüğünün geliştirilmesi ve insan haklarının korunması bakımından atılmış çok önemli bir adımdır. Bu adım ile insan hakları alanında Türkiye’nin karnesinin iyileştirilmesi; Avrupa İnsan hakları Mahkemesine dava gidişinin önünün kesilmesi; Türk idare ve yargı sisteminin insan hakları karnesinin geliştirilmesine katkı sağlanmış olacaktır .

Bireysel başvuru hakkı endüstri ilişkilerinin bakımından önemli gördüğümüz bir adımdır. Sendika, toplu sözleşme grev ve lokavt hakları gibi insan hakları kategorisi içinde yer alan hakların korunmasına da bu değişiklik önemli katkılar sağlayacak; işçi ve işveren kuruluşları haklarının korunması bakımından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuruda bulunma zorunda kalmadan ülkede karşılaştıkları insan haklarına dair meseleleri çözmeleri mümkün olabilecektir. Sendikal hakların korunması, Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin geliştirilmesi yönünden çok önemli bir adım olarak görülmelidir .

II- SENDİKAL HAKLARLA İLGİLİ KANUNLARDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Türk endüstri ilişkileri sistemi içinde çok önemli bir başka değişiklik ise, endüstri ilişkilerine ilişkin temel kanunlarda yapılan değişik olmuştur. Bilindiği gibi sendikal hakları, bir başka ifade ile Türk endüstri ilişkileri sisteminin hukuki temellerini düzenleyen temel kanunlar 1983 tarih ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş

⁵ Bu değişiklik 7/5/2010 tarih ve 5982 sayılı Kanun m. 18 ile yapılmıştır.

Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu idi. Bu kanunlar Türkiye Cumhuriyeti devletinin kanunla onaylamış bulunduğu 87, 98 ve 151 sayılı ILO Sözleşmeleri ne aykırı kanunlar olarak tenkit edilmiş; kanunlarda normal demokratik düzene geçildikten sonra çok büyük değişiklikler yapılmış olmasına rağmen; bu kanunlarla ilgili şikayet ve eleştirilen ne iç kamuoyunda ne de ILO aplikasyon komitesinde sürüp gitmişti.

Anayasa değişikliğinden sonra sendikal haklara ilişkin temel mevzuatta değişiklik yapılmış ve yıllardır tenkit edilen iki kanun birleştirilerek tek bir kanun haline getirilmiştir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu adı altında yapılan yeni kanunlaştırma ile işçi ve işveren temelinde endüstri ilişkiler sistemimiz tek bir kanun ile düzenlenmiş olmaktadır. Kanun koyucularca bu düzenleme ile sendikal hakların ILO normlarına uygun hale getirildiği ve bu alandaki bütün tartışmaları ve tenkitleri sona erdirecek bir düzenleme yapıldığı ileri sürülmüştür. Ancak biz bu tespitin gerçeği tam olarak ifade ettiğini düşünmüyoruz.⁶

Endüstri ilişkiler sistemimiz bakımından bir başka kanuni düzenleme ise kamu görevlilerine 2010 anayasa değişikliği ile sağlanan toplu sözleşme hakkının uygulama esaslarını düzenleyen ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri sendikaları ve Toplu sözleşme kanununda yapılan kanuni değişikliklerdir. Endüstri ilişkiler sistemi bakımından yapılan bir son değişiklik ise 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu olmuştur. Bu kanun endüstri ilişkiler sistemi ile doğrudan ilgili bir kanun olmamakla birlikte endüstri ilişkileri sisteminde iş barışının sağlanması bakımından önemli bir düzenlemedir.

Endüstri ilişkiler sisteminde bu kanuni düzenlemeler ile ne gibi yenilikler ve değişiklikler getirilmiştir. Bu değişikliklerin yeni dönemde endüstri ilişkiler sistemimizde iş barışının sağlanmasına ne gibi katkı sağlayacaktır. İş barışının sağlanması ne ölçüde mümkün olabilecektir? Aşağıda yapılan düzenlemenin getirdiği belli başlı değişiklikler tespit ve değerlendirilecektir.

1- Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Ve Getirdikleri

Türk endüstri ilişkiler sistemini etkileyen daha doğrusu belirleyen en önemli değişikliklerden birisi 6356 sayılı Kanunla yapılmıştır. Başlangıçta Oniki Eylül Döneminin kanunları olarak bilinen 2821 ve 2822 sayılı kanunları ILO normlarına ve AB Müktesebatına uydurma maksadı ile hazırlanan iki ayrı kanun tasarısı son dakika değişikliği ile tek bir kanun olarak yasalaşmış; 2012 tarih ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu bu şekilde yasalaşmıştır. Kanun değişikliğinin endüstri ilişkileri sistemi bakımından önemli gördüğümüz bulduğumuz getirdiği temel değişiklikler aşağıda kısa kısa açıklanacaktır.

A-Tek Kanun Esasının Benimsenmesi

Bu değişikliklerden birisi tek kanun esasının benimsenmiş olmasıdır. Tek kanun esasının benimsenmesinin olumlu ve olumsuz yönleri söz konusudur.

Tek bir kanun ile sendikalar ve toplu iş sözleşmesi grev ve lokavt alanının tanzim edilmesi derli toplu bir kanuna kavuşulması bakımından uygun bir tercih olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kadar teferruatlı bir alanın tek bir kanunla düzenlenmesi yapılır-

⁶ Aynı görüşte : TUNCAY, A. Can – SAVAŞ, F. Burcu : Toplu İş Hukuku, 3. Bası, Beta İstanbul 2013 ,s.11.

ken olabildiği kadar sade ve kısa bir kanuni düzenleme yapmak gayreti öne çıkmıştır. Bu anlayış sonucunda ve anlaşılması zor bir kanuni düzenleme ile karşı karşıya kalınmıştır.

Tek kanun düzenlemesinin hukuk tekniği bakımından yarattığı en büyük sıkıntı ise yargı içtihatlarındaki gelişmenin takibinin imkansız kılacak nitelikte bir değişiklik olmasıdır. Hukukun gelişmesi kanun değişikliği kadar içtihatlardaki gelişme ile de yakından ilgili bir meseledir. Son kırk yılında kanun numarasında üç değişiklik (Sendikalar Kanunu bakımından 274,2821 ve 6356; Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununu bakımından ise 275,2822 ve 6356 sayılı kanunlar olmak üzere) ve bu kanunlarda ise çok farklı maddelerde değişiklikler yapılmıştır. Kanun ve kanun maddelerinde yüzlerce değişikliğin olduğu bir hukuk sisteminde yargı içtihatlarını sağlıklı takip nasıl mümkün olabilir bilmiyorum. Bu itibarlardır ki tek kanun tercihi bizce usul açısından yerinde olmayan bir düzenleme biçimi olmuştur. Eski kanunlarda gerekli değişiklikler yapılarak aynı sonuca varılması daha doğru olurdu. Kaldı ki eski kanunlar daha sonra normal demokratik düzen içinde 12 Eylül Kanunu olarak yalnızca adı ve tarihi dışında bir alakası kalmamış kanunlara dönüştürülmüştü. Sosyal taraflar bu kanunlarda istedikleri değişikliği yapmışlar veya yaptırmışlardı.

Tek kanun düzenlemesinin şekli bakımından endüstri ilişkiler sistemine herhangi bir katkısı olacağını düşünmüyoruz.

B- Sendikal Hürriyetler Üzerindeki Sınırlamaların Azaltılması

Türk endüstri ilişkileri sistemi bakımından hukuk sisteminin kanunla onaylanmış ILO sözleşmeleri ve üye olmak üzere müzakere yürüttüğümüz AB mevzuatına uy-

durulması gibi bir ihtiyaç ; hatta zorunluluk bulunmaktadır⁷. Yeni kanuni düzenleme de bu anlamda atılan bir adım olarak değerlendirilmelidir. Kanun koyucunun sosyal taraflarla sosyal diyalog içinde yürüttüğü kanuni düzenleme; sendikal hürriyetlerin önündeki engelleri kaldıran bir kanun olarak değil; sendikal hürriyetler üzerindeki sınırlamaların azaltılmış olduğu yeni bir kanun olarak doğmuştur.

Yeni kanuni düzenleme ile ILO dan bize yöneltilen tenkitlerin biteceğini düşünülmemelidir. Sendika kurma, sendikal faaliyetler ve sendika üyeliği üzerindeki sınırlamaların bütünüyle kalktığı iddia edilemez. Bu düzenlemeler yapılırken sendikalar arasında tam bir mutabakat sağlanması; AB de olduğu gibi önce bu alanda bir sözleşme yapılması ve bu sosyal sözleşmenin kanun haline getirilmesi gibi bir yol seçilmiş olsa idi daha doğru olurdu. En azından AB den gelecek eleştirilere ve ILO dan gelen değerlendirmelere karşı rasyonel bir savunma imkanı yaratılmış olurdu.

Halbuki kanun bir bütün olarak incelendiği zaman sendikal hürriyetler üzerindeki sınırlamaların bütünüyle kalkmadığı gözlemlenmektedir. İşkolu barajının kaldırılmaması, sendika kurma ve sendikaların teşkilatlanması üzerindeki sınırlamaların kaldırılmaması gibi onlarca örnek verilebilir.

C- Sendika Yöneticilerine İlişkin Güvencelerin Artırılması

STİS kanununda dikkati çeken bir başka husus ise, sendika yöneticiliğinin teminat-

⁷ Kanunun uluslararası normlar açısından değerlendirilmesi için bkz.: SUR,Melda: "6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Uluslar arası Normlar Açısından Değerlendirilmesi", Çalışma ve Toplum . 2013/4 sa.39, s. 323 – 362 .;

larının artırılması olmuştur. Geniş anlamda sendika yöneticileri denildiği zaman sendikaların yönetim ve denetim kurulu üyeleri, sendika işyeri temsilcileri akla gelir. Türk sendika hukukunda bir türlü çözülmeyen sendika yöneticilerinin teminatı hususunda yeni kanun meseleyi önemli ölçüde çözmüş durumdadır.

Getirilen değişiklikler incelendiği zaman profesyonel sendika yöneticilerinin yöneticilik süresince iş sözleşmelerinin askıda kalmasının benimsenmesi bu alanda işe dönme hakları ile ilgili bütün meseleleri ve tartışmaları ortadan kaldıran bir adım olmuştur. Ayrıca bu kişilere istedikleri zaman iş sözleşmelerini fesih hakkını kıdem tazminatını da alabilecek bir biçimde tanımış olması da yöneticiler lehinde bir düzenleme olarak görülmelidir .

İşyeri sendika temsilcilerinin teminatı ile ilgili düzenleme de bu alandaki tartışmaları önemli ölçüde sona erdiren bir düzenlemedir. Bu alanda temsilcilik teminatının temsilcilik görevinin sona ermesinden sonra hiç olmazsa 6 ay daha devam edeceğine ilişkin bir düzenleme ihtiyacı vardı. Bu değişikliğin yapılmamış olması da üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Sendika yöneticilerin teminatı alanında atılmış bir başka önemli adım ise amatör sendika yöneticilerinin teminatı alanında atılmıştır. Bu alanda atılmış en önemli adım amatör sendika yöneticilerinin işyeri sendika temsilcilerine tanınmış olan teminata kavuşturulmuş olmasıdır. Bu düzenleme ile amatör sendika yöneticileri, işyerinde sendikal faaliyetlerini daha emniyetli bir biçimde yürütülebileceklerdir. Yapılan düzenleme son derece önemli ve sendikal faaliyetlerin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik bir adım niteliğindedir .

D- Sendika Üyelerinin Teminatı Hususunda Yeni Bir Şey Yok

Yeni kanun ile sendika üyeliğinin sendika hürriyetinin korunması bakımından yeni bir adım atılmış değildir.

Anayasadaki aynı anda aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olmanın yasaklanmasının kaldırılmış olması, sonuçta kanunda da aksülamelini bulmamıştır. Kanuni düzenleme incelendiği zaman yapılan kanuni düzenlemenin uygulamada fiili imkansızlıkla malul olacağı anlaşılr. İşyeri seviyesinde sendika kurmanın mümkün olmadığı; kurulsa da toplu sözleşme yapmasının yasak olduğu bir sistemde aynı anda iki farklı sendikaya üye olan kimse; aynı sendikaların aynı işkolunda bir işyerinde mücadele ettiği gerçeği karşısında ne olacaktır? A işyerinde X sendikasının üyesi olan kişi B işyerinde rakibi olan Y sendikasına üye olabilecek, onun yetki almasına katkı sunacak duruma girecektir. Bu durumda üyesi olduğu sendikanın rakibi olan sendikaya üye olarak ona destek veren bir durumda olmak gibi bir açmazla karşı karşıya kalacak üyenin durumu düşünüldüğünde yasağın kalkması bir sonuç vermeyecektir. Uygulamada aynı anda birden çok sendikaya üye olmaya ilişkin düzenleme fiili imkansızlıkla maluldür.

Özellikle kanuni düzenlemede yer alan ve sendikal tazminat ile iş güvencesi tazminatının bir arada alınamayacağı yönündeki düzenleme sendika üyeliğinin korunması bakımından bizce geri adım niteliğinde bir düzenlemedir. Sendikaya üye olma hakkının korunması bakımından, sendika üye olma sonucu iş sözleşmesi sona erdirilen işçinin iş güvencesi imkanından da faydalandırılması suretiyle mesele daha sağlıklı olarak çözülebilirdi. Kanaatimizce üye olma hakkının ko-

runması, sendikal tazminat ve iş güvencesi hakkı ile desteklenerek daha iyi sağlanabilecektir.

2- Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanununda Yapılan Değişiklikler

A- Toplu Sözleşme Hakkının Tanınması

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanununda yapılan değişiklikle 2010 anayasa değişikliği ile kamu görevlilerine tanınmış bulunan toplu sözleşme hakkı düzenlenmiş ve uygulamaya girmiştir.

Kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkının tanınması, ilk bakışta çok önemli ve radikal bir değişikliktir. Zira kanun koyucu kanunla düzenleme yapma hakkı bulunan bir alanı; toplu sözleşme ile düzenleme yetkisi ile kamu görevlileri ve memurlara devretmiş olmaktadır. Bu değişikliği önemsiz bulmak mümkün değildir. Ancak bu değişiklik ile devlet memurları grev hakkından mahrum bırakmak suretiyle bir çözüm yolu üretmiş olmaktadır.

Kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkının tanınmış olması, bizim baştan beri uygun bulmadığımız bir adımdır. Statü hukuku ile sözleşme hukukunun birlikte uygulanmasını, hukuka uygun görmemekteyiz. Çünkü; toplu sözleşme hakkı, sendikal haklar bütünlüğü içinde tanınması gereken bir haktır. Çalışanlara eğer toplu sözleşme hakkı tanınmış ise; grev hakkının da tanınmış olması gerekir. Ancak ülkemizde statü hukukuna dayalı olarak çalışanlara grev hakkı ile desteklenmemiş bir toplu sözleşme hakkı tanınmıştır.

Memur ve kamu görevlilerin grevsiz toplu sözleşme hakkını tanımak, işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı ile desteklenmemiş sendika hakkının tanınması gibi bir durum yaratacaktır. Tam anlamı ile bir alaturkalıktır⁸. Mevcut uygulama, özellikle kamu görevlileri hakem kurulunun yapısı da dikkate alındığı zaman daha önceki toplu görüşme düzeninden farklı olmayan bir düzen getirmiş olmaktadır.

B- Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun Kurulması

Grevsiz Toplu sözleşme hakkının tanınması, kanuni hakem yolunu kaçınılmaz kılmaktadır. Toplu pazarlıkta anlaşma olmadığında, üzerinde anlaşma sağlanmamış olan konularda kanuni ve zorunlu hakem kurulu uyuşmazlığa ilişkin son sözü söyleyecek ve bu suretle toplu sözleşme hakem kurulu kararı ile bağtlanmış olacaktır.

Anayasada kanunla kurulması öngörülen kamu görevlileri hakem kurulu, 4688 sayılı kanunda yapılan düzenleme ile hakem kurulu ilkelerine ve bu alandaki uluslararası hukuk teamüllerine hiçbir biçimde uymayan bir şekilde kurulmuştur. Şöyle ki; hakem kurulunun yapısında öncelikle tarafların temsil sayısında eşitsizlik bulunmaktadır. Tarafların 4 er temsilcileri yer almaktadır. Ancak bu eşitsizlik taraf temsilcileri dışındaki üyelerin belirlenmesine ilişkin düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Kurul başkanı ile sendikaların önerdiği akademik üyeler arasından bir üyenin Bakanlar Kurulu tarafın-

⁸ Kamu görevlilerinin tamamına toplu sözleşme hakkı verip de grev hakkının verilmemesi Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ve sosyal hakların çağdaş muhtevası ile bağdaşmamaktadır.Bkz: KABOĞLU,İbrahim Ö.: “ Anayasa’da Sosyal Haklar : Alanı ve Sınırları “ içinde KABOĞLU,İbrahim Ö.:(Ed.) : a.g.e. s. 15-34.

dan belirlenmesinin öngörülmesi olmasının sebebini anlamak mümkün değildir. Hakem heyetlerinin kurulmasına ilişkin uluslar arası ilkeler, kurul başkanının ya taraf temsilcileri tarafından belirlenmesini yahut ta bir makam ya da bir yargı organının başkanı gibi, Yüksek Hakem Kurulunda olduğu gibi, tespit edilmiş olması gerekirdi.

Kurul başkanı ve çalışanları temsil edecek öğretim üyesinin belirlenmesinde başkanlar kuruluna kanunla yetki verilmesini uluslar arası tahkim hukuku ilkeleri ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Mevcut hali ile kamu görevlileri hakem kurulunda çalışanlar 4/7 oranında hakim durumda olacak bir biçimde temsil edilmektedir. Bu yapıdaki bir hakem kurulundan adil bir kararın çıkmasını beklemek mümkün olamaz. **Dolayısı ile bu yapıdaki bir hakem kurulu yapısı ile her dönemde perde arkasında son sözü hükümet söylemiş olacaktır.** Sonuçta da kararı hakem kurulunun verdiği söylenerek güya hükümet toplu sözleşme konusundaki vebali kamu görevlileri hakem kuruluna atacaktır. Dolayısı ile tahkim hukukunun temel ilkelerin aykırı bir hakem kurulu yapısı sürdürülemez. Bakanlar Kurulunun kurul başkanı ve taraf temsilcileri adına kurulda görev yapacak öğretim üyesini belirleme yetkisi mutlaka kaldırılmalıdır.

III- YENİ DÜZENİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

2010 Anayasa değişikliği sonrası ortaya çıkan yeni endüstri ilişkileri düzeni, endüstri ilişkileri sisteminin taraflarına bir takım yeni haklar kazandırır ve sendikal hürriyetler alanında yeni genişlemeler sağlarken

aynı zamanda bazı yeni tartışmalara ve yeni bazı meselelerin doğmasına da neden olacaktır. Aşağıda yeni sistemin yeni endüstri ilişkiler sistemi üzerindeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

1- Grevsiz Toplu Sözleşme Hakkının Doğuracağı Sıkıntılar:

2010 Anayasa değişikliği ile memur ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınmak suretiyle sendikal haklar alanında önemli bir adım atılmış; memurlara grev hakkı ile desteklenmemiş bir toplu sözleşme hakkı tanınmıştır. Bu değişikliğin en önemli yansıması 87, 98 ve 151 sayılı MÇT sözleşmelerini onaylamış bir ülkede bu yeni düzenin bu sözleşmelerle ne derece uyumlu olacağı tartışmasına kapı aralayacaktır.

Devlet kamu görevlilerine ve memurlara toplu sözleşme hakkı tanımak suretiyle yeni bir adım atmakta ancak bu düzenleme ile bütün kamu görevlileri ve memurları (yaklaşık 4.5 milyon çalışanı) grev hakkından mahrum bırakmış olmaktadır. Halbuki MÇT nin bu alanda bize getirdiği eleştiri, memur kavramının geniş olması ve bu anlamda sendikal haklardan bütün kamu çalışanlarının mahrum bırakılması idi.⁹

⁹ Bu tartışma Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin DE-MİR-BAYKARA kararından sonra yalnızca ILO bakımından bir tartışma konusu olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Özellikle de Anayasa m. 90 a eklenen insn hakları il ilgili ek paragraf sonrası konu hukukumuz açısından daha da önemli hale gelmiş gözükmektedir. Bkz.: MOULY, Jean (Çev. Gülden KURT):" Büyük Dairenin 12 Kasım 2008 tarihli Demir Baykara c/Türkiye Kararı ve Sosyal Hakların Genişletilmesinde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi" içinde KA-BOĞLU, Ö. İbrahim (Ed.): Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa sosyal şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye), Legalistanbul 2012, (s. 229-238.) ,s.237.

Yeni dönemde her yıl Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, ILO Aplikasyon Kurulunda bu yeni toplu sözleşme düzeninin kanunla onaylamış bulunduğumuz bu üç sözleşmeyle bağdaşıp bağdaşmayacağı sorusunun muhatabı olacaktır.

Statü hukukuna göre çalışanlar bakımından asker ve polis dışında sendika da dahil örgütlenme hakkının tanınması 87 sayılı sözleşmenin bir gereğidir. Toplu sözleşme bakımından ise statü hukuku ile toplu sözleşme hakkının bağdaşması mümkün değildir. Bu itibardır ki ülkemizde yeni düzende kanun koyucu memurlar bakımından yapılan sözleşmeye toplu sözleşme; işçilerle yapılan sözleşmeye ise toplu iş sözleşmesi demek suretiyle alaturka bir ayırım yaparak meseleyi çözmeğe çalışmıştır ki bu ayırım uluslararası alanda izahı mümkün değildir. Toplu sözleşme ve toplu iş sözleşmesi ayırımını izah etmek mümkün değildir. Özellikle de AB müzakere sürecinde olan bir ülke bakımından bu ayırımın müzakere sürecinde izahı mümkün değildir. Bu düzenleme ile eski köye yeni bir adet getirilmiş olmaktan öte bir adım atılmış olmamıştır.

Doğru çözüm statü hukuku ile toplu sözleşme hakkını bağdaştırmaya çalışmak yerine Türkiye'nin yapması gereken kamu görevlisi ve memur kavramını olabildiği kadar daraltmak; devlet adına yetki kullanma durumunda olmayan kamu çalışanlarının memur ve kamu görevlisi statüsünden çıkarılmalıdır.

2- Hakemlik İlkeleri İle Bağdaşmayan Hakem Kurulundan Kaynaklanacak Meseleler

4688 sayılı kanunda grevsiz toplu sözleşme sistemindeki tıkanmayı çözmek için kamu görevlileri hakem kurulu bir zorunlu

tahkim organı olarak kurulmuştur. 4688 sayılı Kanunda düzenlenmiş şekli ile KGHK nun uluslararası tahkim ilkelerinin hiç biri ile bağdaşmayan bir biçimde bir hakem kurulu oluşturulmuştur. Şöyle ki;

Bir hakem kurulunda tahkime giden tarafların eşit sayıda temsilcileri olur. Üçüncü taraf olarak ise tarafsızlığı sağlanmış bir kişi ile hakem kurulu teşekkül eder. Bu üçüncü kişi ya bir kurum ya da kurul ya da bu kurulun başkanı ya da yöneticisi olur (Yargıtay Başkanı, Ticaret odası başkanı, v.s.) ya da bu üçüncü kişinin kim olacağını taraf temsilcileri birlikte kararlaştırırlar. Halbuki yeni kurulan KGHK sisteminde bu düzen sağlanabilmiş değildir.

Kurul başkanını Bakanlar Kurulunun seçmesi esasının uluslararası hakemlik ilkeleri ile bağdaştırmak mümkün değildir. Zira Bakanlar Kurulu yani hükümet özünde kamu işverenidir. Kamu işveren temsilcileri var iken Bakanlar Kuruluna devreye girip geniş bir yelpaze içerisinden kurula bir başkan seçme hakkının tanınmasının bir izahı yapılamaz. Her dönemde Bakanlar Kurulu Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Başkan, Daire Başkanı gibi bir geniş liste içerisinden kendisine yakın bir hakimi bulabilecektir. Ülkemizde işçiler için kurulan zorunlu hakem organı olan YHK başkanı Yargıtay'ın ilgili daire başkanı olarak belirlenmiş ve bu alanda Bakanlar Kuruluna bir inisiyatif tanınmamış iken KGHK' da niçin bu yol benimsenmemiştir? Dolayısıyla bu yapı ilerde tartışma ve tezwirat. konusu olacaktır.

Bakanlar Kuruluna kurulda kendi temsilcisini bulundurma hakkı tanınmış iken; kurul başkanı dışında taraflarca belirlenen akademisyen temsilciler içerisinden kurula akademik temsilci seçme hakkı niçin ve hangi

gerekçe ile tanınmaktadır. Bu düzenlemeye kamu görevlileri sendikalar niçin itiraz etmemektedirler. Ya da kamu görevlileri tarafından önerilen akademisyenler kendi aralarından bir seçim yapmak suretiyle kurula akademik temsilci niçin belirleyememektedir? Bakanlar Kuruluna başkan dışında akademik temsilciyi de belirleme hakkının tanınması ile sonuçta kurulda kamu ile kamu çalışanları arasındaki temsil oranı 7/4 gibi tahkim ilkelerine bütünüyle aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır.¹⁰

Mevcut kamu görevlileri hakem Kurulunun yapısı adaletsiz bir yapıdır. Tahkim ilkelerine aykırı bir yapıdır. Her zaman kurul kararlarında hükümetin dediği olur gibi bir sonucu garantileyen bir yapı hakimdir. Kurul kararları hakkında şüphelere ve tezvira kapı aralayan bir kurul yapısı mevcuttur .

KGHK' nun yapısı dikkate alındığı zaman memur ve diğer kamu görevlilerine göstermelik bir toplu sözleşme hakkının tanınmış olduğu; **toplu sözleşme hakkı tanınmış gibi yapıldığı ve son sözü toplu görüşme döneminde olduğu gibi hükümetin söylediği bir toplu sözleşme düzeni ile karşı karşıya bulunduğu gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktadır.**

Kamu çalışanları, günümüzdemiş gibi yapılarak verilen bir toplu sözleşme hakkı ile donatılmış, gerçekte ise hükümetlerin insafına terk edilmiş bir endüstri ilişkileri sistemine terk edilmiştir.

3- Sendika Aidatlarının Devletçe Ödenmesinden Kaynaklanan Sıkıntılar :

Kamu görevlileri sendikalarına üye olan memur ve diğer kamu görevlilerine sendika desteği adı ile başlatılan daha sonra da toplu sözleşme ikramiyesine dönüştürülen bir ödeme 2005 yılından bu yana uygula-

maya devam ettirilmektedir. Bu uygulamanın Anayasanın m.10 ve m.51 hükümlerine aykırı olduğu Anayasa Mahkemesi kararı ile sabit iken, siyasi iktidar Anayasa Mahkemesi kararına rağmen farklı kılıflara büründürmek suretiyle kamu görevlileri sendikalarına üye olanlara bu desteği sağlamayı sürdürmektedir.¹¹

Bu destek öncelikle eşitlik ilkesine aykırıdır. Kamu görevlileri sendikalarına üye olmak için memur ve diğer kamu görevlilerinin bir desteğe ihtiyaç var mıdır? Devlet kendi tanıdığı sendika hakkını kullanmak için kendi çalışanlarına ayrıca bir destek sağlamaya niçin ihtiyaç duymaktadır? Bu destek işçi ve işveren sendikalarına üye olan kişilere niçin tanınmamaktadır ? Bütün üyelere niçin ikramiye ödenmektedir?

Öte yandan bu destek ile siyasi iktidarlara kamu görevlileri sendikalarını kendisine bağımlı hale getirmiş olmamakta mıdır ? Bu durum sendikaları sarı sendika durumuna düşürme politikası olarak nitelendirmeye müsait değil midir? 151 sayılı ILO Sözleşmesi ile bu düzenleme ne ölçüde bağdaştırılabilir? Bütün bu soruların cevapları kabul edilebilir biçimde verilmekçe bu yapı da bizim içim tartışma alanı olmaya devam edecektir. ILO çevrelerinde bunun hesabı sorulacak ve ülkeyi yönetenler bunun hesabını vermek durumunda olacaklardır .

Kamu görevlilerinin sendikalaşmasında esas olan ve çözülmesi gereken mesele

¹⁰ KGHK unda bu şekilde hakim ve öğretim üyesi olarak seçilen üyeler de hiç hak etmedikleri halde hükümet yanlısı olmak gibi bir tezvira muhatap olabileceklerdir .

¹¹ Sendika desteği ile ilgili geniş bilgi için bkz.:ARICI,Kadir; Devletçe Kamu Görevlileri Sendikalarına Üye Olanlara Toplu Görüşme Primi Ödenmesinin Hukuka Uygunluğu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.11, Sa.1/2., 2007., s. 1-23.

ülkeyi yöneten iktidarların sendika hakkına yeterince saygılı olmaları durumudur. Onun içindir ki her dönemde iktidarlar kamu görevlilerini baskı altına almak suretiyle kendilerin yakın sendikalara üye olmaları, kendilerine yakın olmayan sendikalardan da ayrılmaları yönünde bir baskı uygulanmaktadır. Dolayısı ile sendika hakkını tanıyanlar bu hakka saygılı olabilmiş olsalar, sendikaya üye olmak için ayrıca bir devlet desteğine ihtiyaç kalmayacaktır .

4- Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunundan Doğan Sıkıntılar :

Sendikalar kanununda sendikal hürriyetler üzerindeki sınırlamaların kaldırılması için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken tartışmalara yol açacak bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Aşağıda bu düzenlemelerden tartışma ve sıkıntı yaratacak nitelikte gördüğümüz bazıları üzerinde durulacaktır.

A- Dayanışma Aidatı İle İlgili Düzenleme :

6356 sayılı Kanun ile dayanışma aidatının üst sınırı sendika üye aidatı olarak belirlenmiştir. Kural olarak sendika aidatı ve dayanışma aidatının miktarını sendikanın belirlemesi esastır. Ancak bu hakkın kötüye kullanılmasını önlemek ve sendika hürriyetinin amacı dışında kullanılmasına mani olmak; sendika gücü karşısında işçinin korunmasını sağlamak ve bu gücün sendikal haklarını kötüye kullanmasına mani olmak maksadı ile bu belirleme hakkının sınırlandırılması bir yol olarak görülmüştür. Ancak bu politikanın 87 sayılı sözleşme ile ne ölçüde bağdaştığı tartışmaya açılmıştır .

Yapılan düzenleme niteliği itibarı ile negatif sendika hürriyetine zarar verecek nitelikte bir düzenlemedir. Dayanışma aidatının

sendika aidatı ile aynı seviyeye yükseltilmesi işçileri, dayanışma aidatı ile toplu iş sözleşmesinden faydalanmak yerine sendikaya üye olmaya zorlayan bir düzenleme niteliği kazanmıştır. Halbuki 2821 sayılı kanun döneminde uygulanan sendika aidatı ile dayanışma aidatı arasındaki 2/3 oranı bu tartışmaya meydan vermemek için konulmuş bir orandı. Kanaatimiz odur ki bu oran artırılma yerine % 50 yi geçemez gibi bir düzenleme ile sınır daha da düşürülmesi gerekirdi. Toplu sözleşme sendikaların faaliyetlerinden yalnızca birisidir. Sendika aidatı ise sendikaya üye olmanın ve bütün sendika faaliyetlerine ,sendika yönetimine katılmanın bir karşılığıdır. Bu sınırlamanın sendika hürriyetini sınırlama ile de bir alakası yoktur. Sendika gücü karşısında işçiyi ve üyeyi korumak amacı olan bir düzenlemedir .

B-İşkolları İle İlgili Tüzük Yerine Yönetmelik İle İlgili Düzenleme Yoluna Gidilmesi

6356 sayılı kanunda da eskiden olduğu gibi işkolları kanunla belirlenmiş ancak işkollarına ilişkin ayrıntılar eskiden işkolları tüzüğü ile belirlenir iken yeni kanun bu belirlemenin işkolları yönetmeliği ile yapılması esasını benimsemiştir. Bu düzenleme de önümüzdeki dönemde sıkıntılar yaratacak ve bir tartışma alanı olacak nitelikte bir düzenlemedir.¹²

Türk sendika hukuku sisteminde işkollarının kanunla belirlenmesi esası, hükümetlerin sendikalar arasındaki mücadeleye

¹² Konu doktrinde de görüş birliği halinde eleştirilen bir konudur:Geniş bilgi için bkz:YENİSEY/DOĞAN,Kübra :” Sendikal Örgütlenmede İşkolu Esası ve İş Kollarının Belirlenmesi “,„Çalışma ve Toplum 2013/4., Sa.39., s. 43- 68., s.50.; KUTAL, Metin : Türk Toplu İş Hukukunda İşkolu Kavramı (Önemi,Uygulaması ve Sorunları) ., SİCİL İş Hukuku Dergisi , Eylöl 2006., s. 118-125.;

müdahale etmemesini sağlamak maksadı ile benimsenmişti. Sendikaların bağımsızlığının sağlanması, sendikaların siyasi iktidarlar karşısındaki bağımsızlıklarının korunması ve hükümetlerin sendika üzerinde baskı uygulamasını önlemek yada iktidarların kendine yakın sendikaları desteklemekte işkollarını bir araç olarak kullanmasına mani olmak maksadı ile bu düzenleme yapılmış idi .

İşkollarının kanunla belirlenmesi ve ayrıntılılarının ise idari düzenleyici bir işlem olarak tüzükle tespiti yolu bu müdahalelerin en aza indiren ve önleyen bir yol olarak uygulanıp giderken ne olmuştur da kanun koyucu bu düzenlemenin tüzük yerine yeniden yönetmelik ile belirlenmesi yolunu seçmiştir? Bilindiği gibi yönetmelik ilgili idari makam tarafından yapılmakta ve resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmektedir. Halbuki tüzük yapmak ve tüzüğü değiştirmek daha zor bir idari düzenleme biçimidir. Dolayısı ile yönetmelikte istenilen zamanda ve istenilen değişiklik kolayca yapılmak suretiyle idari makamlar idarenin endüstri ilişkileri sistemine müdahalesini sağlayabilmektedirler. İşte yeni düzenleme bu anlamda sendikal hürriyetlere siyasi iktidarların müdahalesine imkan verecek bir yapıya kavuşturulmuş olduğu için tenkide ve tezvira müsaite hale gelmiştir.¹³

C-İşkolu Barajı İle İlgili Düzenlemelerden Kaynaklanan Meseleler

İşkolu barajı, endüstri ilişkileri sistemimize 12 Eylül döneminden (2821-2822 kanunlar döneminden) kalan bir mirastır. İşkolu barajının getirilmesi güçlü sendikacılık politikasının bir sonucu idi .

İşkolu barajının lehinde ya da aleyhinde pek çok şey söylenebilir. İşkolu barajının sendikal örgütlenme hürriyetine ve toplu

sözleşme hakkına bir sınırlama olup olmadığı da tartışılabilir. Amaç bakımından meseleye yaklaştığımızda bu baraj savunulabilir. Ancak sendikal hürriyetler bakımından meseleye yaklaşıldığında ise barajın savunulması mümkün değildir. İş kolu barajının konulup konulmaması, sendikaların katılımı ile karar verilmesi gereken bir husus olarak düşünölmek gerekir .

Yeni kanuni düzenleme ile işkolu barajının kaldırılması yerine barajın indirilmesi yönünden bir mutabakat sağlanmıştır. Bu konuda mutabakatın oybirliği ile sağlanmış olduğu gözükmemektedir. İşkolu barajı yeni kanunla %3 olarak belirlenmiş ancak bu barajın uygulanması 2018 sonrasına bırakılmıştır. Bunun gerekçesini rasyonel olarak açıklamak mümkün değildir. Şöyle ki (i) Baraj % 3 e indirilirken niçin kademeli bir uygulama dönemine ihtiyaç duyulmuştur? (ii) Bu kademeli uygulamadan faydalana-bilmek için niçin Ekonomik ve Sosyal Konseye üye konfederasyonlara üye olmak şartı getirilmiştir? (iii) Bu şartın getirilmiş olması sendikaları bu konfederasyonlara üye olma-ya zorlayan; dolayısı ile negatif sendika hürriyetine aykırı bir düzenleme değil midir? (iv) Bu düzenleme ile siyasi iktidar barajın altında kalan sendikaları kendisine bir şekilde bağımlı hale getirmiş olmamakta mıdır? Bütün bu soruların cevabı verilmedikçe bu düzenleme tartışma konusu olmaya devam edecektir.

¹³ Bakanlık en son olarak da iş kolları yönetmeliğinde değişiklik yapmak suretiyle kişiye bağı işkolu uygulamasına imkan vermiştir ki bunu hukuk ve akulla izah etmek mümkün değildir . Bu hüküm iş kolları Yönetmeliği m.4 e ek bir ibare olarak aşağıdaki şekilde girmiştir:(3) 10/11/1983 tarihli ve 83/7376 sayılı İşkolları Tüzüğüne göre belirlenmiş olan işyerlerinin yeni bir işkolu tespiti yapıncaya kadar, işkolu en son yetki belgesi alan sendikanın kurulu bulunduğu işkolundan sayılır. (RG-26/7/2013-28719).

IV- İŞ HUKUKUNDA ESNEKLEŞMENİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI :

Türk endüstri ilişkileri sisteminde tartışma konusu olması gereken bir başka önemli konu vardır ki bu alanda yeterli tartışma yapılmamaktadır. Türk ekonomisinin Gümrük Birliği ile AB ekonomisi ile bütünleştirilmiş olması ve hükümetin ekonomiyi uluslararası ekonomi ile bütünleşik politikaları ile de bütünüyle dışa açık hale getirilmiş olması; endüstri ilişkileri sisteminde uluslararası alanda yaşanan bütün gelişmelerin, uygulamaların, meselelerin de Türk endüstri ilişkileri sisteminde tartışılır hale gelmesine yol açmıştır.

Türk endüstri ilişkileri sistemini etkileyen bir başka süreç ise AB üyelik sürecidir. Türkiye mevzuatımızı AB mevzuatı ile uyumlu hale getirmek gibi bir yükümlülük altına girmiştir¹⁴. Bu gelişmeler endüstri ilişkiler sistemimizi etkileyen bazı yansımaları vardır ki bu yansımalar Türk endüstri ilişkiler sistemini de önemli ölçüde etkileme durumuna gelmiştir:

Bu yansılardan birisi esnek çalışmanın yaygınlaşmasıdır. İş hukukunda esneklik arayışları, bilindiği gibi dünyada artan rekabet ihtiyacından kaynaklanmıştır. Esnek çalışma biçimleri bu ihtiyacın karşılanması için geliştirilmiştir. Esnek çalışmanın yaygınlaşmasında, Batı dünyasında hakim hale gelen yeni liberal siyasi düşüncelerin de önemli bir rolü vardır¹⁵.

Bu yansılardan bir başkası ise çalışma hayatında hizmet alımı yolu ile işlerin yürütülmesi usulünün yaygınlaşmasıdır. Genel anlamda taşorantlaşma ve taşorantlaşmanın muhtelif türleri gün be gün yaygın bir uygulama haline gelmektedir. Rekabetçi dünyada

artık yüzbinlerce işçinin çalıştığı fabrikalar yerine küçük ancak esnekliğe cevap verebilecek nitelikte işletmeler ve esnek firmalar dönemine geçilmektedir. Kamunun iktisadi hayattan çekilmesi (özelleştirme politikaları) ve kamu hizmetlerinin özel sektör eli ile yürütülmesine (hizmet alımı ve taşorantlaşma politikaları) yönelik yeni politikalar da endüstri ilişkilerinin kaderini belirleyecek nitelikte gelişmelerdir.

Bu gelişmelerin Türkiye’de endüstri ilişkileri sistemindeki en önemli yansıması sendikalaşma oranının düşmesi ve dolayısı ile toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısının azalması olmuştur. Sendikasılaşmanın etkilerini azaltabilmek için toplu sözleşmelerde ehliyet barajları % 10 dan % 3 e indirilmiş; işletme toplu sözleşmeleri bakımından salt çoğunluk olan yetki barajının ise % 50 (+1) den % 40 a düşürülmüştür.

Bilindiği gibi endüstri ilişkileri ve iş hukuku, ülkede uygulanan ekonomi politikaları ile etkileşimi en yüksek olan alanlardır. Dolayısı ile dünya ve Türk ekonomisindeki gelişmelerden endüstri ilişkilerinin etkilenmemesi düşünülemez.

Bu çözüm yollarının başında esnek çalışma ve alt işveren ilişkisi içinde çalışmada çalışan işçilerin, belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilerle farklı muamele görmelerinin önlenmesi (eşit muamele görme haklarının ve kazanılmış haklarının korunması için) için gerekli tedbirlerin alınması önemli bir adım olur.

¹⁴ ÇELİK, Aziz :” AB ile Müzakere sürecinde Türkiye’de sosyal haklar Sorunsalı “, içinde KABOĞLU, İbrahim Ö.(Ed.): a.g.e. s. 257-273.

¹⁵ ÇELİK, Nuri :İş Hukuku Dersleri ,26.Bası ,İstanbul 2013., s.606;

İkinci bir yol endüstri ilişkilerinin paydaşları arasındaki sosyal diyalogun kurulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi olmalıdır. Çalışma Meclisi, Ekonomik ve Sosyal Konsey¹⁶ gibi kurulların etkili olarak faaliyete geçirilmesi; işçi ve işveren sendikaları ile hükümet arasındaki ikili ve üçlü işbirliğinin geliştirilmesi göz ardı edilmemesi gereken bir başka çözüm yoludur.

SONUÇ

Çalışmamızda 2010 Anayasa Değişikliği sonrasında Türk endüstri ilişkilerini etkileyen hukuki değişiklikler üzerinde durulmuştur. Yeni anayasa değişikliği sonrasında yapılan iki önemli kanuni düzenleme, Türk endüstri ilişkileri sistemi bakımından önemli sayılabilecek düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerle sendika hürriyetin önündeki engellerin önemli ölçüde kaldırılması ve toplu sözleşme hakkının memur ve kamu görevlilerini de kapsayacak bir biçimde genişletilmesi yeni dönemde endüstri ilişkiler sistemini işçi işveren ilişkileri sistemi olmaktan çıkarmış; çalışanlar ve çalıştıranlar arasındaki bir ilişkiler düzeni haline getirmiştir. Bu gelişme üzerinde durulması gereken bir konudur.

Endüstri ilişkiler sistemini etkileyecek en önemli değişiklik ise siyasi iktidarın neoliberal politikaları benimsemesi olmuştur. Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi ve hizmet alımı suretiyle kamu hizmetlerinin yürütülmesi bu politika anlayışının ürünüdür.

Bu gelişmeler beraberinde sendikasızlaşma ve toplu sözleşme kapsamındaki işyerleri ve işçilerin sayısının azalması gibi bir sonuç doğurmaktadır. Siyasi iktidar işkolu barajını düşürmek ve işletme sözleşmelerinde yetki barajını düşürmekle çalışanlara

destek olmaya çalışmaktadır. Yeni sendikalar ve Toplu İş Sözleşme Kanunu ile sendika hürriyetini sınırlayan kanuni sınırlamalar önemli ölçüde kaldırılmış, sendika yöneticilerinin teminatları artırılmış ancak sendika üyeliğini destekleyecek hiçbir yeni adım atılmamıştır .

İşçi ve işveren sendikalarının hükümetle sosyal diyalogunu geliştirilecek yeni adımlar atılmalıdır. Üretilecek politikalar ve mevzuat düzenlemelerinde sosyal diyalogun ve diyalog kanallarının geliştirilmesi de üzerinde durulması gereken bir başka husustur. 4857 ve 5356 sayılı Kanunların hazırlanması sürecinde başlatılan sosyal diyalog anlayışı AB nin sosyal diyalog alanında sergilediği örneklerinden de faydalanılarak geliştirilmesi ve sürdürülmelidir.

Endüstri ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi, çalışma barışının sürdürülmesi bakımından olmazsa olmaz önemde bir meseledir. Günümüzde iş hukuku işçinin korunması hukuku olmaktan bir adım daha öteye gitmiştir. İstihdamın korunması, işsizliğin önlenmesi ve istihdam yaratıcı yatırımların artırılması sağlanmadan işçinin korunması mümkün olamayacağı gerçeği artık tartışmasız bir gerçekliktir. Bu itibarla ülkenin çalışma hayatındaki bütün sorunlarının, çalışanların ve çalıştıranların sosyal diyalog içinde katılımının sağlanması suretiyle çözülmesi sağlanmalıdır. Elbette mevzuatın da AB üyelik süreci içinde olan bir ülkeye yakışır bir biçimde düzenlenmesi gerekir. Ancak bu yetmez. Sosyal diyalogun geliştirilmesi suretiyle atılacak adımlar-

¹⁶ ekonomik ve sosyal konseyin kuruluşu yeni bir kanunla düzenlenmiştir.bkz.: 11.4.2001 tarih ve 4641 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun (RG 21.4.2001 tarih ve 24380 sayı).

da meselenin taraflarının katılımı mutlaka hayata geçirilmelidir. Türkiye'nin endüstri ilişkiler sisteminin meselelerinin; meseleleri onaylanmış milletlerarası sözleşmelerin de katkısı ile yurt dışına taşıyarak dış mahfille- rin katkısı ya da baskısı ile çözülmesi yerine Türkiye'de ve sosyal tarafların elleriyle çö- zülmesi ancak sosyal diyalogun geliştirilme- si ile mümkün olabilir.

Türk endüstri ilişkileri sisteminde gelişi- menin sağlıklı olması isteniyor is sendika üyeliğinin önündeki en önemli engel olan sendika karşıtı zihniyete son verilmelidir. Sendika üye olanların korunması için mev- cut kanuni korumalar; üye olanlara iş gü- vencesi imkanlarından faydalandırma hakkı tanınmak suretiyle güçlendirilmelidir. **Sen- dikaya üye olma iş güvencesi bakımından riskli bir adım olarak algılanmayacak bir dünya yaratılmadıkça endüstri ilişkileri düzeni rahata kavuşmayacaktır .**

Sendikasız bir çalışma ilişkileri dünyası- nın çalışanları nereye sürükleyeceğini kim- senin garanti etmesi mümkün değildir. Do-

layısı ile çalışan ve çalıştıranların ve onların sendikal teşkilatlarının hukuk düzeni içinde ve evrensel ölçülerde serbestçe kurulduğu ve faaliyet gösterdiği bir endüstri ilişkileri dünyasının kurulması ve sürdürülmesinde; çalışanların, çalıştıranların ve ülkeyi yöne- tenlerin sonuçta herkesin yararı vardır. Bu- nun ilk adımı da çalışma hayatının tarafları- nın birbirlerinin haklarını saygı göstermesi ve kendilerini karşı tarafın yerine koyarak işçi işveren ilişkilerine yaklaşmaları olma- lıdır. Endüstri ilişkiler sisteminde başarının ölçütlerinin başında çalışma barışının sen- dikalı ve toplu sözleşmeli bir düzen içinde sağlanabilmiş olması gelir. Bunun da yolu ekonomik ve sosyal haklar alanındaki gelişi- meleri dikkate alan bir bakış açısını hayata hakim kılmaktır. Mevcut düzenlemeler bu bakımdan tatmin sağlayıcı nitelikten olma- tan uzaktır. AB müzakere sürecinde olan bir ülke, endüstri ilişkileri sistemi ve ilgili mevzuatı düzenlerken de AB müktesebatı ve bakış açısından başka yollar aramak gibi bir yol tutamaz, tutmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Arıcı, K. (2007). Devletçe Kamu Görevlileri Sendikalarına Üye Olanlara Toplu Görüşme Primi Ödenmesinin Hukuka Uygunluğu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.11, Sa.1/2, s. 1-23
- Çelik, A. *AB ile Müzakere Sürecinde Türkiye’de Sosyal Haklar Sorunsalı* içinde Kaboğlu, İbrahim Ö.(Ed.): a.g.e. s. 257-273
- Çelik, N. (2013). *İş Hukuku Dersleri*. 26. Bası, İstanbul
- Kutal, M. (2006). Türk Toplu İş Hukukunda İşkolu Kavramı (Önemi, Uygulaması ve Sorunları). *SİCİL İş Hukuku Dergisi*. Eylül. s. 118-125
- Kaboğlu, İ. Ö. *Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları* içinde Kaboğlu, İbrahim Ö.:(Ed.) : a.g.e. s. 15-34
- Kaboğlu, İ. Ö. (Ed.), (2012). *Anayasal Sosyal Haklar (Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye)*. *Legal*
- Mouly, Jean (Çev. Gülden KURT). *Büyük Dairenin 12 Kasım 2008 tarihli Demir Baykara c/Türkiye Kararı ve Sosyal Hakların Genişletilmesinde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi* içinde Kaboğlu, Ö. İbrahim(Ed.): a.g.e. , (s. 229-238.) , s.237
- Sur, M. (2013). 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Uluslararası Normlar Açısından Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*. 2013 /4 sa.39, s. 323 – 362
- Tuncay, A. C. ve Savaş, F. B. (2013). *Toplu İş Hukuku*. 3. Bası. Beta. İstanbul. s.11
- Yenisey D. K. (2013). Sendikal Örgütlenmede İşkolu Esası ve İş Kollarının Belirlenmesi. *Çalışma ve Toplum*. 2013/4., Sa.39., s. 43- 68., s.50

ÖZET

Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği

Ekonomik büyüme ve işsizlik, ülkelerin ekonomik anlamdaki başarı ve güçlerini ortaya koyan en önemli göstergelerin başında gelmektedirler. Bu iki değişken arasındaki ilişki, uzun yıllardır sorgulanmakla birlikte, literatürde “Okun Yasası” olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesinde, ekonomik büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü negatif bir ilişkinin geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışma, söz konusu değişkenler arasındaki negatif yönlü ilişkinin Türkiye açısından geçerli olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada öncelikle 1970-2010 dönemi için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Juselius testiyle araştırılmış ve uzun dönemde negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Sonrasında ise hata düzeltme modeli ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve işsizlik oranındaki değişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

***JEL Sınıflaması:** F43, E24, J21*

***Anahtar Kelimeler:** Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Okun Yasası*

ABSTRACT

The Relationship Between Economic Growth and Unemployment: The Turkish Case

Economic growth and unemployment place at the top of the most important indicators for the economic success and power of the countries. Although the relationship between these two variables have been questioned for a long time it is accepted in the literature there is a negative bidirectional relationship between economic growth and unemployment within the framework of the approach called “Okun’s Law”. This study aims to find out whether such negative relationship between these variables is valid in Turkey. In this regard, first the long term relationship between economic growth and unemployment in Turkey for the era of 1970-2010 has been investigated by Johansen Juselius test and the negative relationship in the long run has been found out. Afterwards, the causal relationship between the variables has been examined through an error-correction model and the causality as unidirectional running from unemployment rate to economic growth was detected.

***JEL Classification:** Economic Growth, Unemployment, Okun’s Law*

***Keywords:** F43, E24, J21*

Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği¹⁻²

Yrd. Doç. Dr. Burçin Yılmaz Eser*

GİRİŞ
Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiye yönelik literatürde oluşmuş genel kanaat; bu ilişkinin negatif yönde olduğu şeklindedir. Daha açık bir ifadeyle, ekonomik açıdan büyüyen bir ülkede işsizlik oranlarının azalması beklenmektedir. Nitekim ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki bu ters yönlü ilişki 1962 yılında Okun tarafından ABD ekonomisi için yapılan bir çalışma³ ile açık bir şekilde ortaya koyulmuş ve literatürde Okun Yasası olarak kendine yer edinmiştir. Daha sonraki yıllarda negatif yönlü bu ilişkinin geçerliliği çok sayıda iktisatçı tarafından hem ABD ekonomisi hem de diğer ülke ekonomileri için çeşitli yöntemler kullanılarak test edilmiştir.

Ülkeler açısından ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu bilmek hem politik hem de ekonomik yönden son derece önem arz etmektedir. Zira Okun Yasası, makro ekonomik politikalar çerçevesinde optimum büyüme oranının belirlenmesi noktasında ciddi bir gösterge oluşturmaktadır. Ekonomik büyümeyi işsizliği azaltmanın anahtarı olarak

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda Prof.Dr. Sedat Murat'ın danışmanlığında hazırlanan "Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması" isimli doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Çalışmanın analiz kısmındaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç.Dr. Murat Can Genç'e teşekkürü bir borç biliriz.

³ Okun, A. M. (1962). "Potential GNP: Its Measurement and Significance", Cowless Foundation Paper, No: 190, 1-7

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
burcinyilmazeser@gmail.com

gören politika yapımcılar, o yönde politikalar üretmektedirler. Bunun yanında, Okun Yasası Phillips eğrisiyle ilişkilendirilerek, sadece işgücü piyasası için değil, mal piyasası için de geniş kapsamlı uygun politika uygulamalarının hayata geçirilmesi noktasında da önem ifade etmektedir.

Bu çalışma, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında öngörülen negatif yönlü ilişkinin Türkiye'deki geçerliliğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle ekonomik büyüme ve işsizlik kavramlarına genel hatlarıyla değinilmiş, ardından ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi teorik açıdan kısaca ele alınarak konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Sonrasında ise, Türkiye'de 1970-2010 dönemi için, ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin varlığı sırasıyla Johansen Juselius eştümleşme analizi ve hata düzeltme modeli kullanılarak incelenmiştir.

1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme en basit şekliyle, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarında zaman içerisinde meydana gelen artışı ifade etmektedir. Meydana gelen artışın büyüme olarak nitelendirilebilmesi için, bu artışın geçici nitelikte değil devamlı surette olması gerekmektedir (Ünsal, 2007, s.4-11). Dolayısıyla, ekonomik büyüme uzun vadeli düşünülmeli gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Kibritçioğlu, 1998, s.207).

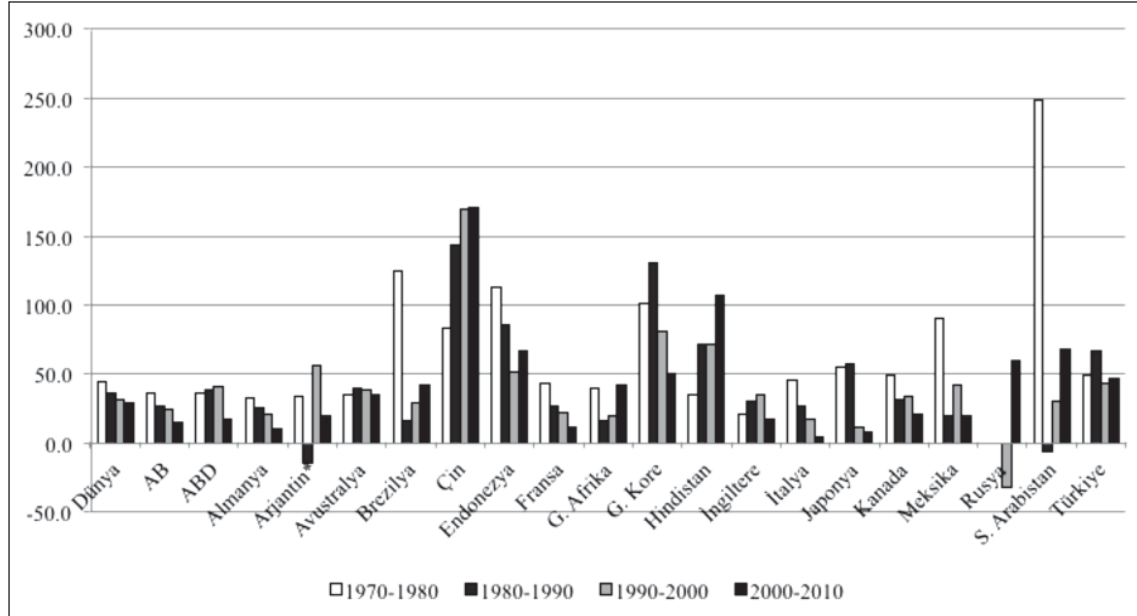
Ekonomik büyümenin ölçümüne yönelik olarak milli gelir hesaplamalarında daha önceki yıllarda GSMH kullanılmakla birlikte (Gordon, 2000, s.35), son yıllarda gerek ölçüm kolaylığı gerekse uluslararası ekonomik entegrasyonların yoğunlaşmasının bir neticesi olarak ekonomik sınırların siyasi sınırları tanımaması gibi sebeplerle ekono-

minin üretim gücünün asıl ölçütü olarak GSYH'nın kabul edildiği görülmektedir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2010, s.46-53). Bu bağlamda ülkelerin GSYH artış oranları incelendiğinde, ekonomik anlamda bazen büyüme bazen de küçülme gösterdikleri dikkati çekmektedir. Söz konusu durumu açık bir şekilde gözlemleyebilmek açısından, dünyanın en gelişmiş yirmi ekonomisini ifade eden G-20⁵ ülkeleri ile dünya genelinde 1970-2010 dönemi için geçerli olan onar yıllık büyüme oranları hesaplanarak Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1 incelendiğinde, dünyanın 1970'ten bu yana ekonomik anlamda büyüdüğü ancak bu büyümenin azalan oranda gerçekleştiği gözlenmektedir. Ele alınan ülke grubundaki çoğu ülke için de aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. ABD, AB ve Avrupa ülkelerinde GSYH büyüme oranlarının diğer ülkelere kıyasla oldukça düşük olduğu da diğer bir bulgu olarak kendini göstermektedir. Buna karşılık, Çin ve Hindistan'da GSYH'nın sürekli arttığı, Endonezya ve Güney Kore'de ise yıllar itibarıyla bir azalma olmasına karşılık genel anlamda yüksek büyüme oranlarının söz konusu olduğu dikkati çekmektedir.

Grafik 1'e bakıldığında, ülkeler arasında en yüksek büyümenin 1970-1980 dönemi arasında Suudi Arabistan'da yaşandığını göze çarpmaktadır. Suudi Arabistan'da kaydedilen bu derece yüksek ekonomik büyümenin nedenini, ilgili yıllarda ilk kez uygulamaya koyulan kalkınma planları oluşturmaktadır (<http://www.ekonomistim.com/ekonomidersleri/suudi.html>, 19.05.2012.).

⁴ G-20 ülkeleri, küresel GSYH'nın yaklaşık % 85'ini, uluslararası küresel ticaretin % 75'inden fazlasını ve dünya nüfusunun üçte ikisini temsil etmektedir (https://www.g20.org/about_g20/g20_members, 08.01.2014).

Grafik 1: Dünyada ve G-20 Ülkelerinde GSYH Büyüme Oranları (%), (1970-2010)

Kaynak: World Bank, (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org>, 07.01.2014 verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır. * Arjantin için veri yokluğu nedeniyle 2000-2006 yılları dikkate alınmıştır.

Bir sonraki on yıllık dönemde ise Suudi Arabistan'da ekonomik açıdan bir küçülme yaşandığı fark edilmektedir. Suudi Arabistan dışında Arjantin'de 1980-1990 ve Rusya'da 1990-2000 dönemi için büyümenin negatif yönde olduğu gözlenmektedir. Türkiye açısından ise, en yüksek büyümenin 1980-1990 yılları arasında meydana geldiği, daha sonraki on yıllık dilimde bir azalma görülmesine rağmen, son on yıllık dönemde bir artışın ortaya çıktığı görülmektedir.

2. İşsizlik Kavramı

İşsizlik, bugün itibarıyla tüm dünya ülkelerinin maruz kaldığı en önemli ekonomik sorunların başında gelmektedir. Sayıları giderek artan işsizleri istihdama kanalize etmek amacıyla her ne kadar çeşitli politikalar uygulansa da, işsizlik hala ciddi boyutlarda

kendini göstermektedir. ILO'nun 2014 yılı Küresel İstihdam Eğilimleri raporuna göre, 2013 yılında dünyadaki işsiz sayısı bir önceki yıla kıyaslandığında neredeyse 5 milyonluk bir artış göstererek yaklaşık 202 milyona ulaşmıştır. Bu eğilim devam ettiği takdirde, 2018 yılında bu sayının 215 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2014, s.11).

İşsizliğin özellikle küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı 80'li yıllardan sonra önemli derecede artış gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda G-20 ülkeleri için 1980-2012 yılları arasında geçerli olan işsizlik oranları Tablo 1'de gösterilmiştir. Ele alınan ülkeler içerisinde işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke Güney Afrika'dır. Güney Afrika'da işsizlik oranının 2012 yılında % 25 seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1: G-20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları (%), (1980-2012)

Ülkeler	1980	1990	2000	2010	2011	2012
AB	-	-	9.1	9.5	9.5	10.4
ABD	7.1	5.6	4.0	9.6	8.9	8.1
Almanya	-	-	7.7	7.1	5.9	5.4
Arjantin*	2.3	7.3	15.0	7.7	7.2	7.2
Avustralya	6.1	6.9	6.3	5.2	5.1	5.2
Brezilya	-	3.7	-	-	6.7	-
Çin	4.9	2.5	3.1	-	-	-
Endonezya	-	-	6.1	7.1	6.6	-
Fransa	6.4	9.4	10.2	9.3	9.2	9.9
G. Afrika	-	-	26.7	24.7	24.7	25.0
G. Kore	5.2	2.5	4.4	3.7	3.4	3.2
Hindistan	-	-	4.3	3.5	-	3.6
İngiltere	-	6.8	5.5	7.8	7.8	7.9
İtalya	7.5	9.8	10.8	8.4	8.4	10.7
Japonya	2.0	2.1	4.8	5.0	4.5	4.3
Kanada	7.5	8.1	6.8	8.0	7.4	7.2
Meksika	-	-	2.6	5.2	5.3	4.9
Rusya	-	-	10.6	7.3	6.5	5.5
S. Arabistan	-	-	4.6	-	4.4	5.6
Türkiye	-	8.0	6.5	11.9	9.8	9.2

Kaynak: World Bank, (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org>, 07.01.2014.

Tablo 1 incelendiğinde, işsizliğin ABD, AB ve diğer Avrupa ülkelerinde de oldukça yüksek oranlarda gerçekleştiği gözlenmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise, işsizlik oranlarının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bir hayli yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra artış gösteren işsizlik oranının 2010 yılında % 11.9 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaştığı göze çarpmaktadır. Söz konusu yılda meydana gelen bu gelişmenin arkasında dünyanın birçok ülkesini etkisi

altına alan 2008 küresel ekonomik krizi yatmaktadır. Dünya genelinde meydana gelen ekonomik daralma ile birlikte üretimin ve talebin azalması Türkiye’yi de etkilemiş, işgücü piyasasında mevcut işsizlerin yanına bir de kriz nedeniyle işten çıkarılan işçiler eklenerek işsizliğin bu denli yüksek bir orana ulaşmasına neden olmuştur (Altuntepe, 2009, s.142). Nitekim krizin etkisinin zayıflamasıyla birlikte Türkiye’de işsizlik oranının 2010 yılından sonra düşme eğilimine girdiği görülmektedir.

3. Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi

Ekonomik büyümenin işsizlik düzeyini etkileyip etkilemediği ve işsizlik düzeyindeki düşüşün ekonominin büyüme performansını destekleyip desteklemediği ya da geciktirip geciktirmediği hem teorik hem de ampirik literatür tarafından uzun yıllardır sorgulanmaktadır (Zagler, 2004, s.1). Çoğu ülkede ekonomik büyüme ile işsizlik oranındaki değişim arasındaki ilişki oldukça açıktır. Yüksek büyüme genellikle daha düşük işsizlik oranı veya tersi bir şekilde düşük veya negatif büyüme de yüksek işsizlik oranı ile birlikte görülmektedir. İlişkinin bu şekilde ters yönde olması beklenmektedir. Çünkü ekonomik teoriye göre, üretimde meydana gelen büyüme, toplam talep düzeyinde bir artış meydana getirecek ve örneğin firmaların bu talebi karşılamak için daha fazla işçi istihdam etmeye gerek duyması ile birlikte işsizlik azalacaktır (Petkov, 2008, s.1).

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki ilk kez istikrarlı ve güvenilir bir biçimde 1962 yılında Arthur M. Okun tarafından yayımlanan “Potential GNP: It’s Measurement and Significance” başlıklı çalışma ile ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada Okun, ABD ekonomisinde 1947:2 1960:4 dönemi için, tam istihdam koşulları altında ekonominin ne kadar üretim yapabileceğini başka bir deyişle potansiyel üretim düzeyinin ne olduğunu bulmaya çalışmıştır. Aynı zamanda daha sonra kendi ismiyle anılacak olan bir kavramın da ekonomi literatürüne girmesini sağlamıştır. “Okun Yasası” olarak adlandırılan bu ilişkiye göre, işsizlik oranı ile üretim arasında çift yönlü negatif bir ilişki bulunmaktadır (Rubcova, 2010, s.2-3).

Okun ilgili çalışmasında, üretim ile işsizlik arasındaki ilişkinin yönünü ortaya koymanın yanında hesapladığı katsayı (Okun katsayısı) ile de bu ilişkinin ne oranda gerçekleştiğini göstermiştir. Okun Yasası’na göre, üretim ve işsizlik oranı arasında negatif yönde işleyen yaklaşık 1’e 3’lük bir ilişki söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle, işsizlik oranında meydana gelen % 4’ün üzerindeki her % 1’lik artış, üretimin yaklaşık olarak % 3 azalması sonucunu doğurmaktadır (Okun, 1962, s.2). Buradaki % 4’lük sınır, doğal işlik oranının genel olarak % 4 kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Okun söz konusu tespitleri yaparken, işsizlik ve üretim arasındaki ilişkinin doğrusal yani simetrik olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda, konjonktürün genişleme ve daralma dönemlerinde üretimdeki değişime karşılık işsizliğin aynı oranda tepki verdiğini ifade etmektedir (Rubcova, 2010, s.10). Daha açık bir ifadeyle Okun, ilişkinin derecesini gösteren katsayının daralma ve genişleme dönemlerinde aynı olacağını öngörmektedir. Oysa son zamanlarda yapılan çalışmalarda, bu ilişkinin asimetrik olduğuna vurgu yapılmaktadır. Asimetrik yaklaşımda işsizlik oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü ilişki korunmakla birlikte, Okun katsayısının konjonktürel dalgalanmalara göre farklı büyüklükte olacağı veya farklı etkide bulunacağı varsayılmaktadır (Ceylan ve Şahin, 2010, s.164-165).

Ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi gösteren Okun Yasası, ülkeler için hem politik hem de ekonomik açıdan son derece önem arz etmektedir. Politik açıdan önemini, politikacıların ekonomik büyümeyi işsizliği azaltmanın anahtarı

olarak görmeleri oluşturmaktadır (Attfield ve Silverstone, 1997, s.326). Ekonomik açıdansa, gerek teorik gerekse ampirik açıdan makro ekonomiyi yakından ilgilendirmesi yönüyle önem taşımaktadır. Teorik yönden bakıldığında, Okun Yasası toplam arz eğrisi ve Phillips eğrisi ile ilişkili olmakta, ampirik açıdansa tahmin edilecek Okun katsayısı politika oluşturmak ve öngörülerde bulunmak açısından oldukça yararlı olmaktadır (Harris ve Silverstone, 2001, s.1). Şöyle ki; Okun Yasası Phillips eğrisiyle ilişkilendirilerek, sadece işgücü piyasası için değil, mal piyasası için de geniş kapsamlı uygun politika uygulamalarının hayata geçirilmesi noktasında önem ifade etmektedir (Knoester, 1986, s.657). Ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisinin, Phillips eğrisiyle birleşerek toplam arz eğrisinin elde edilmesine olanak sağlaması Okun Yasası'nı teorik açıdan önemli kılmaktadır. Aynı zamanda Okun Yasası, özellikle optimum veya arzu edilebilir büyüme oranını belirleme hususunda makroekonomi politikasının bir göstergesini oluşturma açısından da önemli olmaktadır (Moosa, 1997, s.335-336). İşsizliğin üretim büyümesine karşı duyarlılığının bir ölçüsü olan Okun katsayısının ampirik olarak elde edilen tahminleri de, üretim açısından işsizlik maliyetini göstermesi bakımından büyük öneme sahip bulunmaktadır (Silvapulle, Moosa ve Silvapulle, 2004, s.354).

4. Literatür

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiye yönelik ampirik literatür incelendiğinde, öncelikle bu ilişkiyi test etmek için üretim ve işsizlik oranı olmak üzere iki değişkenden faydalandığı görülmektedir. Üretim değişkeni açısından farklı çalışmalarda farklı tahminlerin kullanıldığı dikkati

çekmektedir. Okun'un özgün çalışmasında GSMH kullanılmışken, daha sonraki çalışmaların büyük çoğunluğunda GSYH'nin ele alındığı gözlenmektedir (Rubcova, 2010, s.16). Literatürdeki çalışmaların bazıları ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin sadece yönünü, bazıları yönü ile birlikte geçerli olan katsayıları da tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Kimi çalışmalar ise, bu amaçlardan ziyade sadece ilişkinin simetrik olup olmadığını ortaya koymak gayesiyle gerçekleştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında, çalışmaların büyük kısmının Okun'un orijinal çalışmasında olduğu gibi ABD ekonomisi için yapıldığı görülmektedir. Okun Yasası ilk olarak ABD ekonomisi açısından ortaya koyulduğundan, sonraki çalışmalarda da ilişkinin öncelikli olarak ABD için test edilmesi son derece doğaldır. Literatür incelendiğinde, Okun Yasası'nın geçerliliğinin başka ülke ekonomileri için de sınındığı çok sayıda çalışmanın olduğu gözlenmektedir. Söz konusu çalışmalar, yapıldıkları ülke, dönem ve ulaşıtları bulgular açısından Tablo 2'de özet bir şekilde gösterilmektedir.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönünün incelenen ülkelerin çoğu için Okun Yasası'nı destekler şekilde negatif yönde bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, hesaplanan Okun katsayısının ele alınan döneme, incelenen ülkeye ve kullanılan ekonometrik yöntemle göre farklılık gösterdiği görülmektedir. İlişkinin simetrik olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan çalışmalarda ise, sonuçlar bu ilişkinin asimetrik özellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisine Yönelik Literatür

Yazar	Yıl	Ülke	Dönem	Sonuç
Evans	1989	ABD	1950-1985	Üretimdeki büyüme ile işsizlik arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Okun katsayısı yaklaşık -0.30 bulunmuştur.
Prachowny	1993	ABD	1975:1-1988:4	İşsizlik oranındaki her 1 puanlık azalışın üretimi 2/3 civarında artıracakı tespit edilmiştir. .
Weber	1995	ABD	1948:1-1988:4, 1948:1-1973:3, 1973:4-1988:4	Okun katsayısını destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. 1973 yılında bir kırılma yaşandığı ve katsayının bu yılda artış gösterdiği tespit edilmiştir.
Attfield ve Silverstone	1997	ABD	1967:1-1986:2	Okun katsayısı-2.25 civarında tespit edilmiştir.
Moosa	1999	ABD	1947:1-1992:2	Uzun dönem katsayı -0.38, kısa dönem katsayı -0.16 olarak bulunmuştur.
Freeman	2000	ABD ve 8 bölgesi	1959-1998	Katsayının ABD için yaklaşık -2, bölgeler içinse -1.8 ile -3.6 arasında değiştiği bölge ortalamasının -2.22 olduğu tespit edilmiştir.
Cuaresma	2003	ABD	1965:1-1999:1	İlişkinin asimetrik olduğu ortaya koyulmuştur. Büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin resesyon döneminde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Silvapulle ve diğerleri	2004	ABD	1947:1-1999:4	Katsayının pozitif ve negatif konjonktürde eşit olmadığı ortaya koyulmuş, negatif durumda işsizliğin üretime tepkisinin daha güçlü olduğu bulunmuştur.
Knoester	1986	Almanya, Hollanda, İngiltere, ABD	1960-1980, 1960-1970, 1970-1980	Okun Yasası'nın bugünü açıklamada yetersiz kaldığını ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.
Moosa	1997	G-7	1960-1995	Katsayı en yüksek Kuzey Amerika için (Kanada-0.491, ABD -0.456), en düşükse Japonya için -0.088 olarak tespit edilmiştir.
Lee	2000	16 OECD ülkesi	1955-1996 (Almanya için 1960-1996)	Okun Yasası'nın geçerli olduğu ortaya koyulmakla birlikte sayısal tahminlerin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Freeman	2001	Sanayileşmiş 10 ülke	1962-1995	İşsizlik oranındaki her % 1'lik azalışın ele alınan ülkelerdeki reel GSYH'da yaklaşık 2 puanlık bir azalış yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Harris ve Silverstone	2001	7 OECD ülkesi	1978-1999	İlişkinin asimetrik olduğu gözardı ediliğinde, bazı ülkeler için işsizlik ile üretim arasında uzun dönem ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Viren	2001	20 OECD ülkesi	1960-1997	İlişkinin doğrusal olmadığı yani asimetrik olduğu ortaya koyulmuştur.
Sögner ve Stiasny	2002	15 OECD ülkesi	1960-1999 (Almanya için 1960-1989)	GSYH değişimlerine işsizliğin göstereceği reaksiyonun ülkeler arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Katsayıların-0.12(Japonya) ile-0.82(Hol.) arasında değiştiği, ABD'de içinse -0.52 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Fouquau	2008	20 OECD ülkesi	1970-2004	İlişkinin doğrusal olmadığı yani asimetrik olduğu tespit edilmiştir.
Beaton	2010	Kanada ve ABD	Kanada için 1961:1-2009:2, ABD için 1948:1-2009:2	İlişkinin asimetrik özellikler gösterdiği ortaya koyulmuştur. Okun'un üretimde % 3'lük bir azalmanın işsizliği % 1 artıracakı şeklindeki orijinal tahminin aksine; Kanada'da % 2.6'lık ABD'de ise % 2'lik bir azalışın işsizlikte % 1'lik artış meydana getireceği sonucuna varılmıştır.

Tablo 2'nin devamı

Yazar	Yıl	Ülke	Dönem	Sonuç
Sögner	2001	Avusturya	1976-1995	% 4.16'nin üzerinde bir büyümenin işsizliği % 1 oranında azaltacağı bulgusuna ulaşılmıştır.
Apergis ve Rezitis	2003	Yunanistan 8 bölge	1960-1997	Okun katsayılarının Epirus ve Kuzey Ege Adaları hariç diğer bölgeler arasında çok farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. Okun ilişkisinin 1981 yılında yapısal bir değişim geçirdiği ve bu yıldan sonra işsizliğin üretimdeki değişime daha duyarlı olduğu ortaya konulmuştur.
Christopoulos	2004	Yunanistan 13 bölge	1971-1993	Okun Yasası'nın ele alınan 13 bölgeden 6'sında geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Zagler	2004	Almanya, Fransa, İngiltere İtalya	Fransa ve İtalya için 1970:1-2000:2, Almanya için 1968:1-1997:4, İngiltere için 1968:1-2000:	Fransa'da büyümeden işsizliğe, İtalya ve Almanya'da işsizlikten büyümeye tek yönlü, İngiltere'de ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında kısa dönemde Okun Yasası ile tutarlı şekilde negatif, uzun dönemde ise Okun Yasası'nın aksine pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Adanu	2005	Kanada 10 şehir	1981-2001	Okun katsayısı ortalaması HP trendden arındırma yöntemine göre -1.58, QT yöntemine göre -1.32 olarak tespit edilmiştir.
Villaverde ve Maza	2007	İspanya ve 17 bölgesi	1980-2004	Değişkenler arasındaki ters yönlü ilişki doğrulanmış, ancak katsayıların bölgeler arasında -0.32 ile -1.55 arasında değişen şekilde farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.
Perman ve Tavera	2007	17 Avrupa ülkesi	1970:1-2002:2	Okun katsayısının yakınsama durumu test edilmiş, orta dönem yakınsama hipotezi incelenen çoğu ülke için reddedilmiştir.
Moosa	2008	Fas, Tunus, Cezayir, Mısır	1990-2005	Okun katsayısında sadece Batı ülkeleri için hem kısa hem de uzun dönem bir yakınsama tespit edilmiştir.
Petkov	2008	İngiltere	1973:3-2003:3, 1973:3-1988:3, 1988:4-2003:3	Ele alınan ülkeler için Okun Yasası'nın geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.
Dritsaki ve Dritsakis	2009	İspanya, İtalya, Portekiz, Yunanistan	1961-2002	Okun Yasası'nın oldukça güçlü bir şekilde geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Rubcova	2010	Estonya, Letonya, Litvanya	Estonya için 1997:1-2009:4, Letonya için 1998:1-2009:4, Litvanya için 1998:1-2009:3	Okun katsayısı İspanya için -0.017, İtalya için -0.024, Portekiz için -0.016, Yunanistan için -0.007 ve AB 15 için -0.12 olarak tespit edilmiştir.
Lal ve diğ.	2010	Bangladeş, Çin, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka	1980-2006	Uzun dönemli bir eştümleşme ilişkisi sadece Letonya için tespit edilmiştir. Okun Yasası'nın bu ülkeler için son derece zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.
				Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Tablo 2'nin devamı

Yazar	Yıl	Ülke	Dönem	Sonuç
Akgeyik ve Karagöl	2004	Türkiye	1970-2003	Ekonomik büyümeden işsizliğe olmak üzere sadece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Demir ve Bakırcı	2005	Türkiye	1988-2004	Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmakla birlikte bu ilişkinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.
Göktaş Yılmaz	2005	Türkiye	1978-2004	Ekonomik büyüme ile işsizlik arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sadece işsizlikten büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur..
Yücel	2006	Türkiye	1950-2004	Değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki olmamakla birlikte nedensellik ilişkisinin de olmadığı tespit edilmiştir.
Uysal ve Alptekin	2009	Türkiye	1980-2007	Ekonomik büyüme ile işsizlik arasından işsizlikten büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur.
Yamak ve Bozkurt	2009	Türkiye	1980-2007	Okun Yasası'nın geçerli olduğu ve Türkiye için ortalama 9'a 1 şeklinde gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmıştır.
Arabacı ve Arabacı	2010	Türkiye	1999;1-2009;3	İlişkinin asimetrik olduğu, üretimin işsizliğe vereceği tepkinin daralma dönemlerinde daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır.
Barışık ve diğerleri	2010	Türkiye	1988-2008	Değişkenler arasındaki ilişkinin asimetrik olduğu tespit edilmiştir.
Ceylan ve Şahin	2010	Türkiye	1950-2007	Okun Yasası'nın uzun dönemde geçerli olduğu ve ilişkinin asimetrik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Demirgil	2010	Türkiye	1987;2-2007;3	Ortalamanın üzerinde verimlilik artışının gerçekleştiği yıllarda Okun Yasa'sının geçerliliğini kaybettiği ortaya konulmuştur.
Mihçı ve Aulgan	2010	Türkiye	1991-200606	Okun katsayısı imalat sektörü için 0.73 tüm sektörler için -0.012 olarak tespit edilmiştir. Okun Yasası'nın geçerli olduğu ancak endüstrileşmiş ülkelere kıyasla daha zayıf olduğu ortaya konulmuştur.
Takım	2010	Türkiye	1975-2008	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Tarı ve Abasız	2010	Türkiye	1968-2008	Büyümenin işsizliği resesyon döneminde daha çok etkilediği ortaya konulmuş, Okun katsayısı ise -0.48 olarak bulunmuştur.
Yerdelen Tatoğlu	2010	Türkiye	1968-2008	Değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkinin olmadığı aynı zamanda nedensellik ilişkisinin de olmadığı saptanmıştır.
Yerdelen Tatoğlu	2011	Türkiye ve 19 Avrupa ülkesi	1977-2008	Değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılığının ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

5. Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Zaman Serisi Analizi

5.1. Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde, ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki Türkiye açısından araştırılmıştır. Bu nedenle çalışmada, 1987 yılı fiyatlarıyla reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ve işsizlik oranı (İÖ) serileri kullanılmıştır. Seriler yıllık olup 1970-2010 dönemini kapsamaktadır. GSYH değerleri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden elde edilmiştir. Diğer taraftan İÖ değerleri, 1970-1987 dönemi için Bulutay (1995) ve 1988-2010 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’ndan temin edilmiştir. Değişkenlerin önündeki L harfi ilgili seriye logaritmik dönüşümün yapıldığını, Δ sembolü ise değişkenin birinci mertebe farkının alındığını ifade etmektedir.

5.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkileri analiz etmeden önce, ilk olarak analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiş daha sonra ise değişkenler arası korelasyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, aşağıda yer alan Tablo 3’te elde edilen tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 3’ten görüleceği üzere, 1970-2010 döneminde Türkiye’de yıllık ortalama ekonomik büyüme % 4.04 olarak gerçekleş-

miştir. Diğer taraftan, yine aynı dönem için işsizlik oranındaki değişimin ortalaması ise 0.14 olmuştur. Ekonomik büyüme 1976 yılında, işsizlik oranındaki artış ise 2009 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır. 2008 yılında % 11 olan işsizlik oranı 2009 yılında % 14’e yükselmiş ve 2009 yılı, ele alınan dönem içerisinde işsizlik oranındaki artışın en yüksek olduğu yılı oluşturmuştur. İşsizlik oranındaki değişim, en düşük olarak ise -2.1 ile 2010 yılında meydana gelmiştir. 2010 yılında işsizlik oranı, bir önceki yılın oranına göre -2.1’lik bir azalış göstererek % 14’ten % 11.9’a düşmüştür.

Bununla birlikte, 1970-2010 dönemi içerisinde Türkiye, ekonomik büyüme açısından en düşük seviyeyi 2001 yılında görmüştür. Diğer bir ifadeyle, ele alınan dönemde en büyük ekonomik küçülme 2001 yılında yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu krizin etkileri kendini işsizlik oranında da göstermiştir. 2001 yılında yaşanan kriz paralelinde 2002 yılında işsizlik oranı bir önceki yıla göre 1.9 puan artarak, % 8.4’ten % 10.3’e yükselmiştir.

Tanımlayıcı istatistikler ortaya koyulduktan sonra, ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ikili ilişkileri veren korelasyon matrisi Tablo 4’te gösterilmiştir. Korelasyon matrisinde, ekonomik büyüme ile işsizlik oranında meydana gelen artış arasındaki korelasyon katsayısı -0.31 olarak tespit edilmiştir.

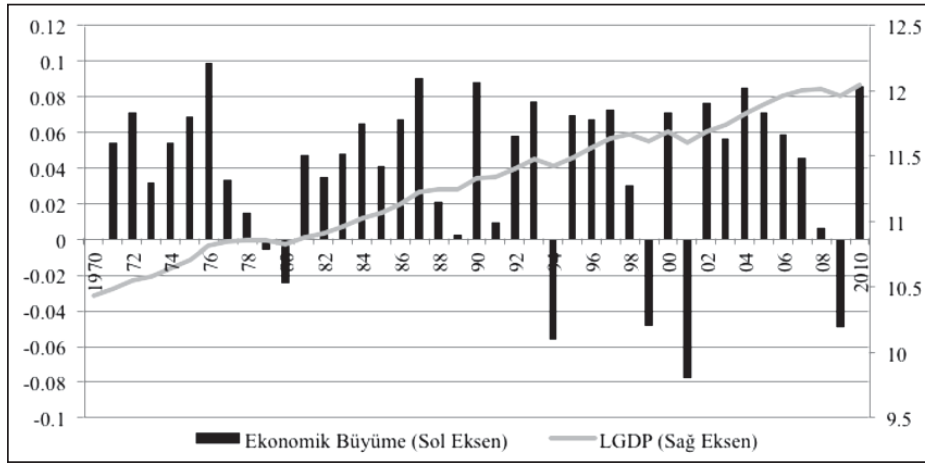
Tablo 3: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	Maksimum	Minimum	Gözlem
LGSYH	11.28254	0.477226	12.04486	10.42718	41
İÖ	8.468293	1.719511	14	6.2	41
Δ LGSYH	0.040442	0.043779	0.099494	-0.077913	40
Δ İÖ	0.14	0.926753	3	-2.1	40

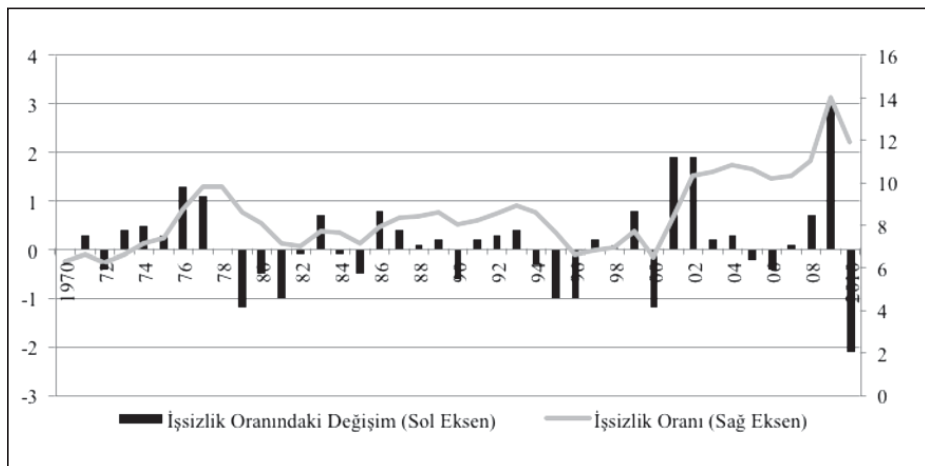
Tablo 4: Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	$\Delta LGSYH$	$\Delta \dot{I}O$
$\Delta LGSYH$	1	-0.313904
$\Delta \dot{I}O$	-0.313904	1

Ele alınan değişkenlere ait grafikler de Grafik 2 ve 3'te gösterilmiştir.

Grafik 2: Ekonomik Büyüme ve LGSYH (1970-2010)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr>, 12.01.2012.

Grafik 3: İşsizlik Oranındaki Değişim ve İşsizlik Oranı (%) (1970-2010)

Kaynak: Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Ankara, International Labour Office, 1995, pp. 260-262, TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, TÜİK Yayınları, Yayın No: 3493, Aralık 2010, TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması 2010, TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 42, Mart 2011.

Grafikler genel olarak değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle her ne kadar işsizlik oranının daha fazla dalgalanma gösterdiği dikkati çekse de, hem ekonomik büyümenin hem de işsizlik oranının artış trendi içerisinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

5.3. Ekonometrik Bulgular

5.3.1. Birim Kök Sonuçları

Çalışmada, işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkileri incelemeye önce, değişkenlere ait serilerin bütünleşme dereceleri araştırılmış-

tır. Çünkü zaman serileriyle yapılan tahminlerin istatistiksel olarak doğru sonuçlar vermesi için tahminlerde kullanılan serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları öncelikle Genelleştirilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller – ADF; 1979, 1981) ve Phillips-Perron (PP, 1988) birim kök sınamaları ile tespit edilmiş ve ADF ve PP birim kök sonuçları sırasıyla Tablo 5 ve 6'da sunulmuştur.

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Trendsiz			Trendli		
	ADF Test İstatistiği	Mackinnon tablo kritik değeri		ADF Test İstatistiği	Mackinnon tablo kritik değeri	
		% 1	% 5		% 1	% 5
LGSYH	-0.894089 (0)	-3.605593	-2.936942	-3.190244 (0)	-4.205004	-3.526609
İÖ	-1.390310 (0)	-3.605593	-2.936942	-2.077691 (0)	-4.205004	-3.526609
ΔLGSYH	-6.782603 (0)	-3.610453	-2.938987	-6.746635 (0)	-4.211868	-3.529758
ΔİÖ	-5.674961 (0)	-3.610453	-2.938987	-5.598188 (0)	-4.211868	-3.529758

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak belirlenmiş ve parantez içindeki optimal gecikmeler AIC'den yararlanılarak elde edilmiştir.

Tablo 6: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Trendsiz			Trendli		
	PP Test İstatistiği	Mackinnon tablo kritik değeri		PP Test İstatistiği	Mackinnon tablo kritik değeri	
		% 1	% 5		% 1	% 5
LGSYH	-0.930161 (3)	-3.605593	-2.936942	-3.232007 (1)	-4.205004	-3.526609
İÖ	-1.477780 (2)	-3.605593	-2.936942	-2.077691 (0)	-4.205004	-3.526609
ΔLGSYH	-6.789531 (3)	-3.610453	-2.938987	-6.752750 (3)	-4.211868	-3.529758
ΔİÖ	-5.566367 (5)	-3.610453	-2.938987	-5.452039 (5)	-4.211868	-3.529758

Not: Parantez içindeki değerler uyarılama gecikmelerini göstermekte olup Newey-West tahminci yardımı ile belirlenmiştir.

Tablo 5 ve 6'dan görüleceği üzere; ADF ve PP testleri için serilerin seviyelerinde birim kök taşıdığını ileri süren boş hipotezler reddedilememiş, serilerin seviyelerinde $[I(0)]$ durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Ancak serilerin birinci farkında birim kök taşıdığını ileri süren boş hipotezler ADF ve PP testlerinde reddedilmiştir. Dolayısıyla LGSYH ve İÖ serilerinin birinci farkında durağan $[I(1)]$ olduklarına hem ADF hem de PP testinden yararlanılarak karar verilmiştir.

Serilerin birinci farklarında durağan oldukları ADF ve PP testleri ile ortaya koyulmakla birlikte, bu geleneksel testler yapısal kırılmaları dikkate almadıklarından dolayı eleştirilmektedir. İktisadi zaman serilerinde, ele alınan dönem boyunca gerçekleşen ekonomik krizler, doğal afetler yahut ani politika değişimleri gibi nedenlerle yapısal değişimler meydana gelebilmektedir (Beşel ve Savaşan, 2014, s.77). Böyle bir durumda, yani

serilerde yapısal kırılma olduğu durumda, uygulanan geleneksel birim kök testleri sahte birim kök bulmaya eğilimli olabilmektedir. Bundan dolayı, geleneksel birim kök testlerinin yanında yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir (Korkmaz, Zaman ve Çevik, 2008, s.24-25). Zivot ve Andrews (1992), zaman serilerindeki yapısal kırılmayı dikkate almayan geleneksel birim kök testlerinin, seride birim kök olduğunu ifade eden hipotezin kabulüne meyilli olacaklarını ileri sürerek kırılmanın içsel olarak belirlenebileceği bir birim kök testi geliştirmişlerdir (Abdioğlu, 2013, s.51). Bu çalışmada serilerin durağanlığı geleneksel birim kök testlerinin yanında Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen Zivot-Andrews (ZA) yapısal kırılmalı birim kök testi ile de araştırılmış ve sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir. Model A, sabitteki; Model B, trenddeki; Model C ise hem sabit hem de trenddeki kırılmayı incelemektedir.

Tablo 7: ZA Birim Kök Testi Sonuçları

	Model A	Model B	Model C
LGSYH	-3.83091 (1999)	-3.28151 (1993)	-3.74477 (1999)
İÖ	-3.61764 (2001)	-3.47093 (1999)	-3.96716 (1995)
ΔLGSYH	-6.93122 (1978)	-6.81215 (1980)	-7.15388 (1981)
ΔİÖ	-6.15819 (2001)	-5.72545 (1981)	-6.31624 (1978)
% 1 kritik değer	-5.34000	-4.93000	-5.57000
% 5 Kritik değer	-4.80000	-4.42000	-5.08000

Tablo 7'den görüleceği üzere, ADF ve PP testlerini doğrular şekilde, ZA testinde de serilerin seviyelerinde birim kök içerdiğini ileri süren boş hipotezler reddedilememiş ve serilerin seviyelerinde $[I(0)]$ durağan olmadıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte, se-

rilerin birinci farkında birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotezler ise reddedilmiştir. Böylece yapısal kırılmaları dikkate alan ZA birim kök testi sonuçlarına göre; LGSYH ve İÖ serilerinin birinci farkında durağan $[I(1)]$ olduğu sonucuna varılmıştır.

5.3.2. Eştümleşme Analizi Sonuçları

Çalışmada işsizlik oranı ile LGSYH arasındaki uzun dönemli ilişkiler, Johansen ve Juselius (1990) testiyle araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir. Boş hipotezler eş-bütünleşik vektör sayılarının sıfır ($r=0$) veya bire eşit ya da birden küçük olduğunu ($r \leq 1$) ifade etmektedir. Diğer taraftan alternatif hipotezler eş-bütünleşik vektör sayılarının bir ($r=1$) veya ikiye ($r=2$) eşit olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Tablo 8’de özdeğerler ve maksimum özdeğer ve iz istatistikleri de sunulmuştur. Bu sonuçlardan hareketle maksimum özdeğer istatistiği değerleri 16.5799 ve 6.1111, iz istatistiği değerleri ise 22.6909 ve 6.1111 olarak tespit edilmiştir.

Tespit edilen maksimum özdeğer ve iz istatistikleri, tablo kritik değerleriyle karşılaştırıldığında $r=0$ boş hipotezi hem maksimum özdeğer hem de iz istatistiğine göre reddedilmiş, alternatif $r=1$ hipotezi kabul edilmiş ve $r \leq 1$ boş hipotezi her iki istatistik

tarafından reddedilememiştir. Dolayısıyla maksimum özdeğer istatistiği iz istatistiğine göre de $r=1$ olarak tespit edilmiş ve böylece işsizlik oranı ile LGSYH değişkenleri arasında eştümleşme ilişkisinin ve 1 tane eş-bütünleşik vektörünün bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eş-bütünleşik vektör sayısının 1 olarak tespit edilmesi, eştümleşme sisteminin bir denklem tarafından ifade edilebileceği anlamına da gelmektedir. İO değişkenine göre normalleştirilmiş olan denklem aşağıda sunulmuştur:

$$\dot{IO}_t = 18.754 - 0.406(LGSYH_t) \quad (1)$$

Denkleme göre her iki değişken arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre 1970-2010 döneminde Türkiye ekonomisi için GSYH işsizliği negatif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda Tablo 9’da eştümleşme sonuç vektörü verilmiştir.

Tablo 8: Johansen ve Juselius Eştümleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	k	Özdeğerler	Maksimum Özdeğer İstatistiği				İz İstatistiği			
			H ₀	H _a	İstatistik	%5 Kritik Değer	H ₀	H _a	İstatistik	%5 Kritik Değer
LGSYH	2	0.34631	r=0	r=1	16.5799 ^b	15.87	r=0	r≥1	22.6909 ^b	20.18
İO		0.14503	r≤1	r=2	6.1111	9.16	r≤1	r=2	6.1111	9.16

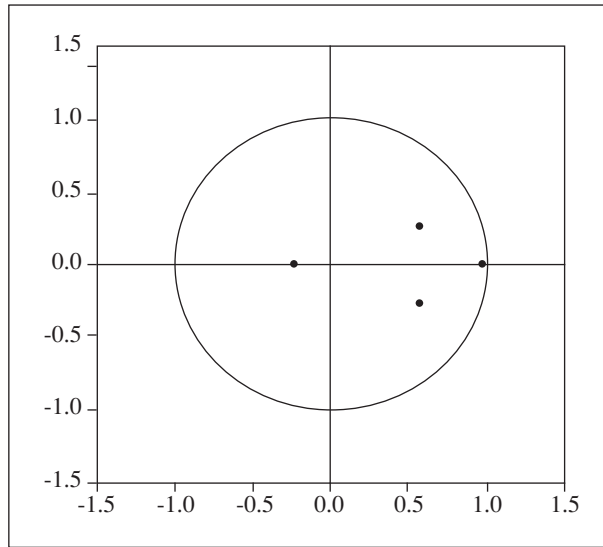
Not: Tabloda ilgili testler için H₀ ve H_a sırasıyla boş ve alternatif hipotezleri, r eş-bütünleşik vektör sayısını; b ise % 5 anlamlılık seviyesinde boş hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu (k), AIC kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 9: Eştirmeleme Sonuç Vektörü

Değişkenler	Sonuç Vektörü
İÖ	0.037285 (-1.0000)
LGSYH	0.015129 (-0.40578)
Sabit Terim	-0.69923 (18.7540)

Not: Parantez içindeki değerler, LGSYH'ye göre normalleştirilmiş değerlerdir.

Grafik 4'te VAR(2) modelinin sahip olduğu polinomial kökler verilmiştir. Sistemin istikrarlı olması köklerinin birim kök içerisinde yer almasıyla mümkündür. VAR (2) sisteminin polinomial kökleri birim çember içerisinde yer almakta ve dolayısıyla sistem istikrar koşulu da sağlamaktadır.

Grafik 4: VAR(2) Modelinin Polinomial Kökleri

Tablo 10'da hata düzeltme modeli sonuçları gösterilmektedir. Hata düzeltme mekanizmasının işlemesi için elde edilen hata düzeltme katsayıları (ECMt-1) 0 ile 1 arasında ve negatif işaretli olmalıdır. $\Delta\dot{I}\dot{O}$ ve $\Delta LGSYH$ 'nin bağımlı değişken oldu-

ğu denklemlerde hata düzeltme katsayıları hem negatif hem de 0 ile 1 arasında tespit edilmiştir. Ancak hata düzeltme katsayısı yalnızca $\Delta LGSYH$ 'nin bağımlı değişken olduğu denklemden istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 10: Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı değişken $\Delta\dot{O}$			
Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	p-değeri
$\Delta\dot{O}_{t-1}$	0.031445	0.17417	0.858
$\Delta LGSYH_{t-1}$	3.8525	3.5977	0.291
ECM_{t-1}	-0.11408	0.94096	0.904
Bağımlı değişken $\Delta LGSYH$			
$\Delta LGSYH_{t-1}$	-0.048798	0.16577	0.770
$\Delta\dot{O}_{t-1}$	0.020355 ^b	0.0080251	0.016
ECM_{t-1}	-0.17357 ^a	0.043356	0.000

Not: a ve b sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Hata düzeltme katsayıların negatif işaretli olması, kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönemde dengeye geleceği anlamına gelmektedir. $\Delta\dot{O}$ 'nun bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme parametresinin -0.11 olarak saptanması $\Delta LGSYH$ 'nin neden olduğu işsizlik oranındaki dengesizliğin % 11'inin bir yılda ortadan kalktığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan $\Delta LGSYH$ 'nin bağımlı değişken olduğu modelde katsayısının -0.17 olarak bulunması ise, $\Delta\dot{O}$ 'nun neden olduğu ekonomik büyüme üzerindeki dengesizliğin % 17'sinin bir yıl içerisinde ortadan kalktığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, bağımlı değişkenin $\Delta LGSYH$ olduğu denklemde hata düzeltme katsayısının anlamı, negatif ve 0 ile 1 arasında bulunması, işsizlik oranındaki değişimden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; üretim düzeyi ile işsizlik oranı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmesine karşılık, hata düzeltme modeli sonucuna göre üretim düzeyinde meydana gelecek

pozitif ya da negatif şokların kısa dönemde etkiler yaratacağı ancak uzun dönemde tekrar dengeye geleceği yani şokların etkilerinin yalnızca kısa dönemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç VAR (2) sisteminin köklerinin birim çember içerisinde yer almasıyla da desteklenmektedir. Ancak dengesizliklerin kalıcı olmadığı tespit edilmesine rağmen, üretim düzeyinde meydana gelecek daha az değişiklikler işsizlik oranını daha az oranda etkileyecektir.

Sonuç

Ekonomik büyümenin artış gösterdiği bir ülkede, bu üretimi gerçekleştirebilmek için kullanılan işgücünün artacağı ve bunun sonucunda da işsizlik oranlarının düşeceği beklenmektedir. Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki bu negatif yönlü öngörünün esas kaynağı Okun Yasası'na dayanmaktadır. Okun'a (1962) göre; iki değişken arasında negatif yönde işleyen bir ilişki bulunmakta ve işsizlik oranında meydana gelen % 1'lik artış ekonomik büyümeyi % 3 oranında azaltmaktadır. Okun Yasası'nın geçerliliği daha sonraları çok sayıda ülke eko-

nomisi için sorgulanmıştır. Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, genel olarak Okun Yasası ile tutarlı sonuçların olduğu sadece katsayının ülkeden ülkeye farklılaşabileceği sonucuna varılmıştır.

İki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından test etmek amacıyla yapılan bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi zaman serisi analizi ile araştırılmıştır. Çalışmada 1970-2010 dönemi için yıllık reel GSYH ve işsizlik oranı değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen ve Juselius (1990) testiyle araştırılmış ve uzun dönemde negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Sonrasında ise hata düzeltme modeli ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve işsizlik oranındaki değişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye’de ele alınan dönem için Okun yasası ile de tutarlı olacak şekilde iki değişken arasında negatif yönde

bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuş ancak sadece işsizlik oranındaki değişimin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular ışığı altında, ekonomik büyümeyi artırmak için işsizliği azaltıcı politikaların geliştirilmesi gerektiğini ifade etmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, işsizlik oranlarındaki azalmayı ekonomik büyümeden beklemeğe, ekonomik büyümeyi işsizlikte sağlanacak iyileşmenin bir sonucu olarak görmenin ve bu kapsamda işsizlik oranlarını azaltacak yönde politikalar tatbik etmenin Türkiye ekonomisi için daha yerinde bir uygulama olacağını ifade etmek mümkündür. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesine yönelik politikaların çoğunlukta olduğu ülkede, etkin istihdam politikalarının oluşturulması da bir gereklilik olarak kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. (2013). Ücret-Fiyat Spirali: Türk İmalat Sanayi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. S. 19, 45-58.
- Adanu, K. (2005). A Cross-Province Comparison of Okun's Coefficient for Canada. *Applied Economics*. C. 37, S. 5, 561-570
- Akgeyik, T. ve Karagöl, E. (2004). Economic Growth and Unemployment In Turkey: An Empirical Study. *Journal of International Business and Economics*. Vol: 2, No: 1, 182-187
- Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Necessitenin Ampirik Bir Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. C. 3, S. 2, Ekim, 113-127
- Altuntepe, N. (2009). 2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi. *SDÜ Vizyoner Dergisi*. C. 1, S. 1, 129-145
- Apergis, N. ve Rezitis, A. (2003). An Examination of Okun's Law: Evidence From Regional Areas in Greece. *Applied Economics*. C. 35, S. 10, 1147-1151
- Arabacı, R. Y. ve Arabacı, Ö. (2010). Asymmetries in Okun's Law: Evidence From Turkey. *Industrial Relations in Europe Conference*. 08-10 September. Oslo Norway. 1-14
- Attfield, C. L. F. ve Silverstone, B. (1997). Okun's Coefficient: A Comment. *The Review of Economics and Statistics*. Vol: 79, No: 2, May, 326-329
- Barışık, S., Çevik, E. İ. ve Çevik, N. K. (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*. S. 159, Temmuz-Aralık, 88-102
- Beaton, K. (2010). Time Variaton in Okun's Law: A Canada and U.S. Comparision. *Bank of Canada Working Paper*. No: 7, 1-15
- Beşel, F. ve Savaşan F. (2014). Türkiye'de Yapısal Kırımlar Altında Yolsuzluk-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 27, 73-86
- Bulutay, T. (1995). *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*. Ankara. International Labour Office
- Ceylan, S. ve Şahin, B. Y. (2010). **İşsizlik ve Ekonomik** Büyüme İlişkisinde Asimetri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. C. 11, S. 2, 157-165
- Christopoulos, D. K. (2004). The Relationship Between Output and Unemployment: Evidence From Greek Regions. *Papers in Regional Science*. Vol: 83, No: 3, 611-620
- Cuaresma, J. C. (2003). Okun's Law Revisited. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Vol: 65, No: 4, 439-451
- Evans, G. W. (1989). Output and Unemployment Dynamics in the United States: 1950-1985. *Journal of Applied Econometrics*. Vol: 4, No:3, 213-237
- Demir, O. ve Bakırcı, F. (2005). Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Büyüme İlişkisi. *Ulusla-*

rarası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi. 05-09 Haziran, Celalabat Kırgızistan, 1-7

Demirgil, H. (2010). Okun Yasasının Türkiye İçin Geçerliliğine Dair Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. C. 2, S. 2, 139-151

Dickey, A. D. ve Fuller, W. A. (1979). Distributions of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*. Vol: 74, No: 366, Jun., 427-431

Dickey, A. D. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica*. Vol: 49, No: 4, July 1057-1072

Dritsaki, C. ve Dritsak, N. (2009). Okun's Coefficient for Four Mediterranean Member Countries of EU: An Empirical Study. *International Journal of Business and Management*. Vol: 4, No: 5, May, 18-26

Fouquau, J. (2008). Threshold Effects in Okun's Law: A Panel Data Analysis. *Economics Bulletin*. Vol: 5, No: 33, 1-14

Freeman, D. G. (2000). Regional Tests of Okun's Law. *International Advances in Economic Research-IAER*. Vol: 6, No: 3, August, 557-570

Freeman, D. G. (2001). Panel Tests of Okun's Law For Ten Industrial Countries. *Economic Inquiry*. Vol: 39, No:4, October, 511-523

Gordon, R. J. (2000). *Macroeconomics*. Eighth Edition. United States. Addison Wesley Longman

Harris, R. ve Silverstone, B. (2001). Testing for Asymmetry in Okun's Law: A Cross-Country Comparison. *Economics Bulletin*. Vol: 5, No: 2, 1-13.

Holtz-Eakin, D., Newey, W. ve Rosen, H. S. (1988). Estimating Vector Autoregressions with Panel Data. *Econometrica*. Vol: 56, No: 6, November, 1371-1395

ILO (2014). *Global Employment Trends 2014: The Risk of a Jobless Recovery*. Geneva

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – With Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Vol: 52, Issue: 2, May, 169-210

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C. 53, No: 1-4, Ocak-Aralık, 207-230

Knoester, A. (1986). Okun's Law Revisited. *Weltwirtschaftliches Archiv*. Vol: 122, No: 4, 657-666

Korkmaz, T., Zaman, S. ve Çevik E. İ. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Yüksek Dış Ticaret Hacmine Sahip Ülke Boruları İle Entegrasyon İlişkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 4, S. 8, 19-44

Lal, I. ve diğerleri (2010). Test of Okun's Law in Some Asian Countries Co-Integration Approach. *European Journal of Scientific Research*. Vol: 40, No: 1, 73-80

Lee, J. (2000). The Robustness of Okun's Law: Evidence From OECD Countries.

- Journal of Macroeconomics*. Vol: 22, No: 2, Spring, 331-356
- Liang, C.-C. ve Liang, J.-M. (2009). Re-examining Causal Relationship Between Stock Prices and Fundamentals: Evidence Based on Dynamic Panel Data Model. *The Business Review, Cambridge*. Vol: 12, No: 2, Summer, 148-154
- Mihçı, S. ve Atılğan, E. (2010). İşsizlik ve Büyüme: Türkiye Ekonomisi İçin Okun Katsayıları. *İktisat İşletme ve Finans*. Vol: 25, Issue: 296, 33-54
- Moosa, I. A. (1997). A Cross Country Comparison of Okun's Coefficient. *Journal of Comparative Economics*. Vol: 24, Issue: 3, 335-356
- Moosa, I. A. (1999). Cyclical Output, Cyclical Unemployment and Okun's Coefficient: Structural Time Series Approach. *International Review of Economics and Finance*. Vol: 8, Issue: 3, 293-304
- Moosa, I. A. (2008). Economic Growth and Unemployment in Arab Countries: Is Okun's Law Valid?. *Journal of Development and Economic Policies*. Vol: 10, No: 2, July, 7-24
- Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *Cowless Foundation Paper*. No: 190, 1-7
- Pamuk, Ş. (2007). Dünyada ve Türkiye'de İktisadi Büyüme (1820-2005). *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*. Yıl: 1, Sayı: 2, İlkbahar, 3-26
- Perman, R. ve Tavera, C. (2007). Testing for Convergence of the Okun's Law Coefficient in Europe. *Empirica*. Vol: 34, 45-61
- Petkov, B. (2008). The Labour Market and Output in the UK – Does Okun's Law Still Stand?. *Bulgarian National Bank Discussion Papers*. No: 69, September, 1-45
- Phillips, C. B. P. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. Vol: 75, Issue: 2, 335-346
- Prachowny, M. F. J. (1993). Okun's Law: Theoretical Foundations and Revisited Estimates. *The Review of Economics and Statistics*. Vol: 75, No: 2, May, 331-336
- Rubcova, A. (2010). Okun's Law: Evidence From The Baltic States. *SSE Riga Student Research Paper*. Riga, Stockholm School of Economics in Riga. November, 1-45
- Silvapulle, P., Moosa, I. A. ve Silvapulle M. J. (2004). Asymmetry in Okun's Law. *The Canadian Journal of Economics*. Vol: 37, No: 2, May, 353-374
- Sögner, L. (2001). Okun's Law: Does The Austrian Unemployment-GDP Relationship Exhibit Structural Breaks?. *Empirical Economics*. Vol: 26, No: 3, 553-564
- Sögner, L. ve Stiassny, A. (2002). An Analysis of the Structural Stability of Okun's Law: A Cross-Country Study. *Applied Economics*. Vol: 34, Issue: 14, 1775-1787
- Takım, A. (2010). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 27, Ağustos, 315-324
- Tarı, R. ve Abasız, T. (2010). Asimetrik Etkiler Altında Okun Yasası'nın Eşik Hata Düzeltme Modeli ile Sınanması: Türkiye

- Örneği". İktisat İşletme ve Finans. Vol: 25, Issue: 291, 53-77
- Tatoğlu, F. Y. (2010). *Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde İşsizlik ve Büyüme*. İstanbul. Sahhaflar Kitap Sarayı
- Tatoğlu, F. Y. (2011). The Long and Short Run Effects Between Unemployment and Economic Growth in Europe. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. C. 12, S. 1, 99-113
- TCMB (2012). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*. 12 Ocak 2012 tarihinde <http://evds.tcmb.gov.tr> adresinden erişildi.
- TÜİK (2011). Hanehalkı İşgücü Araştırması 2010, *TÜİK Haber Bülteni*, S: 42
- TÜİK (2010). İstatistik Göstergeler 1923-2009. Ankara, TÜİK Yayınları, No: 3493
- Uysal, D. ve Alptekin, V. (2009). Türkiye Ekonomisinde Büyüme-İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980-2007). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 25, Aralık, 69-78
- Ünsal, E., (2007). İktisadi Büyüme. 1. Baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2010). *Makro Ekonomi*. Ed. Kemal Yıldırım, 9. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık
- Villaverde, J. ve Maza, A. (2007). Okun's Law in the Spanish Regions. *Economics Bulletin*. Vol: 18, No: 5, 1-11
- Virén, M. (2001). The Okun Curve is Non-linear. *Economics Letters*. Vol: 70, Issue: 2, 253-257
- Weber, C. E. (1995). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun's Coefficient: A New Approach. *Journal of Applied Econometrics*. Vol: 10, Issue: 4, 433-445
- World Bank (2012). 05 Mart 2012 tarihinde <http://data.worldbank.org> adresinden erişildi.
- World Bank (2014). 07 Ocak 2014 tarihinde <http://data.worldbank.org> adresinden erişildi.
- Yamak, R. ve Bozkurt, H. (2009). Türkiye'de İşsizlik ve Büyüme İlişkisi: Okun Yasası Geçerli Mi?. *10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*. Erzurum, Mayıs, 1-13
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi. S. 2, 11-29
- Yüceol, H. M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri. İktisat İşletme ve Finans. C. 21, S. 243, 81-95
- Zagler, M. (2004). *Growth and Employment in Europe*. New York, Palgrave Macmillan
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economics Statistics*. Vol: 10, No: 3, 251-270
- 08 Ocak 2014 tarihinde https://www.g20.org/about_g20/g20_members adresinden erişildi.
- 19 Mayıs 2012 tarihinde <http://www.ekonomistim.com/ekonomidersleri/suudi.html> adresinden erişildi.

ÖZET

Bilgi Ekonomisi ve Türkiye

Toplumsal refahın yükseltilebilmesi, sürdürülebilir büyüme ve istihdam artışının sağlanmasıyla mümkündür. Uluslararası rekabet gücünü artırmak, verimlilik artışına, emek ve kaynak yoğun ürünlerde uzmanlaşmadan katma değeri yüksek, bilgi ve teknoloji yoğun, talep ve gelir esneklikleri yüksek ürünlerin üretimine doğru bir yer değiştirmeye ve nihayet teknolojik yetenek edinimine bağlıdır. Teknolojik yetenek edinimi sürecinde bazı teknolojik faaliyetler, yayılma özellikleri nedeniyle kritik öneme sahiptir. Bu türden jenerik teknoloji alanlarından biri de bilgi teknolojileridir. Bilgi teknolojilerinin yarattığı bilgi ekonomilerinde değer yaratma süreci bilgiye dayanmaktadır. Bilgi üretme, dağıtma, toplama ve işleme çerçevesindeki uğraşların çoğaldığı, üretim ve istihdamda bilgi ve yenilik üretiminin belirleyici olduğu toplumlar ise bilgi toplumları olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde refah düzeyi ve rekabet gücü yüksek olan ülkeler, bilgi toplumları olarak öne çıkmaktadır. Temel resmi belgelerinde de görüldüğü üzere Türkiye'nin en önemli hedeflerinden biri bilgi toplumuna dönüşmektir. Bu amaçla kalkınma planları, strateji belgeleri, eylem planları hazırlayan Türkiye'nin, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin neresinde olduğu sorusunun cevabı önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye'de bilgi toplumuna dönüşme adına atılan adımlar değerlendirilecek, ekonomik, beşeri ve altyapısal kriterler çerçevesinde Türkiye'de bilgi ekonomisinin büyüklüğü tespit edilmeye çalışılacak, Dünya Bankası'nın ölçümlerde ve uluslararası karşılaştırmalarda kullandığı Knowledge Economy Index (KEI) ve Knowledge Index (KI) çerçevesinde Türkiye'nin uluslararası ölçekteki konumu değerlendirilecektir.

JEL Sınıflaması: O

Anahtar Kelimeler: Bilgi Ekonomisi, Bilgi Toplumu, Sanayi-Sonrası Toplum, Türkiye, Bilgi ve İletişim Teknolojileri

ABSTRACT

Knowledge Economy and Turkey

Fostering wealth is possible with sustainable growth and increasing employment. Augmenting competitiveness, surely deal with increasing productivity, a shift from labour and resource intensive manufacturing to the knowledge based manufacturing, and manufacturing value added products and ultimately obtaining technological capabilities. Within the process obtaining technological capabilities, some technological proceedings are critically important because of their diffusional effects. One of these generic technologies is information and communication technologies. The process of manufacturing of value in the knowledge economies, which are created by the information and communication technologies, depends on knowledge. The societies in which the efforts of manufacturing, gathering, dissipating and processing knowledge increase and in which the production of knowledge and innovation determines the manufacturing and employment are called the knowledge societies. Today wealthiest and competitive countries are known as knowledge societies. One of the most significant goals of Turkey, as seen in the basic formal and national documents, is transforming into a knowledge society. It must be questioned in which phase Turkey who prepares development plans, strategy papers, and plans of action to reach this goal, stands in this transformation process. In this paper, Turkey's process of transforming into a knowledge society is considered and the extent of knowledge economy in Turkey is stated through the economical, social and infrastructural aspects. Also the situation of Turkey in the international scale is evaluated by using Knowledge Economy Index (KEI) and Knowledge Index (KI) which are The World Bank's main tools in rankings and international comparisons.

JEL Classification: O

Keywords: Knowledge Economy, Knowledge Society, Turkey

Bilgi Ekonomisi ve Türkiye¹

Hilâl Kuvvetli Yavaş*

İRİŞ Bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi kavramları, ülkelerin gelişme sürecinde geline son aşamayı anlamaya ve açıklamaya çalışırken ortaya çıkmış kavramlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan dönüşümü tanımlamak için, özellikle 1970'li yıllardan itibaren çeşitli yazarlar tarafından tartışılan bu kavramlar, sanayi-ötesi ve sanayi-sonrası kavramlarıyla birlikte ve onun paralelinde kullanılmıştır.

Bilgi toplumunda bilginin ne olduğu, ne gibi işlevler yerine getirdiği, üretimi, kullanımı, aktarımı; rekabeti, verimliliği nasıl etkilediği, yeni bilgi ve yenilik üretmenin mikro ve makro boyutlarıyla birlikte bilgi

ekonomisinin yapısının anlaşılması, bilgi toplumu olma hedefi güden Türkiye gibi gelişen ülkeler için gerekli adımların atılması için son derece önemli gözükmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, jenerik özellikleri ile buhar gücü, elektrik ve içten yanmalı motorlar gibi bir dönüşüm yaratırken, ülkelerin bu teknolojilerden üretim verimliliklerini ve refahlarını arttıracak şekilde yararlanıp yararlanamadığı, bilgi ekonomilerinin büyüklüğü, bilgi üretme ve kullanma güçlerinin ölçümü de önemli hale gelmiştir. Bu amaçla oluşturulan endekslerde ülkelerin aldığı sıra, ülkelerin gelişme yolundaki hedeflerini belirlemeleri açısından da önemlidir.

Bu çalışmada, önce, bilgi ve bilgiyle ilgili kavramlar, bilgi ve iletişim teknolojileri ve

* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Bilim Dalı
hilal.kuvvetli@gmail.com

¹ Bu makale, 21-22 Mart 2014 tarihinde İstanbul Kültür Üniversitesi'nde düzenlenen Üretim Ekonomisi Kongresi'nde sunulmuş bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

ardından bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu kavramları ortaya konacaktır. Bilgi toplumu olma hedefini, tüm ulusal belgelerde vurgulayan Türkiye'nin bu süreçte ortaya koyduğu hedefler, çabalar, alınan sonuçlar, başarı ve başarısızlıklar ve nihayet bilgi ekonomisi endekslerinde Türkiye'nin durumu değerlendirilecektir.

Temel Kavramlar

1.1. Bilgi

Bilgi, bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi olgularının merkezinde yer almaktadır. Bilgi kavramını açık hale getirmek için, ilgili kavramlarla olan ayrımı ortaya koymak gerekir. Veri (data), enformasyon (information) ve bilgi (knowledge) birbiriyle karıştırılabilen ancak birbirinden farklı olan kavramlardır. Veri (data) ham, işlenmemiş gerçekler yığını olarak enformasyon üretimi için gereklidir ve kendi başına anlamı yoktur. Olaylar veya olgular hakkında anlamlı ilişkiler kurabilme gücünden yoksundur. Enformasyon ise, dağınık ve ham haldeki verilerin işlenmesiyle ortaya çıkan, faydalı olabilecek veridir

(Zaim, 2005). Enformasyon, belirli bir amaca dönük olarak sınıflandırılmış, organize edilmiş ve biçimlendirilmiştir; gönderici ve alıcı arasında gerçekleşen bir mesajdır. Bilgi, enformasyon kavramından daha karmaşık bir içeriğe sahiptir. Bilgi, eğitim veya tecrübe ile elde edilmiş veri, enformasyon ve yeteneklerden oluşur; karar alabilme ve anlamlı sonuçlara ulaşabilme yeteneği sağlayan yargıları içerir. Bilgi, yalnızca kelimelerden veya simgelerden oluşmaz; görüntü ve ses iletişimi de buna dahil edilmelidir (World Bank, 2008).

Bilgi, karmaşık içeriğiyle farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bilgi, açık (explicit) ve örtük (tacit) olarak sınıflandırılabilir

çünkü bilgi, sadece akademik makaleler, kitaplar, yönergeler, rehberlerden oluşmamaktadır. Yetenekler, sezgiler ve görgülere dayanan kodlanamayan, formüle edilemeyen bir içeriğe de sahiptir (World Bank, 2008). Bilgi kavramının, hem kamusal mal niteliği taşıyan hem de kamusal olmayan yönleri söz konusudur (Soyak, 2011). Açık ve örtük bilgi ayrımı, bilginin üretimi ve dağıtımını bir sorunsal haline getirmektedir. Örtük (kodlanamayan) bilgi, yaparak öğrenme, bilginin birikimli doğası gibi faktörler dolayısıyla bilgi kolayca ve eşit bir şekilde transfer edilememektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (Information and Communication Technologies- ICT), örtük bilgileri, açık bilgiye dönüştürmeyi teknik olarak mümkün ve ekonomik olarak çekici hale getirmişse de yeni biçimlerde kapalı bilgiler üretmektedir (Freeman ve Soete, 2003).

Bilgi toplumunun temelinde bilgi kavramı yatmaktadır. Peter Drucker, gerçek ve kontrol edici kaynağın artık ne sermaye, ne toprak, ne de emek olduğunu; sadece bilginin o kadar çizici faktör olduğunu öne sürmüştür (Drucker, 1993). Günümüzde, son derece genel ve ihtisaslaşmış olan ancak yapabilmeyeyle ilgili olmayan geleneksel bilgiye karşılık, günümüzün bilgisi, kendini eylemle kanıtlamaktadır (Drucker, 1993). Drucker'ın değerlendirmesi, bilginin anlamı ve işlevinin de dönüşmesine işaret etmektedir. Bilgi ekonomisinin temel girdisi olan bilgi, geleneksel, kıt, azalan verimlere tabi olan üretim faktörlerinden farklıdır. Türkcan'a göre, bilgi üretmek, yeni bir iş olmasa da, günümüzde, bilgi üretmenin kendisi ayrı bir sanayi haline gelmiş durumdadır (Türkcan, 2002).

1.2. Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT-ICT) bilgiyi toplamak, iletmek, işlemek, değerlendirmek, dağıtmak ve yaymak için oluşturulmuş sistemleri kapsamaktadır (Erkan, 1998). Bilgisayar ve iletişim teknolojisinin temelinde, mikroelektronikteki gelişmeler yatmaktadır (Erkan, 1998). 1971'de mikro işlemcinin geliştirilmesi, bir bilgisayarın çipe yerleştirilebilmesi elektronik dünyasını, hatta bizzat dünyayı altüst etmiştir (Castells, 2000). Mikroelektronikğin yanı sıra bilgisayarlar ve büro teknolojileri, yazılım, fiberoptik, chip'ler ve yarı iletkenler, nanoteknoloji, biyoteknoloji, bilgi toplumunu oluşturan temel teknoloji alanları olarak sıralanmaktadır.

BİT, jenerik teknolojidir. Jenerik teknolojiler, ekonominin hemen tüm sektörlerinde üretim ve dağıtım süreçlerinde değişiklik yaratırlar; yatırım, istihdam ve sosyal yapı değişikliklerinde çok etkilidirler (Ger, 1993). Hızlı yayılma yetisi olan jenerik teknolojiler; yeni ürün ve hizmetler yaratma, değişik sektörlerde (yeni oluşan sektörler dahil) uygulanabilme, mevcut ürün ve sistemleri iyileştirme, kârlılık ve rekabet gücü sayesinde endüstriyel önem taşıma, yaygın toplumsal benimseme gibi özelliklere sahiptir (Ger, 1993).

Buhar gücü, elektrik, içten patlamalı motor gibi daha önceki teknoloji sistemleri de benzeri yaygın etkiler göstermişse de, Freeman ve Soete'ye göre BİT, firmaların olduğu kadar, sanayi ve hizmetlerin her işlevini görülmemiş biçimde etkilemiş; bilimsel araştırmalar ve pazarlama araştırmaları, tasarım ve geliştirme, makineler ve cihazlar, proses tesisleri, üretim ve dağıtım sistemleri, pazarlama ve perakende işleri, genel işletme ve kamu yönetimini fazlasıyla belirlemiş-

tir (Freeman ve Soete, 1997). Maliyetlerin düşürülmesini, farklı lokasyonlardaki birimlerin birlikte çalışabilmesini ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi için yapılan arge süreçlerinde hız kazanılmasını sağlamıştır (Chen ve Dahlman, 2005). BİT, iktisadi alternatif yerlerin maliyet avantajlarını öne çıkararak, uluslararası sermaye hareketlerini ve belirli faaliyetlerin, uluslararası yeni kaynaklara erişmesini (outsourcing) kolaylaştırmıştır (Freeman ve Soete, 1997).

BİT, kişiler ve örgütler arasındaki veri birikimi ve nakli için en hızlı ve etkili araç olduğu gibi birçok yeniliğin temelinde de elektronik aletler ve bilgisayarlara ilişkin unsurlar bulunmakta, firmalar arasında da çeşitli işbirliklerine gidilebilmesini sağlamaktadır (Freeman ve Louça, 2001). Ağ örgütlenmesi tarzını ortaya çıkaran gelişmelerden biri de budur. Castells'e göre, ağlar oluşturma becerisi, doğal olarak, 1970'lerde hem telekomünikasyon hem de bilgisayar ağları oluşturma teknolojilerindeki büyük gelişmelerden sonra mümkün hale gelebilmiş, ortaya çıkan sinerjik etkilerle, yeni mikro-elektronik aygıtların bilgi-işlem kapasitesi daha da artmıştır ve artmaya devam etmektedir (Castells, 2000). Castells'e göre, dünya çapında, bilgi teknolojisi devriminin merkezlerinin metropol özelliği taşıması, bu devrimin gelişimindeki temel unsurların kurumsal ve kültürel ortamın yeniliğinden ziyade, bu devrimin doğrudan sanayi üretimiyle, ticari uygulamalarla bağlantılı olarak, bilgi ve enformasyon temelinde sinerji yaratabilme kapasitesi olduğunu göstermektedir (Castells, 2000).

1.3. Bilgi Toplumu Kavramı

Bilgi toplumu kavramı, bilgiye erişme ve ona katkıda bulunma bağlamından ziyade, toplumların bir gelişme safhası anlamında kullanılmaktadır (Dura, 1990). Sanayi top-

lumundan, sanayi sonrası topluma geçiş, ülkelerin bilim ve teknolojide gösterdikleri ilerlemenin bir sonucudur (Dura ve Atik, 2002). Castells, teknoloji ile toplum ilişkisinde devletin teknolojik yeniliklerin gelişimindeki belirleyici rolünün bugünün teknolojik devrimi açısından da farklı olmadığını; dönüşümün kapitalizminin küresel olarak yeniden yapılandığı bir tarihsel dönemde doğduğu, yayıldığı; hem kapitalist hem de enformasyonel olduğunu ileri sürmektedir (Castells, 2000). Castells'in ifadesiyle, enformasyon teknolojisi devrimi, 1980'lerden itibaren kapitalist sistemin temel bir yeniden yapılanma sürecinin uygulanmasında araçsal öneme sahip olmuştur. Yeni enformasyon teknolojisi olmasaydı, küresel kapitalizmin daha çok sınırlı bir gerçeklik olacak, esnek yönetimin emeğin mağlubiyetine indirgenebilecek, hem sermaye hem de yatırım mallarına yönelik yeni harcama dalgasının kamusal harcamalardaki kısıntıları telafi etmeye yetecek düzeyde olamayacaktı (Castells, 2000). Castells, oluşan yeni topluma, ağ toplumu demektedir ve ağ toplumunun maddi temellerini oluşturan enformasyon teknolojisi paradigmasının özelliklerini, hammaddesinin enformasyon olması, yeni teknolojilerin etkilerinin yayılımıyla ilgili olması, ağ kurma mantığına dayanması, esnekliği temel alması ve belli teknolojilerin son derece bütünleşmiş bir sisteme dönüşümünün giderek yayılması olarak sıralamıştır.

Bilgi toplumu, iktidar çatışmalarının da evrildiği, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı bir süreci ifade etmektedir. Dura ve Atik'e göre, bilimsel ve teknik bilgi, sınıf yapısı ve politik iktidarı da belirleyen faktördür (Dura ve Atik, 2002). Castells'e göre, ağ toplumunda, iktidar çok boyutludur ve iletişim ağları, iktidar oluşturmada belirleyici kaynaklardır. Küresel finans ağ-

ları ve küresel multimedya ağları birbiriyle yakından bağlantılıdır ve bu meta-ağ olağanüstü bir iktidara sahiptir ancak iktidarın tamamına sahip değildir; siyasi ağa, kültürel üretim ağına, askeri ağa, küresel suç ağına, bilim-teknoloji-bilgi yönetiminin üretimi ve uygulanmasıyla ilgili ağlarla bağlantılıdır (Castells, 2013). Tüm bunların yanında, Enformasyon Çağı'nda, yurttaşlar kitlesel medya üretimi yapabilmekte, özerk ve yatay iletişim ağları geliştirerek hayatları için yeni programlar icat edebilir hale gelmektedirler.

Alvin Toffler'in Üçüncü Dalga diyerek sorunsallaştırdığı bu yeni süreç yine Toffler'e göre, önceki dalgadan hem daha teknolojik hem de endüstri karşıtıdır (Toffler, 2008). Toffler, bu dönüşümün, 1955 yılında ABD'de, beyaz yakalıların ve hizmet işçilerinin sayısı, ilk kez mavi yakalıların sayısını geçtiği zaman başladığını öne sürmektedir. Toffler, haberleşme araçlarının hem yansıttığı hem de yoğunlaştırdığı bu uygarlığın kitlesellikten uzaklaşması sürecinin, insanların birbiriyle paylaştığı bilgi miktarında da dev bir yükselme yarattığını ve bunun, bilgi toplumuna dönüşümü açıklayan neden olduğunu ileri sürmektedir. Kitlesel üretimden uzaklaşma, Fordist üretim süreçlerinin ve düzenlemelerin terk edilmesi, bilgi toplumunun tipik özellikleridir. Toffler, Üçüncü Dalga'nın, İkinci Dalga toplumlarını kitlesellikten uzaklaştırırken, yarının politik sistemlerinin inşa temellerinden birinin yarı doğrudan demokrasi prensibi olduğunu, temsilcilerden uzaklaşıp, insanların kendilerini temsil etmeleri sistemine yönelmelerinden bahsetmektedir (Toffler, 2008). Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmeleriyle ortaya çıkan sosyal ağlar, toplumsal olayların örgütlenişi ve etkisinde farklılık yarattığı günümüzde gözlemlenebilen bir olgudur.

Daniel Bell, 1970’li yıllarda, ABD’nin de içinde olduğu Batılı ülkelerin, politik değişim ve politik yapıdan bağımsız, sosyo-teknik bir dönüşümden geçtiğini ortaya koymuştur. Bu ülkelerin geldikleri yeni aşamanın, sanayi-sonrası toplum (post-industrial society) olduğunu ve sanayi toplumu ile sanayi-sonrası toplum arasındaki temel farkın da, artık yeniliklerin artan şekilde teorik bilgilerin kodlanmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Bell, 1976). Bell’e göre, toplumlar daima bilgiye dayansa da, gelineyen yeni toplumsal aşamada, yeniliğin ve değişimin temel belirleyicisinin teorik bilginin (theoretical knowledge) birikimi ve dağıtımı olduğunu ifade etmekte, sanayi-sonrası top-

luma da enformasyon toplumu (information society) demektedir. Bell, sanayi-sonrası toplumun, sanayi toplumunu yerinden etmediğini ya da onun yerine gelmediğini; tarım tabanlı ve sanayi tabanlı yapının hala varlığını koruduğunu, dönüşümün adeta üzerine yeniden yazılar yazılmış bir parşömene benzediğini ifade etmektedir (Bell, 1976).

Tablo 1’de, Bell, toplumsal gelişme sürecine ilişkin sınıflandırmasında, yeni sektörleri incelemiş (sağlık, eğitim, araştırma, hükümet hizmetleri), stratejik kaynak olarak bilgiyi kabul etmiş, soyut teorisinin temel metodoloji, eksen prensibin de teorik bilginin kodlanması olduğu bir tarifile bilgi toplumu anlayışını ortaya koymuştur.

Tablo 1: Sanayi-Sonrası Toplum: Karşılaştırmalı Şema

	Sanayi-Öncesi	Sanayi	Sanayi-Sonrası
Üretim Biçimi	Doğal maddeleri işleme (extractive)	Fabrikasyon	İşleme: Geri dönüşüm
Ekonomik Sektör	Birincil: Tarım, Madencilik, Balıkçılık, Ormancılık, Petrol ve Gaz.	İkincil: Mal üretimi, Dayanıklı ve dayanıklı malların üretimi, Ağır sanayi	Üçüncül: Taşımacılık Dördüncül: Ticaret, finans, sigortacılık, emlak. Beşincil: Sağlık, eğitim, araştırma, hükümet hizmetleri, rekreasyon (eğlence)
Dönüştüren Kaynak	Doğal kaynaklar: Rüzgar, su, hayvan gücü, insan gücü.	Üretilmiş Enerji: Elektrik - petrol, gaz, kömür, nükleer enerji.	Bilgi: Bilgisayar ve data aktarım sistemleri.
Stratejik Kaynak	Hammadde	Finansal Sermaye	Bilgi (knowledge)
Teknoloji	Zanaat	Makine teknolojisi	Entelektüel teknoloji
Yetenek Temeli	Esnaf, El İşçisi, Çiftçi	Mühendis, Yarı-Nitelikli İşçi	Bilimci, Teknik ve Profesyonel İşler
Metodoloji	Sağduyu, Deneme ve Yanılma, Deneyim.	Ampirizm (Deneyimselcilik), Deney Yapma.	Soyut Teori: Modeller, simülasyonlar, karar teorisi, sistem analizleri.
Zaman Perspektifi	Geçmişe Yönelim.	Özel Amaçlı Adaptasyon Yeteneği, Deneycilik.	Geleceğe Yönelim: Öngörü ve Planlama.
Tasarım	Doğaya karşı oyun.	Fabrikasyon doğaya karşı oyun.	İnsanlar arası oyun.
Eksen Prensip	Gelenekselcilik.	Ekonomik Büyüme.	Teorik Bilginin Kodlanması.

Kaynak: Daniel Bell, 1976, “Welcome To The Post-Industrial Society”, *Physics Today*, http://home.iitk.ac.in/~amman/soc474/Resources/bell_welcome_post_ind_society.pdf, (22.12.2013).

Peter Drucker, kapitalist-ötesi toplum olarak kavramsallaştırdığı yeni aşamaya geçişin İkinci Dünya Savaşı'ndan az sonra başladığını öne sürmüştür (Drucker, 1993). Drucker'a göre, bilgi toplumu, bilginin anlamında yer alan köklü değişime ilişkindir ve bu, bilginin var olmak yerine uygulanan bir şeye dönüşmesi, bir üretim aracına, kaynağa dönüşmesiyle ilgilidir. Freeman ve Soete'ye göre ise, değer giderek artan biçimde açık bilgi içermiş sanayi mallarından, hizmete dayalı kapalı (örtük - tacit) bilgi faaliyetlerine doğru sürekli kayması, yeni doğan bilgi ve iletişim toplumunun tipik bir özelliğidir (Freeman ve Soete, 2003).

Bilgi toplumu kavramı, haber alma ve iletişim olanaklarının gelişmesiyle birlikte insanın çevresi ile olan ilişkilerindeki radikal değişimlere neden olurken özellikle bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla, insan hayatının belirleyici unsurlarının yakın coğrafi ortamın yani yaşanan çevrenin, iş yerinin ve ulus devlet sınırlarının dışına taşmaya başlamasını getirmiştir (Buğra, 2002). 1980'lerdeki, 1990'lardaki özelleştirme dalgası, kuralsızlaştırma, yapısal uyarlanma krizinin önemli özellikleri oluşturmuş, ulus-devletlerdeki zayıflamanın yalnızca iki örneği olmuştur (Freeman ve Louça, 2001). Freeman ve Louça'ya göre, kuralsızlaştırma, daha önceki elektrikleendirme ve motorlaşma örnek-olaylarında görüldüğü gibi, her yeni tekno-ekonomik paradigmanın ortaya çıkışında bir ölçüde ayırt edicidir (Freeman ve Louça, 2001).

Küreselleşme, işletmelerde çokkültürlülük, müşteri ilişkileri, ürün ve üretim süreçlerinde yenilikler, esnek işletme yapıları, esnek istihdam; katılımcı demokrasi arayışı ve ekolojik sorunların gündeme geldiği, sivil hareketlerin öne çıktığı bir sosyal ve politik

bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra gözetleme-dinleme teknolojilerinin yükselmesi, ağlarda yaşanan sızmalar anti-demokratik eğilimleri artırmış, büyük gözetleme ve izleme kulelerinin inşası, özel hayatın mahremiyetini ciddi tehdit altında bırakmıştır. Şeffaflık, haber alma özgürlüğü önemli hale gelse de aşırı enformasyon yükü ve dezenformasyon, bilgi toplumunun sorunları arasına yerleşmiştir. Freeman ve Louça'ya göre, ağların her yerde oluşuyor, gelişiyor ve bazen de yitip gidiyor olması, ağlar içerisinde iktidar sorununu ortadan kaldırmıyor; bir ağ nadiren bir eşitler ortaklığıdır (Freeman ve Soete, 2001).

1.4. Bilgi Ekonomisi

Bilginin stratejik önem kazandığı bilgi ekonomisi, birincil ve ikincil üretimi ortadan kaldırmamıştır. Bu sektörlerin önemini ikame etmiş, desteklediği küreselleşme süreciyle birlikte bu faaliyetlerin küresel anlamda, karşılaştırmalı ve dinamik avantajlar çerçevesinde coğrafi değişimini sağlamıştır. Bu sayede bazı gelişmiş ekonomiler, GSYH'larına bakıldığında, imalat sanayi ve tarımın, katma değer üretimindeki payının oldukça küçülmüş olduğu yapılara dönüşmüştür. Bilgi ekonomileri olarak adlandırılan bu ekonomilerde, bilgi, yenilik, ağ yapılanmaları, küresel planlama ve kontrol öne çıkmıştır. Kuralsızlaşan, sınırların, merkezlerin belirsizleştiği bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Bilgi ekonomilerinin yükselişi, Neoliberalizmin ortaya çıkıp uluslararası kurumlar aracılığıyla tüm küreye yayıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. John Williamson'un Latin Amerika ülkeleri için ortaya koyduğunu söylediği Washington Konsensüsü, IMF-Dünya Bankası ikilisi ile Türkiye'nin de dahil olduğu gelişen ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde uygulanmış, deregelü-

asyon, özelleştirme, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi politikalar, bilgi teknolojileri ve bilgi ekonomisinin ağ mantığıyla paralel şekilde, küresel ağlar oluşturma adeta politik ve ekonomik çerçevesini oluşturmuştur.

Aynı dönem dünyada mal hareketlerinden bağımsız hareket eden finansal sermayelerin öne çıktığı; yapısal uyum sürecinde kaynak ihtiyaçlarını, ödemeler dengesinin sermaye ve finans hesaplarını serbestleştirerek sağlamaya çalışan ülkeleri de kapsayacak şekilde elektronik ağların sağladığı imkanlarla tüm kürede hareket edebildiği dönemdir. Bu dönem, 1990'lı yıllarda gelişen ülkelerin krizlerine, 2000'li yılların başında ABD'de teknoloji ve internet şirketlerinin dotcom balonuna ve ardından emlak balonu ile patlayan 2008 Küresel Krizi'ne tanıklık etmiştir.

1.4.1. Mikro Boyut

Sanayi devrimi sonrası, bilgi olgusunun teknoloji ile ilişkisini güçlendirecek şekilde niteliğinde çok derin dönüşümler yaşanmış ve nihayet bilgi ve teknoloji arasındaki ilişkinin derecesi bilgi ekonomilerinde çok daha güçlü hale gelmiştir (Karahan, 2006). Bilginin stratejik üretim faktörü haline geldiği bilgi ekonomilerinde, azalan verimler olgusu tartışma konusu olmuştur. Bilgiye yapılan yatırımların, diğer faktörlerin üretim kapasitesini de arttırdığı, bilginin artan verimlere tabi olduğu ve uzun dönemli ekonomik gelişmenin anahtarı olduğu ileri sürülmektedir (OECD, 1996). Bilgi ve enformasyonun artma eğilimine karşılık, bilginin anlamlı bir şekilde kullanılması gücünün kıt olduğu; zor olanın bilginin standart ekonomik işlemlere dönüştürülmesi olduğu ifade edilmektedir (OECD, 1996). Artan verim-

lerle oluşacak piyasa gücünün, fikri mülkiyet hakları gibi araçlarla korunması sonucu doğmuştur. Fiyat üzerine kurulu bir rekabet anlayışı yerine, yenilik noktasında bir yarışın yaşandığı bir piyasa ekonomisi söz konusudur.

Drucker'a göre, bilgi ekonomisinde, tam rekabet kavramının sadece siyasi ve ekonomik söylemlerde kalmış, gerçekte ise eksik rekabet piyasaları hem ulusal hem de uluslararası planda egemen olmuştur. Bilgi ekonomisinde, kusurlu (eksik) rekabet, ekonominin kendi yapısında var olan bir şeydir (Drucker, 1993). Schumpeter'e göre, am rekabet prensibi, yeni bir buluşun, uygulamanın ekonomiye ithal edildiği her durumda hiç işlememiştir; hatta olabilecek en mükemmel rekabet koşullarının söz konusu olması durumunda bile işlememiştir (Schumpeter, 2012). Asimetrik bilgi, yeniliğe dayalı rekabet ortamının temel unsurlarından biridir. Bilgi ekonomisinde, ağ yapısının yarattığı dışsallıklar da oldukça etkilidir. İnternet, bilgisayar, yazılım gibi ürünlerde, aynı ürünün kullanım miktarı arttıkça, kullanıcılar adına ve kullanıcı sayısı ve faydasının artması dolayısıyla üreticilere pozitif dışsallıklar oluşmaktadır (Taşçı, 2007). Dolayısıyla denilmelidir ki piyasa başarısızlıkları olarak tanımlanan olgular, bilgi ekonomisinin yarattığı piyasa ortamının doğal sonuçlarıdır.

Bilgi toplumu üzerindeki tartışmalar, dikkatleri hizmet sektörüne çekmiş ve hizmet sektörünü tartışmaya açmıştır (Freeman ve Soete, 1997). Bilgi ekonomilerini hizmet ağırlıklı ekonomiler olarak tanımlanmaktadır ancak hizmet kavramının içeriği oldukça yetersiz olduğu gibi yanıltıcı da olabilmektedir. Katma değer üretiminin ve istihdamın ağırlıkla, hizmet olarak sınıflandırılan sektörlerden sağlanması bilgi ekonomisi nokta-

sına gelmiş ülkelerin ortak bir özelliği olsa da, bazı gelişen ekonomilerin geldiği noktayla karıştırılmamalıdır. Ekin'e göre, tarımdan sanayiye ve sanayiden hizmetlere geçiş modelinde, faaliyetlerin içyapısındaki farklılaşma hizmetler kapsamında gösterildiğinde, bilgi teknolojisindeki yeni ve köklü değişimlere yeterli önem verilmemiş olmaktadır (Ekin, 1998). Castells de hizmet sektörü kavramının yetersizliğine vurgu yapmakta, ekonomiler daha karmaşık bir hâl aldıkça, ekonomik faaliyetleri sınıflandırmakta kullanılan kavramların çeşitlendirilmesi gerektiğini, Colin Clark'ın üç sektörlü ayrımının dayandığı eski paradigmanın tamamen terk edilmesinin zorunlu olduğunu ileri sürmektedir (Castells, 2000).

Bilgi ekonomisinde üretim, dağıtım süreçleri, standart ürünlerin kitlevî üretiminden ziyade, tüketicilerin de üretim sürecinin bir parçası haline getirilmeye çalışıldığı, firmalar arası işbirliklerinin öne çıktığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı etkileşim sonuçlarının üretim sürecine uygulandığı esnek bir yapıya dönüşmüştür. Soyak'a göre, teknolojik üstünlük ve dinamizmin kazanılması süreci, yeni bilgi, nitelik, organizasyonel biçimler ve kuruluşlar arası karşılıklı bağlantıların yani kısaca yeni teknolojik yetenekleri gerektirmektedir (Soyak, 2011).

Castells'e göre, küçük ve orta ölçekli işletmelerin enformasyonel ekonominin esnek üretim sistemine iyi ayak uydurmuş olduğu kabul edilse de bu işletmelerin dinamizmlerinin yeni küresel ekonomide ekonomik gücün merkezinde yer alan büyük şirketlerin denetimindedir ve geleneksel dikey yapılanmış, hiyerarşik, katı işbölümüne sahip geleneksel şirket modeli de krize girmiştir (Castells, 2000). İşletme yönetimi, bilgi ekonomisinin gelişiminden derinden

etkilenmiştir. Bell'e göre, firmaların istihdam süreçleri, iç yapılanmaları, dış kaynak kullanımları, işbirlikleri, birleşmeler, ortak girişimler önem kazanmıştır. İş organizasyonunda "sahip olmak"tan "kontrol etme"ye doğru geçişle paralel şekilde, formüle etmede de "mülkiyet"ten "şirket"e doğru bir değişim yaşanmıştır (Bell, 2013).

Bilgiye yapılan yatırım ve bu yatırımların çıktıları, bilgi ekonomisi olma yolunda ülkeler için ayırt edici bir özellik olarak değerlendirilmelidir. 1980'li yıllarda iletişim ve enformasyon altyapısına yönelik büyük teknolojik yatırımlar, piyasaların yasal düzenlemelerden muaf tutulmasını ve sermayenin küreselleşmesini mümkün kılarken, bu dönüşümden doğrudan etkilenen şirketler ve sektörler, kârlılıkta ve verimlilikte artış yaşarken ağlar içerisinde bütünleşmiş ya da ağ sisteminden dışlanmışlardır (Castells, 2000).

1.4.2. Makro Boyut

Drucker'a göre, bilgi ekonomisinin merkezine yerleşmiş olan sanayiler artık malların üretimi ve dağıtımıyla değil, bilgi ve enformasyonun üretimi ve dağıtımıyla ilgilidir (Drucker, 1993). Firmalar üretim ve tüketim süreçlerini tüm bir gezegen çapında planlayabilmektedir. Uzaktan kontrol gücü sayesinde gelişmiş ülkeler sanayi üretimini kendi topraklarından dışlarken bazı ülkeler de atölye devletler haline gelmektedir (Drucker, 1993). Çokuluslu firmaların küresel anlamda ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerden faydalanıp küresel bir işbölümü ve uzmanlaşmaya giderek verimliliği arttırmaları mümkün olabilmektedir.

Castell'e göre, bilgi ekonomilerinin gelişim sürecinde sermayenin küreselleşmesi hızlı ve saldırgan bir şekilde gerçekleşmiş, özellikle yerküreye yayılmış elektronik devreler saniyeler içinde milyarlarca dolarlık

işlemle küresel finansal akış hacmi, hızı, karmaşıklığı artmıştır (Castells, 2000). Hardt ve Negri'ye göre sermayeye yön veren finansal hizmetler, öteki hizmet sektörlerini tahakkümü altına almıştır (Hardt ve Negri, 2000). Onlara göre, enformasyon ekonomisine geçiş zorunlu olarak emeğin niteliği ve doğasındaki bir değişimi getirmekte; bir hizmet, bir kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi-olmayan mallar üreten emek ortaya çıkmıştır (Hardt ve Negri, 2001). Maddi olmayan yani fiziki varlığı bulunmayan şekilde sınıflandırılan bilgisayar yazılımları, telefon kontorü, ses ve görüntü dosyaları gibi görünmeyen mallar, bilgi ekonomisinin merkezinde bulunmaktadır (Alçın, 2013). Bilgi ekonomilerinde, emek kavramı bütünlüğünü yitirmiş, örgütlenmesi itibariyle parçalanmış, varoluşu itibariyle çeşitlilik gösterir hale gelmiştir (Castells, 2000). İnsan kaynağı ve beşeri sermaye kavramlarının ortaya çıkışı, bilgi ekonomisinin gelişimiyle paralel olmuş, artan bilgi birikimi, yenilik ihtiyacı, karmaşıklaşan üretim süreçleri dolayısıyla nitelikli emek ihtiyacı artmıştır. Bu nitelikli emeğin sermaye olarak adlandırılması önemlidir. Beyin göçü olgusu daha da belirginleşirken, vasıfsız işgücü veya işsizlerin önündeki engeller ve kontroller daha da sıkılaştırılmıştır. Bilgi ekonomilerinde hammaddeye bağımlılık, vasıfsız işgücüne ihtiyaç azalmaya devam etmektedir. ABD'de işgücü piyasasındaki ayarlama, en az eğitilmiş ve becerili işçilerin reel ücretlerinde önemli azalmalara yol açmış, Avrupa'da ise az becerili işgücü arasında çok yüksek düzeyde bir işsizlik meydana gelmiştir (Freeman ve Soete, 1997).

Bilgi ekonomilerinde, üretim ve istihdam, bilgisayar, elektronik ve havacılık-uzay (aerospace) ileri teknoloji alanlarında en hızlı şekilde genişlemektedir (OECD, 1996). Ay-

rica, BİT kendi başına da istihdam yaratan bir sektördür. Beyaz yakalı meslekler yanı sıra, enformasyonel olan mesleklerin göreceli ağırlığının artması yönünde ortak bir eğilim söz konusudur (Castells, 2000). Öte yandan BİT, birçok rutin işin ortadan kalkmasını getirmesi dolayısıyla istihdam ve dolayısıyla işsizlik üzerinde de derin etkileri mevcuttur.

Castells'e göre, bilgi toplumlarının gelişme sürecinde, uluslararası ticaretin gelişiminde iki eğilim damgasını vurmuştur: Ticaretin giderek liberalleştirilmesi ve ticari blokların oluşturulması yönündeki hükümet projeleri (Castells, 2000). Dünya ekonomisinin bölgeselleşirken, çok taraflı ticaret anlaşmaları küreselleşme sürecini de desteklemiştir. Aynı süreçte, doğrudan yabancı yatırımlar artmış, çokuluslu şirketlerin küresel ekonomide üretici olarak oynadığı rol belirleyici olmuş ve uluslararası üretim ağları oluşmuştur (Castells, 2000). Toffler'in ifadesiyle, eski moda endüstriler, ileri teknolojisi olmayan, güya gelişmekte olan ülkelere aktarılmaya başlandığı, eski endüstrilerin toplum içindeki faaliyetleri azaldığı, bunların yerini de yeni ve dinamik endüstrilerin aldığı küresel anlamda eşitsizliğin devam ettiği bir yapı ortaya çıkmıştır (Toffler, 2008). Gelişme konusunda ülkeler arasında görülen asimetri de bilgiyle ilişkilidir. Bilginin ciddi bir harcama gerektiren üretim ve dağıtım süreci belirsizliklerle dolu olduğu gibi, bilginin verimliliği konusu da ülkeler arasında hem mikro hem de makro düzlemde farklılıklar göstermektedir. Drucker'a göre, yüksek bilgi verimi, çok uzun bir sindirme süreci sonunda gelir ve aynı zamanda kısa dönemli sonuçların sürekli bir nehir gibi akmasını gerektirir (Drucker, 1993). Kullanılmayan, verimli olmayan bilgi, bir anlam ifade etmemektedir.

2. BİLGİ TOPLUMU VE TÜRKİYE

Günümüzde bilgi toplumu olma, mevcut gelişme sürecinin son aşaması olarak kabul görmekte ve ülkeler bilgi toplumu olma amacı güderek, bu amaca uygun hedefler belirlemekte, planlar ve projeler uygulamaktadır. Etkili çabalar için mevcut durumun anlaşılması gerekmektedir, çeşitli ülkeler ve kurumlar, bu amaçla çeşitli endeksler geliştirmektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin durumu bu bağlamda değerlendirilecektir.

2.1. Ulusal Belgeler ve Projelerde Bilgi Toplumu Olma Hedefi

Türkiye'de bilgi toplumu olma amacına ne derece önem verildiğini, bu amaçla ortaya konulan hedefleri, projeleri ve bunların hayata geçirilmesi konusunda ne derece başarı elde edilebildiğini ortaya koymak için önce temel ulusal belgeler, ulusal projeler genel hatlarıyla incelenecektir.

2.1.1. Kalkınma Planlarında Bilgi Toplumu Hedefi

Bilgi toplumu olma hedefine, kalkınma planları içerisinde ilk defa, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) yer verilmiştir. Araştırmacı personel sayısının iki katına çıkarılması, her 10 bin kişiye düşen araştırmacı personel sayısı 15 kişi olması, ar- ge harcamalarının GSMH'nın yüzde 1'ine çıkarılması hedeflenmiştir. Yazılım (software) konusuna özellikle ağırlık verilmesi, Türkiye'de yazılım sektörünün uluslararası rekabet gücüne sahip bir sektöre dönüştürülmesine ağırlık verileceği belirtilmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000), hedeflenen araştırmacı personel sayısına ulaşamadığı, GSYİH'dan AR-GE faaliyetlerine yeterli kaynak ayıramadığı,

bilgi toplumu olma hedefi doğrultusunda ve refahın artırılması yönünde yeterli mesafe alınamadığı, telekomünikasyon altyapısında belirli gelişmeler kaydedildiği ancak jenerik teknolojileri bütünleştirme faaliyetine geçilemediği belirtilmiştir. Kullanılabilir bilgiyi sağlayabilecek, bilgi otoyollarını da kapsayan hizmet ve teknolojilerden oluşan bilgi altyapısı sisteminin geliştirilmesi çalışmalarına başlanacağı ifade edilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) da, temel amaçlardan biri bilgi toplumuna geçişin sağlanması kapsamında, devletin yeniden yapılandırılması, bilim ve teknoloji yeteneğinin güçlendirilmesi, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, altyapı hizmetlerinde etkinliğin artırılması hedeflenmiştir. Önceki Plan'da öngörülmesine rağmen ar-ge harcamalarına yeterli kaynak ayıramadığı, araştırmacı personel sayısının artırılmadığı belirtilmiştir. Nitelikli insan gücü açığı ve yüksek finansman gereğinin önemli bir engel olmaya devam ettiği belirtilmiştir. Biyoteknoloji ve gen mühendisliği, yazılım başta olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojileri, yeni malzemeler, uzay bilim ve teknolojileri, nükleer teknoloji, deniz bilimleri; denizlerden ve denizaltı zenginliklerinden yararlanma teknolojileri, büyük bilim ve temiz enerji teknolojileri gibi ileri uygulama alanlarındaki ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi hedeflenmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013), genişbant iletişim altyapıları yaygınlaştırılacağı, Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010) kapsamında öngörülen eylemlerin hayata geçirileceği ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan insan gücünün yetiştirilebilmesi için yabancı dil öğretiminin etkinleştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin derslerde kullanılması hedeflenmiştir. 2005 yılında

TÜBİTAK tarafından uygulamaya geçirilen Türkiye Araştırma Alanı Programı kapsamında, “Akademik ve Uygulamalı Ar-Ge Destek”, “Kamu Ar-Ge Destek”, “Sanayi Ar-Ge Destek”, “Savunma ve Uzay Ar-Ge Destek”, “Bilim ve Teknoloji Farkındalığını Artırma” ve “Bilim İnsanı Yetiştirme ve Geliştirme” Programları başlatılmıştır. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının 2013 yılında yüzde 2,00, tam zaman eşdeğeri araştırmacı sayısının 80.000 kişi olması hedeflenmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018), BİT sektöründe geniş bant erişim başta olmak üzere, iletişim hizmetlerinin kullanımının arttığı belirtilmiştir. Önceki Planı döneminde öncelikli e-devlet uygulama ve hizmetlerinin, 2006 yılında uygulamaya konan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde yürütüldüğü ve pek çok e-devlet projesi hayata geçirildiği belirtilmiştir. e-Devlet Kapısı uygulamaya alındığı, 2012 yılı sonu itibarıyla 600’e yakın hizmet Kapıya entegre edilerek yaklaşık 14 milyon kayıtlı kullanıcıya ulaşıldığı ifade edilmiştir. Adres Kayıt Sistemi ve Elektronik Kamu Alımları Platformu’nun (EKAP) oluşturulduğu; Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS) ve T.C. Kimlik Kartı projelerinin pilot uygulamaları tamamlanarak yaygınlaştırma çalışmalarına başlandığı belirtilmiştir. FATİH Projesi başta olmak üzere, kamu projelerindeki BİT ürün ve hizmet alım süreçleri, yerli katma değer artırılmasını ve KOBİ’lerin gelişimini gözetken bir anlayışla düzenleneceği ifade edilmiştir.

Yüksek katma değerli internet girişimlerinin ortaya çıkması ve gelişimi destekleneceği, internet ekonomisinin gelişimi için gerekli teknik, hukuki ve idari altyapılar geliştirileceği ve internetteki Türkçe içe-

riğin nicelik ve nitelik açısından gelişmesi ve erişilebilir olmasının sağlanması hedeflenmiştir. Ar-Ge harcamalarının GSYH’ya oranının, AB ortalaması olan yüzde 1,9 seviyesinin ve Dokuzuncu Kalkınma Planında yer alan yüzde 2 hedefinin altında kaldığı, 10 bin çalışan başına düşen TZE araştırmacı sayısı 2011 yılı itibarıyla 30 olup, 2010 yılı itibarıyla 70,3 olan AB ortalamasının altında kaldığı, ar-ge harcamalarının 2011 yılı itibarıyla yüzde 43,2’sinin özel sektör tarafından gerçekleştirildiği, TZE Ar-Ge personelinin yüzde 48,9’u özel sektör tarafından istihdam edildiği belirtilmiştir, Teknoloji Geliştirme Bölgelerindeki (TGB) gelişmeler ve özel sektörün ar-ge merkezi kurmasına yönelik teşviklerin bu gelişmelerde etkili olduğu belirtilmiştir.

Genel olarak Planlarda konulan hedeflerin gerçekleştirilemediği, özellikle ar-ge harcamaları, stratejik sektörlerin desteklenmesi ve rekabet gücü elde edilmesi konusunda başarı elde edilemediği görülmektedir.

2.1.2. E-Dönüşüm Türkiye Projesi

E-Dönüşüm Türkiye Projesinin koordinasyonu için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı görevlendirilmiş ve bu amaçla 2003 yılı Mart ayında DPT bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi (BTD) kurulmuştur. Bu proje ile bilgi ve iletişim teknolojileri politikaları ve mevzuatının, öncelikle Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi, bu konuda eEurope + kapsamında aday ülkeler için öngörülen eylem planının Türkiye’ye uyarlanması yanı sıra; vatandaşın, bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla, kamusal alandaki karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi, kamu idaresinin, şeffaf ve he-

sap verebilir hale getirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması, sektördeki özel sektör faaliyetlerine yukarıdaki ilkeler ışığında yol gösterilmesi amaçlanmıştır.

Kamu alanındaki faaliyetler ve başlıca e-Devlet proje ve uygulamaları şunlardır: 18 Aralık 2008 tarihinde faaliyete geçirilen e-Devlet Ana Kapısı, Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS), Kimlik Paylaşım Sistemi, Adres Kayıt Sistemi, Vergi Daireleri Otomasyonu Projesi (VEDOP I-II), Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Gümrük İdaresi'nin Modernizasyonu Projesi (GİMOP), Polis Bilgi Ağı (POLNET), MEDULA.

28 Mart 2003 tarihinden itibaren yapılan çalışmalar sonucu Kısa Dönem Eylem Planı'nın (KDOP) hazırlanmış, 2005-2006 yıllarında Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanarak 2006-2010 döneminde uygulanmak üzere 2006 yılı Temmuz ayında yürürlüğe konmuştur. OECD tarafından 2006 yılında tamamlanan e-Devlet Türkiye Araştırmasına göre Türkiye e-devlet uygulamasında büyük çaplı ilerlemeler kaydedildiği belirtilirken, ölçülebilir nitelikte önemli sonuçlar arasında: Sosyal güvenlik sektörüne yapılan yatırımları sayesinde yılda yaklaşık 3 milyar dolar tasarruf, sosyal güvenlik ödemelerinde artış, vergi tahsilatı birim maliyetinde düşme olduğu belirtilmektedir (BTD, 2010).

2.1.3. Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)

Bilgi Toplumu Stratejisi'nde (2006-2010), vatandaşlar, işletmeler, kamu sektörü ve bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün mevcut durumları ve 2010 yılında bilgi toplumuna dönüşme potansiyeli değerlendiril-

miş, stratejik öncelikler çerçevesinde 2010 yılı için hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için atılması gereken adımlar belirlenmiştir. Eylem Planı ile beş yıllık dönemin temel referans belgesi olarak tasarlanmıştır. TÜ-BİTAK tarafından yürütülen Vizyon 2023 çalışmaları ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu kararları esas alınarak Ar-Ge ve yenilikçilik stratejileri de entegre edilmiştir.

Makroekonomik projeksiyonlara göre, stratejinin hayata geçirilmesi ve ağ etkisinin ortaya çıkmasıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomiye katkısının, önümüzdeki otuz sene için yıllık ortalama yüzde 0,6 istihdam artışı ve yüzde 1,4 işgücü verimliliği artışı ile yüzde 2 seviyelerinde ilave GSMH büyümesi olarak ortaya çıkacağı tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin, bilgi toplumuna dönüşümde hazırlık aşamasında olduğu belirtilmiş, vatandaşlar, işletmeler ve devlet açısından AB ortalaması ve OECD ülkeleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu vizyon doğrultusunda belirlenen stratejik teknoloji alanları ise BİT ile tasarım teknolojileridir. BİT'te belirlenen öncelikli alanlar; tümdevre üretimi ve tümdevre tasarımı teknolojileri, görüntü birimleri üretimi teknolojileri, genişbant teknolojileri, Görüntü algılayıcılar üretimi teknolojileridir. Vizyon 2023'te ortaya konan Ar-Ge ve yenilikçilik politikalarının Bilgi Toplumu Stratejisiyle ilişkisi dört başlık altında değerlendirilmiştir: Ar-Ge'ye sağlanan desteklerin etkinleştirilmesi; ar-ge'ye dayalı, yenilikçi ve yüksek katma değerli bilgi ve iletişim teknolojileri üretimine yönelik destekler; uluslararası işbirliği, ar-ge ve yenilikçilik faaliyetlerinde BİT kullanımı şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin, 7 temel stratejik öncelik ekseninde yürütüleceği belirtilmiştir. Bunlar: Sosyal Dönüşüm; Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin İş Dünyasına Nüfuzu; Vatandaş Odaklı Hizmet Dönüşümü; Kamu Yönetiminde Modernizasyon; Küresel Rekabetçi Bilgi Teknolojileri Sektörü; Rekabetçi, Yaygın ve

Ucuz İletişim Altyapı ve Hizmetleri; Ar-Ge ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesidir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından beş adet Değerlendirme Raporu hazırlanarak kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı Nihai Değerlendirme Raporu, Haziran 2012 dönemi itibarıyla yüzde 64,1 başarı elde edildiği ifade edilmiştir.

Tablo 2: Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planında, Haziran 2012 Dönemi İtibarıyla Kaydedilen İlerleme Oranları (%)

BTS STRATEJİK ÖNCELİKLER	%
Sosyal Dönüşüm	61,4
BİT'in İş Dünyasına Nüfuzu	71,7
Vatandaş Odaklı Hizmet Dönüşümü	65,6
Kamu Yönetiminde Modernizasyon	50,0
Küresel Rekabetçi BT Sektörü	66,9
İletişim Altyapı ve Hizmetleri	77,1
Ar-Ge ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesi	83,3
TOPLAM BAŞARI ORANI	64,1

Kaynak: Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı [2006-2010] Nihai Değerlendirme Raporu, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Diger/BTS_VE_EYLEM_PLANI_NIHAI_DEGERLENDIRME_RAPORU.pdf, (23.12.2013).

Nihai Değerlendirme Raporu'nda en yüksek başarının (yüzde 83,3) ar-ge ve yenilikçiliğin geliştirilmesinde kaydedildiği belirtilmiştir. Rapor'da, BİT sektörü firmalarının ar-ge harcamalarının özel sektör toplam ar-ge harcaması içerisindeki payının hedef değer olan yüzde 20'yi aşıp 2009'da yüzde 34,2'ye çıktığı ve firmaların 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, 5746 sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun kapsamında yer alan Ar-Ge Merkezi ve Teknogirişim Sermayesi Destek Programlarından yararlandığı belirtilmiştir. İkinci sırada ile-

tişim altyapı ve hizmetleri yer almış (yüzde 77,1), en düşük başarı ise yüzde 50 oranı ile kamu yönetiminde modernizasyon alanında gerçekleşmiştir. Nihai Değerlendirme Raporu'nda, öngörülen kurumsal yapılanmanın hayata geçirilemediği ifade edilmiştir.

2.1.4. TÜİK'in Bilgi Toplumu İstatistikleri ve Yenilik Araştırması

TÜİK'in bilgi toplumu istatistikleri, girişimlerde ve hanelerde bilgi teknolojilerinin kullanımını ölçmeye odaklanmıştır. Bilgi toplumu olma süreci, sadece bilgi teknolojilerinin kullanımı ile ölçülebilecek bir konu

olmasa da, sürecin kendi içinde değerlendirilebilmesi açısından bu oranlar önemlidir. Tablo 3'te, girişimlerde, bilgisayar ve internet kullanımının yüzde 90'lar düzeyine çıkmış olduğu, web sitesi sahipliğinin ise yüzde 50'nin biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Hanelerde bilgisayar kullanımının 2004'teki yüzde 7 seviyelerinden 2013'te yaklaşık yüzde 50'ye yükselmesi önemli bir gelişme-

dir. Kadınların bilgisayar kullanma oranının erkeklere göre belirgin şekilde düşük olduğu görülmektedir. Hanelerde internet erişimi, hanelerde bilgisayar kullanımına benzer bir seyir izlemiş, yüzde 7'den, yaklaşık yüzde 50 seviyesine yükselmiştir. 2004-2013 döneminde, özellikle hanelerde bilgisayar ve internet kullanımında önemli bir gelişme gözlenmiştir.

Tablo 3: Bilgi Toplumu İstatistikleri 2004-2013

	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Girişimlerde Bilişim Tek. Kullanımı									
Bilgisayar Kullanımı	-	87,8	88,7	90,6	90,7	92,3	94,0	93,5	92,0
İnternet Erişimi	-	80,4	85,4	89,2	88,8	90,9	92,4	92,5	90,8
Web Sitesi Sahipliği	-	48,2	63,1	62,4	58,7	52,5	55,4	58,0	53,8
Hanelerde Bilişim Tek. Kullanımı									
Bilgisayar Kullanımı (Toplam)	7,0	8,7	33,4	38,0	40,1	43,2	46,4	48,7	49,9
Erkek	31,1	30,0	42,7	47,8	50,5	53,4	56,1	59,0	60,2
Kadın	16,2	15,9	23,7	28,5	30,0	33,2	36,9	38,5	39,8
İnternet Kullanımı (Toplam)	18,8	17,6	30,1	35,9	38,1	41,6	45,0	47,4	48,9
Erkek	25,7	24,0	39,2	45,4	48,6	51,8	54,9	58,1	59,3
Kadın	12,1	11,1	20,7	26,6	28,0	31,7	35,3	37,0	38,7
Hanelerde İnternet Erişim İmkânı	7,0	8,7	19,7	25,4	30,0	41,6	42,9	47,2	49,1

Kaynak: TÜİK, Bilgi Toplumu İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (02.01.2014).

*2006 yılında Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması ve Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Anketi uygulanmıştır.

Tablo 4'te TÜİK'in yenilik araştırmasına bakıldığında, son üç yıllık dönemde (2010-2012), yenilikçi girişimlerin oranında önceki dönemlere göre azalma olduğu görülmektedir. 2010-2012 döneminde yenilikçi girişimlerin oranı yüzde 48,5, ürün ve/veya süreç yeniliğinde bulunan girişimlerin oranı yüzde 27 olmuştur. Araştırmaya göre, 2010-2012 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemde 10 ve daha fazla çalışanı olan girişimlerin yüzde 48,5'i, 10-49 çalışanı olan girişimlerin yüzde 46,5'i, 50-249 çalışanı olan girişimlerin yüzde 56,1'i

ve 250 ve daha fazla çalışanı olan girişimlerin yüzde 66,3'ü yenilik faaliyetinde bulunmuş; sanayi sektöründe yenilikçi girişimlerin oranı yüzde 49,8 iken; hizmet sektöründe bu oran yüzde 47 olmuştur (TÜİK, 2013). Organizasyon ve/veya pazarlama yeniliği yapan girişimlerin oranının, ürün ve/veya süreç yeniliği yapan firmalara göre daha fazla olduğu görülmektedir (yüzde 50,8). 2004-2013 boyunca, 2008-2010 döneminde genel olarak oranlarda iyileşme olsa da 2010-2012 döneminde tüm oranlar olumsuz bir değişim göstermiştir.

Tablo 4: Girişimler İçerisinde Yenilikçilerin Oranı

YILLAR	2004-2006	2006-2008	2008-2010	2010-2012
Yenilikçi Girişimler	58,2	37,1	51,4	48,5
Ürün ve/veya süreç yeniliği yapan girişimler	29,9	27,4	33,2	24,6
Ürün yeniliği yapan girişimler	22,0	21,7	24,4	17,7
Süreç yeniliği yapan girişimler	22,6	19,9	27,4	20,4
Ürün ve/veya süreç yeniliği faaliyeti devam eden girişimler	17,5	12,6	14,6	14,2
Ürün ve/veya süreç yeniliği faaliyeti sonuçsuz / yanda kalan girişimler	5,4	4,9	5,0	3,7
Organizasyon ve/veya pazarlama yeniliği yapan girişimler	50,8	22,7	42,5	43,7
Organizasyon yeniliği yapan girişimler	43,2	12,7	24,7	31,7
Pazarlama yeniliği yapan girişimler	29,4	16,6	35,5	34,7

Kaynak: TÜİK, Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu/ Yenilik İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (03.01.2014).

Tablo 5’te, Türkiye’de ar-ge harcamalarının GSYH’ya olan oranına bakıldığında yüzde 1’in bile yakalanamadığı ve bu oranda oldukça yavaş bir artış olduğu gözlenmektedir.

Tablo 5: Ar-Ge Harcamaları ve Ar-Ge Personeli (%)

YILLAR	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gayri Safi Yurtiçi Ar-Ge Harcaması/ GSYH	0,54	0,53	0,48	0,52	0,59	0,58	0,72	0,73	0,85	0,84	0,86	0,92
İstihdam edilen on bin kişiye düşen Ar-Ge personeli (TZE Kişi Sayısı)	12,9	13,6	18,1	20,4	24,5	26,7	30,6	31,7	34,6	36,2	38,5	42,4

Kaynak: TÜİK, Bilim, Teknoloji, Bilgi Toplumu/ Araştırma-Geliştirme Araştırması, 2012, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (03.01.2014).

Bilgi ekonomisi olma yolunda önde gelen ülkelerde, Dünya Bankası verilerine göre 2009-2013 döneminde bu oran yüzde 2-4 düzeylerindedir (World Bank, R&D Expenditure). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, bilgi toplumu olma yolunda önemli bir gösterge olsa da, bilgi

üretmenin kritik unsur olduğu düşünüldüğünde, ar-ge harcamalarının düşüklüğü son derece önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yeni bilgilerin kaynağı ar-ge faaliyetleridir. Ayrıca ar-ge harcamalarının GSYH’ya oranı kadar, bu harcamaların içeriği de önemlidir.

Tablo 6’da ar-ge harcamalarının sınıflandırılmasına bakıldığında, toplam ar-ge harcamalarının yüzde 86’sının cari harcamalara gittiği, cari harcamaların da yarıdan fazlasının (yüzde 52,8) personel harcamaları olduğu görülmektedir. Ar-ge yatırım harcamaları yüzde 13,5 gibi düşük bir seviyededir. Ticari kesim ar-ge harcamalarının oranı yüzde

45,1’dir ve ticari kesimin harcamalarının oranı, yüksek öğretim ve kamu kesiminden daha fazladır. Ticari kesim ar-ge harcamaları içerisinde en büyük payı yüzde 39,6 ile cari harcamalar oluşturmaktadır. Ticari kesim ar-ge harcamalarının yatırımlara giden kısmı, yüksek öğretim kesiminin yatırım harcamalarından daha düşüktür.

Tablo 6: Ar-Ge Harcamalarının Sınıflandırılması (2012)

SEKTÖR - Toplam		CARİ HARCAMA			YATIRIM HARCAMASI		
		Toplam	Personel	Diğer cari	Toplam	Makine-teçhizat	Sabit tesis
TOPLAM	100	86,5	52,8	33,8	13,5	10,3	3,1
TİCARİ	45,1	39,6	22,5	17,1	5,5	4,7	0,8
KAMU	11,0	9,3	5,4	3,9	1,7	1,2	0,5
Y.ÖĞRETİM	43,9	37,7	24,9	12,8	6,2	4,4	1,9

Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri, 2012 <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (03.01.2014).

Ticari ar-ge harcamalarının ardından, toplam ar-ge harcamaları içerisinde en büyük payı yüksek öğretim kurumları almaktadır (yüzde 43,9). Yüksek öğretim ar-ge harcamalarının büyük çoğunluğunu cari harcamalar oluşturmakta, cari harcamalar içinde en yüksek payı ise personel harcamaları almaktadır. Yüksek öğretim, yatırım harcamaları ile ticari yatırım harcamalarını geçmiş; sabit tesis yatırımı ile ticari ve kamu sabit tesis yatırım harcaması oranlarını aşmıştır. Sınıflandırmada üçüncü sırada yer alan kamu kesimi harcamalarının da çok büyük bir kısmı cari harcamalara gitmiştir.

2.2. Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksleri ve Uluslararası Karşılaştırmada Türkiye

Bilgi Değerlendirme Metodolojisi (Knowledge Assessment Methodology-KAM) Dünya Bankası Enstitüsü tarafından ülkelerin ve bölgelerin bilgi ekonomisi olma yolunda kat ettikleri düzeyi gösterme amacıyla geliştirilmiş bir araçtır. Ölçüm ve karşılaştırmalar için KAM’da, iki endeks geliştirilmiştir. Endekslerden biri Bilgi Endeksi (Knowledge Index), diğeri ise Bilgi Ekonomisi Endeksi (Knowledge Economy Index)’dir (World Bank, 2013).

Bilgi Endeksi (BE), bir ülkenin bilgi üretme, edinme ve yayma yeteneğini ölçmekte ve bir ülkede bilgi kalkınması potansiyelini göstermektedir. Metodolojik olarak Bilgi Endeksi, ülkelerin veya bölgelerin bilgi ekonomisinin üç sütununda yer alan üç anahtar değişken –eğitim ve insan kaynağı, yenilik sistemi ve yenilik ve iletişim teknolojileri- noktasında gösterdikleri performansların düzeltilmiş ortalama değerlerini vermektedir.

Bilgi Ekonomisi Endeksi (BEE), içinde bulunan koşulların, bilginin ekonomik gelişme için verimli bir şekilde kullanılmasını destekleyip desteklemediğini hesaba katmaktadır. Bir ülke veya bölgenin bilgi ekonomisi olma yolunda geldiği düzeyi temsil eden toplulaştırılmış bir endekstir. Endeks, bir ülke veya bölgenin, bilgi ekonomisiyle bağlantılı olarak oluşturulmuş dört sütunla –ekonomik teşvik ve kurumsal rejim, eğitim ve insan kaynakları, yenilik sistemi ve bilgi-iletişim teknolojileri- ilgili ortalama performans düzeyleri üzerine kuruludur. Dört sütun (World Bank, 2008);

1. Ekonomik ve Kurumsal Rejim:

- a. Tarife ve tarife dışı engeller
- b. Düzenleme niteliği (regulatory quality): Hükümetlerin özel sektörü desteklemek amacıyla sağlam politikalar formüle etme ve uygulama anlayışını yakalaması olarak tarif edilmektedir.
- c. Hukuk düzeni

2. Eğitim ve İnsan Kaynakları:

- a. Yetişkinlerin okur-yazarlık oranı
- b. Ortaöğretime kayıtlılık oranı
- c. Yükseköğretime kayıtlılık oranı

3. Yenilik Sistemi:

- a. Royalty ve lisans ücret ödemeleri ve tahsilatları
- b. Milyon kişiye düşen bilimsel ve teknik makale sayısı
- c. Patent sayıları unsurlarından oluşmaktadır.

4. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Altyapısı (ICT):

- a. 1000 kişiye düşen telefon sayısı
- b. 1000 kişiye düşen bilgisayar sayısı
- c. 1000 kişiye düşen internet kullanıcı-sayı sayısı unsurlarından oluşur.

Ülkelerin veya bölgelerin, dört sütun altında sınıflandırılan on iki gösterge çerçevesinde ortaya koydukları performanslarının normalize edilmiş değerlerinin basit ortalamaları 0-10 arasında sıralanacak şekilde yapılandırılmıştır. 10'a yakın değerler görece iyi bir performans anlamına gelirken, 0'a yakın değerler, görece zayıf performans anlamına gelmektedir. Performanslar, her dört sütunda belirtilen göstergelere göre belirlenmiştir. Bilgi Ekonomisi Endeksi, dört sütunda belirtilen 12 gösterge değerlerinin ortalaması alınarak belirlenirken, Bilgi Endeksi, 2, 3 ve 4. sıralarda yer alan unsurların ortalamaları alınarak hesaplanmaktadır.

Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da ülkeler, bölgeler, ülke grupları, Bilgi Ekonomisi Endeksine (BEE) ve Bilgi Endeksi (BE) çerçevesinde belirlenmiş performanslarına göre sıralanmıştır. Sıralama esasen BEE'ye göre yapılmıştır. Tabloların ikinci sütununda, 2000 yılından son güncelleme yapıldığı Ocak 2012 dönemine dek, ülke, bölge ya da ülke grubunun sıralamadaki değişimi hakkında bilgi verilmektedir. Veriler, nüfuslara göre ağırlıklandırılmıştır.

Tablo 7: Dünya Bankası KEI ve KI Endekslerine Göre Ülke Sıralamaları

Sıra	Sıralamadaki Değişim	Ülke	BEE	BE	Ekonomik Teşvik Rejimi	Yenilik	Eğitim	BİT
1	---	İsveç	9.43	9.38	9.58	9.74	8.92	9.49
2	+6	Finlandiya	9.33	9.22	9.65	9.66	8.77	9.22
3	---	Danimarka	9.16	9.00	9.63	9.49	8.63	8.88
4	-2	Hollanda	9.11	9.22	8.79	9.46	8.75	9.45
5	+2	Norveç	9.11	8.99	9.47	9.01	9.43	8.53
6	+3	Y. Zelanda	8.97	8.93	9.09	8.66	9.81	8.30
7	+3	Kanada	8.92	8.72	9.52	9.32	8.61	8.23
8	+7	Almanya	8.90	8.83	9.10	9.11	8.20	9.17
9	-3	Avustralya	8.88	8.98	8.56	8.92	9.71	8.32
10	-5	İsviçre	8.87	8.65	9.54	9.86	6.90	9.20
11	---	İrlanda	8.86	8.73	9.26	9.11	8.87	8.21
12	-8	ABD	8.77	8.89	8.41	9.46	8.70	8.51
13	+3	Tayvan, Çin	8.77	9.10	7.77	9.38	8.87	9.06
14	-2	Bir. Krallık	8.76	8.61	9.20	9.12	7.27	9.45
15	-1	Belçika	8.71	8.68	8.79	9.06	8.57	8.42
16	+3	İzlanda	8.62	8.54	8.86	8.00	8.91	8.72
17	-4	Avusturya	8.61	8.39	9.26	8.87	7.33	8.97
18	+7	H.Kong, Çin	8.52	8.17	9.57	9.10	6.38	9.04
19	+7	Estonya	8.40	8.26	8.81	7.75	8.60	8.44
20	+2	Lüksemburg	8.37	8.01	9.45	8.94	5.61	9.47
21	+2	İspanya	8.35	8.26	8.63	8.23	8.82	7.73
22	-5	Japonya	8.28	8.53	7.55	9.08	8.43	8.07
23	-3	Singapur	8.26	7.79	9.66	9.49	5.09	8.78
24	-3	Fransa	8.21	8.36	7.76	8.66	8.26	8.16
25	-7	İsrail	8.14	8.07	8.33	9.39	7.47	7.36
26	+7	Çek Cum.	8.14	8.00	8.53	7.90	8.15	7.96
27	+2	Macaristan	8.02	7.93	8.28	8.15	8.42	7.23
28	---	Slovenya	8.21	7.91	8.31	8.50	7.42	7.80
29	-5	Kore	7.97	8.65	5.93	8.80	9.09	8.05
30	-3	İtalya	7.89	7.94	7.76	8.01	7.58	8.21
69	-7	TÜRKİYE	5.61	4.81	6.19	5.83	4.11	4.50

Kaynak: World Bank, http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp, (19.12.2013).

Bilgi Ekonomisi Endeksi (BEE) ve Bilgi Endeksi (BE) 2012 yılı sıralamasında, 146 ülke arasında Türkiye 69. sırada yer almaktadır. BEE değeri 5.16 ve BE değeri 4.81'dir. Türkiye 2000 yılından bu yana sıralamada 7 basamak düşmüştür. Sıralamadaki yeri, dünyada ilk on ekonomi içerisinde girmeye çalışan ve bilgi ekonomisi olma hedefi bulunan Türkiye açısından olumlu bir düzey değildir. Daha olumsuz olanı ise dünya sıralamasında 2000 yılından bu yana gerilemiş olmasıdır. Bu dönemin, Türkiye'nin bilgi ekonomisi olma yolunda ulusal belgeler çerçevesinde stratejiler, projeler, eylem planları ortaya koyduğu ve hayata geçirmeye çalıştığı bir dönem olduğu dikkate alınmalıdır. Özellikle kamu hizmetleri alanında, hanelerde bilgi teknolojilerine ve internete erişim konusunda görece mesafe kat edilen bu dönemde ortaya konan çalışmalar, sıralamada yükselmeye yetmediği gibi mevcut durumun korunması için de yeterli olmamıştır.

Tablo 7'de, teker teker ülkeler değerlendirildiğinde, bir numarada, yerini koruyan İsveç (BEE 9.43, BE 9.38) bulunmaktadır. İlk onda sırasıyla, altı basamak yükselen Finlandiya, Danimarka, iki basamak düşen Hollanda, iki basamak yükselen Norveç, üç basamak yükselen Yeni Zelanda, üç basamak yükselen Kanada, yedi basamak yükselen Almanya, üç basamak düşen Avustralya ve beş basamak düşen İsviçre görülmektedir. İlk onun tamamı, Kuzey-Orta Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden oluşmaktadır. Türkiye'nin endeks değerleri ile bu ülkelerin değerleri arasında önemli bir açıklık vardır. Dikkate değer bir nokta, ABD'nin sekiz basamak düşerek 12. sıraya, Japonya'nın beş basamak düşerek 22. sıraya, Kore'nin beş basamak gerileyip 29. sıraya düşmesidir. Tayvan (Çin) üç basamak yükselip 13. sıraya, Hong Kong (Çin) yedi basamak yükselip 18. sıraya yerleşmiştir.

Tablo 8: Dünya Bankası KEI ve KI Endekslerine Göre Bölgeler ve Ülke Grupları Sıralamaları

BÖLGELER								
1	---	Kuzey Amerika	8.80	8.70	9.11	9.45	8.13	8.51
2	---	Avrupa ve Merkez Asya	7.47	7.64	6.95	8.28	7.13	7.50
3	+1	Doğu Asya ve Pasifik	5.32	5.17	5.75	7.43	3.94	4.14
4	+1	Latin Amerika	5.15	5.31	4.66	5.80	5.11	5.02
5	-2	DÜNYA	5.12	5.01	5.45	7.72	3.72	3.58
6	---	Ortadoğu ve Kuzey Afrika	4.74	4.51	5.41	6.14	3.48	3.92
7	+1	Güney Afrika	2.84	2.77	3.05	4.23	2.17	1.90
8	-1	Afrika	2.55	2.43	2.91	3.95	1.44	1.90
GELİR GRUPLARI								
1	---	Yüksek Gelir	8.60	8.67	8.39	9.16	8.46	8.37
2	---	Üst-Orta Gelir	5.10	5.07	5.18	6.21	4.72	4.28
3	---	Düşük-Orta Gelir	3.42	3.45	3.32	4.90	2.84	2.62
4	---	Düşük Gelir	1.58	1.58	1.61	2.13	1.54	1.05
69	-7	TÜRKİYE	5.61	4.81	6.19	5.83	4.11	4.50

Kaynak: World Bank, http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp, (19.12.2013).

Bölgeler (regions) açısından bakıldığında, sıralamanın bir numarasında Kuzey Amerika bulunmakta ve sıralamadaki yerinin 2000'den bu yana değişmediği görülmektedir (BEE 8.80, BE 8.70). Avrupa ve Merkez Asya bu süreçte ikinciliğini korurken, Doğu Asya ve Pasifik'in aynı süreçte sıralamada bir basamak yükseldiği ve üçüncü olduğu görülmektedir. Dördüncü sıraya yükselen Latin Amerika'nın ardından beşinci sırada dünya ortalamaları bulunmaktadır. Türkiye, BEE'de bölgeler sıralamasında beşinci olan dünya ortalamasının biraz üzerinde, BE açısından ise dünya ortalamasının biraz altındadır. BEE açısından, Kuzey Amerika, Avrupa ve Merkez Asya ülke gruplarının gerisinde, BE açısından bu grupların yanı sıra Doğu Asya-Pasifik ve Latin Amerika ülkelerinin de gerisindedir.

Ülkelerin gelir düzeylerine göre sıralandığı listede, ülke gruplarının sıralamadaki konumlarının değişmediği görülmektedir. Sırasıyla, yüksek gelirli (BEE 8.60, BE 8.67), üst-orta gelirli (BEE 5.10, BE 5.07), düşük-orta gelirli (BEE 3.42, BE 3.45) ve düşük gelirli (BEE 1.58, BE 1.58) ülkelerin endeks değerlerinin belirgin şekilde farklı-

laştığı görülmektedir. Türkiye'nin endeks değerleri, dahil olduğu üst-orta gelirli ülkeler BEE ortalamasının (5.10) biraz üzerinde, BE ortalamasının (5.07) biraz altında kalmıştır. Bu ülke grubunun endeks değerleri ile yüksek gelirli ülkeler endeks değerleri (BEE 8.60; BE 8.67) arasında oldukça belirgin bir fark söz konusudur.

Brezilya (60.), Rusya (55.), Çin (84.), Hindistan (110.), Güney Afrika Cumhuriyeti (67.) ve Meksika (72.) gibi öne çıkan gelişen ülkelerin sıralamadaki konumlarına bakıldığında, bazılarının Türkiye'den daha iyi durumda olduğu, kimilerinin de sıralamada daha olumsuz yerlerde olduğu görülmektedir. Burada verilerin nüfusla ağırlıklandırılarak değerlendiriliyor olmasına dikkat edilmelidir. Büyük nüfuslu Hindistan yazılım sektöründe büyük bir ihracatçı konumundadır (YASAD, 2009). BEE açısından bakıldığında Rusya'dan sonra; BE açısından ise Rusya, Brezilya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Meksika'dan sonra gelmektedir. Rusya'nın ortalamasını, Ekonomik Teşvik Rejimi noktasındaki düşük değeri olumsuz etkilediği, diğer göstergelerin tablo 9'daki ülkelere kıyasla yüksek değerler aldığı görülmektedir.

Tablo 9: Dünya Bankası KEI ve KI Endekslerine Göre Bazı Seçilmiş Ülkeler

Sıra	Sıralamadaki Değişme	Ülke	BEE	BE	Ekonomik Teşvik Rejimi	Yenilik	Eğitim	BİT
55	+9	Rusya	5.78	6.96	2.23	6.93	6.79	7.16
60	-1	Brezilya	5.58	6.05	4.17	6.31	5.61	6.24
67	-15	G.Afrika Cum.	5.21	5.11	5.49	6.89	4.87	3.58
69	-7	TÜRKİYE	5.61	4.81	6.19	5.83	4.11	4.50
72	-11	Meksika	5.07	5.13	4.88	5.59	5.16	4.65
84	+7	Çin	4.37	4.57	3.79	5.99	3.93	3.79
108	-3	Endonezya	3.11	2.99	3.47	3.24	3.20	2.52
110	-6	Hindistan	3.06	2.89	3.57	4.50	2.26	1.90

Kaynak: World Bank, http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp#c72, (02.01.2014).

Türkiye'nin gösterge değerleri teker teker değerlendirildiğinde, Türkiye'nin görece en iyi performans gösterdiği alan, ekonomik ve kurumsal rejim olmuştur (6.19). Bu değerle, dünya (5.45) ve üst-orta gelirli ülkeler (5.18) değerinin üstünde bir değer elde etmişken, Avrupa ve Merkez Asya ülkeleri değerinin (6.95) ve yüksek gelirli ülkeler değerinin (8.39) gerisinde kalmıştır.

Yenilik göstergesinde Türkiye, 5.83 ile hem dünya (7.72) hem üst-orta gelirli ülkeler (6.21) hem de Avrupa-Merkez Asya (8.28) değerlerinin belirgin şekilde altında kalmaktadır. Bu noktada, Latin Amerika (5.80) değerine çok yakın seviye elde edilebilmiştir. Doğu Asya ve Pasifik ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika endeks değerlerinin altında kalmıştır. Bu göstergede en yüksek değer alan ülke grubu Kuzey Amerika (9.45), tekil ülke ise İsveç'tir (9.74). Türkiye, gelişen ülkeler içerisinde Rusya, Brezilya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Çin'in değerlerinin gerisinde kalmıştır.

Eğitim göstergesi, Türkiye'nin en kötü gösterge değeridir (4.11). Bu değerle, dünya geneli değerinin (3.72) üzerinde iken, Avrupa ve Merkez Asya'nın (7.13) oldukça altında ve üst-orta gelirli ülkeler (4.72) değerinin yine altında kalmaktadır. Eğitim, ülke grupları arasında çok büyük değer farklarının gözlemlendiği bir göstergedir. Latin Amerika ortalamasının (5.11) altında kalan Türkiye, Çin, Hindistan gibi çok büyük nüfuslu ülkeleri çok da fazla olmayan bir farkla geçerken, Rusya, Brezilya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Meksika'nın altında bir değer almıştır. Bu göstergede en iyi değerler, Yeni Zelanda, Avustralya ve Norveç gibi ülkeler tarafından elde edilmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri altyapı göstergesi (4.50) ile Türkiye, dünya ortalamasının (3.58) ve üst-orta gelirli ülkelerin (4.28) üzerinde bir değer almıştır. Buna karşılık, yüksek gelirli ülkeler (8.37), Avrupa ve Merkez Asya ülkelerinin (7.50) belirgin şekilde gerisinde kaldığı gibi, Latin Amerika ülkelerinin (5.02) de gerisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye, gelişen ülkelerden Rusya, Brezilya ve Meksika'nın gerisinde kalmıştır.

3. SONUÇ

Bilgi ekonomisi, bilginin stratejik bir üretim faktörü haline geldiği, bilginin üretimi, edinimi, dağıtımı ve bu alanda elde edilen etkinliğin, rekabet avantajlarının ve verimliliğin anahtarı olduğu ekonomidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri yayılma özelliği ve jenerik niteliği ile buhar motoru, elektrik ve içten yanmalı motorlar kadar büyük bir dönüşüm yaratmış ve bilgi ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Bilginin, yenilikçi ve eksik rekabetçi piyasalara dayalı ekonomisinin yarattığı bilgi artışı, ağ organizasyonları, iletişim kanalları, nitelikli insan gücünü ve eğitimi, bilimsel bilginin önemini daha da artırmış, toplumun ekonomik olduğu kadar sosyal dönüşümünde de etkili olmuştur.

Günümüzde gelişmiş ülkeler, bilgi toplumları olarak anılmakta; gelişme yarışındaki ülkeler de bilgi toplumu olmayı hedeflemektedir. Ülkeler, bilgi toplumuna dönüşebilmek için çeşitli çabalara girişmekte, stratejik, jenerik nitelikli bilgi sektörlerini desteklemekte, ağ dışsallıklarından, firma-üniversite-kamu-araştırma merkezleri işbirliklerinden faydalanmaya çalışmakta, girişimlerin, hanelerin bilgi teknolojilerinden faydalanma düzeyini arttırmaya çalışmakta, eğitim ve ar-ge harcamaları, yeni-

likçi çabalar ve girişimleri ekonomik açıdan olduğu kadar hukuki ve idari düzenlemelerle de desteklemektedir.

Bilgi toplumu olarak adlandırılan ülkeler, genel olarak tarım toplumu ve sanayi toplumu olma aşamalarını kat etmişlerdir. Bilgi toplumu olma, bu tarihsel ilerleme sürecinden kopuk, sadece bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımına indirgenebilecek bir olgu değildir. Bilgi toplumu ve bilgi ekonomisini sorunsallaştıran yazarlar, bu çizgisel ilerlemeye vurgu yapmışlar, bilgi toplumunu ve ekonomisini tarif ederken aradaki farklılıklara dikkat çekmişlerdir. Sanayi toplumu olma aşamasını yaşamadan bir hizmet ekonomisine dönüşmek, ülkelere, yenilikçi ekonomilerin pazarı haline gelerek bilgi ve iletişim teknolojilerinin basit kullanıcıları olmaktan, faktör verimliliğinin ve katma değer üretiminin düşük olduğu, dış ticaret hadlerinin aleyhe döndüğü bir yapıya dönüşmekten korumamaktadır. Talep ve gelir esnekliklerinin yüksek olduğu, bilgiyoğun ürünler üretebilmek, bilgi toplumuna dönüşmenin özünü oluşturmaktadır ve bu, teknolojik yetenek edinimine bağlıdır. Dolayısıyla, bilginin sıradan kullanıcısı değil de üreticisi olmak, ondan verim alabilmek ve onu rekabette bir avantaja dönüştürebilmek, birikimli ilerleyen uzun bir sürece dayanmaktadır.

Türkiye, bilim ve teknoloji politikaları oluşturma yönündeki çabalar ve doğrultudaki belgelerin geçmişi görece eski iken bilgi toplumu olma yönündeki amacına ilk defa Altıncı Kalkınma Planı'nda (1990-1994) yer verilmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik müzakereleri sürecinde, Avrupa Birliği içindeki çabalara da paralel olarak ulusal strateji belgeleri, kamu projeleri, eylem planları ortaya konulmuştur. Ar-ge harcamalarının mikta-

rının ve ar-ge çalışanı sayısının artırılması, yazılım, mikroelektronik gibi bilgi ekonomisinin stratejik-jenerik sektörlerde rekabet gücü kazanılması, bilgi teknolojilerinin girişimler ve hane halkları tarafından kullanımının artırılması yönünde hedefler konulmuş ve buna yönelik çabalar güdülmüştür. Kamu hizmetlerinde BİT'ten faydalanma, BİT'in hanelerde ve girişimlerde kullanımında, internet bağlantılarında bir mesafe kat edilmiş olsa da yeniliğin temel kaynağı olan ar-ge harcamalarının düzeyi ve içeriği konusunda, nitelik insan gücü ve araştırmacı konusunda istenilen noktaya gelinebilmemiştir. Bilgi ekonomisi olma, kurumlar arası işbirliği ve eşgüdümü, bilgi edinmek, üretmek ve onu verimli şekilde kullanmak ağ örgütlenmelerini gerektirmekte ve bu ucu belirsizliklerle dolu sürecin sıkı bir koordinasyonunu gerektirmektedir. Oysa kısa vadeli hedefler ve rant yaratma üzerine kurulu stratejik seçimler, bilgi toplumu olma sürecinin oldukça uzağına düşmektedir.

Ülkelerin, bilgi ekonomisi olma yolunda geldikleri noktanın ölçümü ve uluslararası karşılaştırmalar yapılabilmesi için çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Dünya Bankası'nın, ülkelerin ve bölgelerin bilgi ekonomisi olma yolunda kat ettikleri mesafeyi göstermek amacıyla geliştirdiği Bilgi Değerlendirme Metodolojisi çerçevesinde oluşturulmuş Bilgi Ekonomisi Endeksi ve Bilgi Endeksi sıralamalarında Türkiye, endeks değerleri ve bulunduğu 69. sıra ile dünya sıralamasında arzulanan noktada değildir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, endeks sıralamalarında başı çeken Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa ülkelerinin ve yüksek gelirli ülkelerin ortalama endeks değerleri ile Türkiye'nin endeks değerleri arasında oldukça ciddi bir açıklık bulunmaktadır. Endeks de-

ğerleri içerisinde en olumsuz performansın gösterildiği alan eğitimidir. Bilgi ekonomisinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş, nitelikli insan gücünün en çok ihtiyaç duyduğu eğitim en sorunlu alandır.

Türkiye'nin sıralamada, yedi basamak gerilemiş olması bir başka önemli noktadır. Gerilemenin, Türkiye'nin bilgi toplumu olma hedefiyle strateji belgeleri, dönüşüm projeleri çabalarına, teşvik programlarına girdiği bir döneme denk düşmesi dikkate

değerdir. Kısmen başarılı neticeler alınmış olsa da, gösterilen çabaların, sıralamada yükselmek bir kenara gerilemeye engel olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, dünya sıralamasında, üst-orta gelir düzeyinde bulunmak, dünya ortalamalarına yakın olmak, hasılı küresel ağın ortalama bir unsuru olmak, bilgi toplumu olma yolunda görece iyi bir noktada bulunduğu anlamına gelmemektedir. Sıralamada en yukarıdaki ülkeler, esas rakipler ve performansın gerçek değerini veren ölçütler ve hedefler olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Alçın, S. (2013). Engelli Mal: Yeni Bir Mal Tanımı Olabilir Mi?. EconAnadolu 2013: Anadolu International Conference in Economics III. <http://www.econanadolu.org/en/index.php/articles2013/3737-Engelli-Mal-Yeni-Bir-Mal-Tanm-Olabilir.html>, (08.01.2014).
- Basalla, G. (1996). *Teknolojinin Evrimi*. 4. Basım. TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu: Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair*. Sentez Yazıncılık, Ankara.
- Bell, D. (1976). Wellcome To The Post-Industrial Society. *Physics Today*. (46-49). http://home.iitk.ac.in/~amman/soc474/Resources/bell_welcome_post_ind_society.pdf, (22.12.2013).
- BTDa. E-DÖNÜŞÜM TÜRKİYE PROJESİ. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Diger/BTS_VE_EYLEM_PLANI_NIHAI_DEGERLENDIRME_RAPORU.pdf, (04.01.2014).
- BTDb. BİLGİ TOPLUMU STRATEJİSİ (2006-2010). http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/BT_Strateji/Diger/060700_BilgiToplumuStratejiBelgesi.pdf, (02.01.2014).
- BTDc. BİLGİ TOPLUMU STRATEJİSİ ve EYLEM PLANI (2006-2010). NİHAİ DEGERLENDİRME RAPORU. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Diger/BTS_VE_EYLEM_PLANI_NIHAI_DEGERLENDIRME_RAPORU.pdf, (02.02.2014).
- Buğra, A. (2002). Bilgi Topluma Geçiş: Sorun-sallar/Görüşler/ Yorumlar/ Eleştiriler ve Tartış-malar. (Derleyen: Tekeli, İ.; Özoğlu, S.Ç.; Akşit, B.; Irzık, G.; İnam, A.). *Uluslararası Bilgi Toplu-munda Bilginin Ekonomi Politikası*. (85-95). TÜBA Yayınları, Ankara.
- Castells, M. (2000). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*. 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları 97, İstanbul.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Chen, H.C.D.; Dahlman, C.J. (2005). *The Knowledge Economy, The KAM Methodology and World Bank Operations*. http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.pdf, (19.12.2014).
- DPT. ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1990-1994), <http://esk.dpt.gov.tr/DocObjects/View/13741/plan6.pdf>, (03.02.2014).
- DPT. YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1996-2000), www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/.../plan7.pdf, (03.02.2014).
- DPT. SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (2000-2005), <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGostere.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCD157A140EEA4FF44>, (03.02.2014).
- DPT. DOKUZUNCU KALKINMA PLANI (2007-2013), <http://www.sgb.adalet.gov.tr/bilgi-bankasi/pdf/9.kalkinmaplani.pdf>, (04.01.2014).
- Drucker, P. F. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Dura, C. (1990). *Bilgi Toplumu*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Dura, C.; Atik, H. (2002). *Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye*. Birinci Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.

- Ekin, N. (1998). *Bilgi Ekonomisi'nde Elektronik Ticaret*. İTO Yayın No: 1998-61, İstanbul.
- Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Freeman, C.; Soete, L. (1997). *Yenilik İktisadı*. 5. Basım, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Freeman, C.; Louça, F. (2001). *Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine*. İthaki Yayınları, İstanbul.
- Ger, M. (1993). Gelişmiş Ekonomilerde Teknolojinin Gelişme Yönü. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. C. 4, S. 9, (25-33).
- Hardt, M.; Negri, A. (2001). *İmparatorluk*. 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kalkınma Bakanlığı. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Portal.aspx?value=UE9SVEFMSUQ9MSZQQUdFSUQ9MzMmUEFHVRVZFUINJT049LTEM-TU9ERT1QVUJMSVNIRURfVkvVSU0IPTg==>, (07.01.2014).
- Karahan, Ö. (2006). Bilgi Ekonomisi. (Editör: KARGI, N.). *Üretim Faktörü Olarak Bilgi*. (91-105), Ekin Kitabevi.
- OECD. (1996). *The Knowledge Based Economy*. <http://www.oecd.org/science/sci-tech/1913021.pdf>, (15.12.2013).
- Schumpeter, J.A. (2012). *Kapitalizm Sosyalizm Demokrasi*. Alter Yayıncılık, Ankara.
- Soyak, A. (2011). *Teknoekonomi*. 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- Taşçı, K. (2007). Bilgi Ekonomisinin Kuramsal Çerçevesi. *XII. Türkiye'de İnternet Konferansı*. (317-332).
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga*. Koridor yayıncılık, İstanbul.
- TÜİK a. Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu, Bilgi Toplumu İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (02.01.2014).
- TÜİK b. Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu, Yenilik Araştırması. 2012. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13640>, (03.01.2014).
- TÜİK c. Bilim, Teknoloji ve Bilgi Toplumu/ Yenilik İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (03.01.2014).
- TÜİK d. Bilim, Teknoloji, Bilgi Toplumu/ Araştırma-Geliştirme Araştırması. 2012. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (03.01.2014).
- Türkcan, E. "Bilgi Topluma Geçiş: Sorunsallar/ Görüşler/Yorumlar/ Eleştiriler ve Tartışmalar". (Derleyen: Tekeli, İ.; Özoğlu, S.Ç.; Akşit, İzzık, G.; B.; İnam, A.), *Bilgi-Bilim ve Teknoloji*, TÜBA Yayınları, Ankara.
- World Bank. (2008). *Measuring Knowledge In The World's Economies*. http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KAM_v4.pdf, (16.12.2013).
- World Bank. (2013). *Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings*. <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>, (20.12.2013).
- World Bank. *Research and development expenditure (% of GDP)*. <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>, (02.01.2014).
- YASAD. (2009). *Yazılım: Ekonominin Yeni Kalkınma Gücü*. http://www.yasad.org.tr/UserFiles/File/yasad_rapor.pdf, (15.01.2014).
- Zaim, H. (2005). *Bilginin Artan Önemi ve Yönetimi*. İşaret Yayınları, İstanbul.

ÖZET

Türkiye’deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonunun Lokasyon ve Giriş Stratejisi Üzerindeki Etkisi

Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki işletme gruplarının uluslararasılaşma motivasyonun lokasyon ve giriş stratejisi üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma, uluslararasılaşma teorilerini geliştirmekte olan ülkeler ve işletme grupları perspektifinden yeniden değerlendirmektedir. Araştırmanın kapsamını, Kadir Has Üniversitesi, DEİK ve Vale Columbia Center’ın 2011 yılında yayınladığı “Krizle Rağmen Türk Çokuluslu Şirketlerinin Kararlı Seyri” raporunda incelenen 19 Türk işletme grubu oluşturmaktadır. 2012 yılı itibarıyla bu işletme grupları ve işletme gruplarına bağlı 384 bağlı firma üzerinde araştırma yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; işletme gruplarının varlıkların kullanılması ve araştırılması stratejisi tercihleri daha çok uluslararasılaşarak öğrenme temelli stratejik davranışı göstermektedir. Türkiye’deki işletme grubuna bağlı dış yatırımların LLL modeliyle daha tutarlı olduğu söylenebilir.

JEL Sınıflaması: M16, M19

Anahtar Kelimeler: Giriş Stratejileri, Uluslararasılaşma Motivasyonu, Dış Yatırımlar, İşletme Grupları, Türkiye

ABSTRACT

The Effect of Location and Entry Strategies on the Motivation of Business Groups Internationalization in Turkey

The aim of this study is to examine the effect of the internationalization motivation of business groups in Turkey on the location and entry strategy. Internationalization theories will be re-evaluated in the study from the perspective of developing countries and business groups. The study will cover 19 Turkish business groups existing in the report published by Kadir Has University, DEIK and Vale Colombia Centre in 2011 and named “Turkish Multinationals Steady on Their Course Despite Crisis, Survey Finds”. The study was conducted either on these business groups and 384 associated firms of these business groups by 2012. According to the results of the study, preferences of the business groups regarding using and finding assets shows a strategic behaviour basing on learning through internationalization. It can be concluded that foreign investment connected to business group is more compatible with LLL model in Turkey.

JEL Classification: M16, M19

Keywords: Entry Strategies, Internationalization Motivation, Foreign Investment, Business Groups, Turkey

Türkiye’deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonunun Lokasyon ve Giriş Stratejisi Üzerindeki Etkisi¹

Doç. Dr. Kader Tan Şahin*

Arş. Gör. Kübra Mert**

GİRİŞ

Son zamanlarda uluslararası işletmecilik alanındaki en temel tartışmalardan biri, gelişmiş ülke kökenli dış yatırımlar (outward) ile gelişmekte olan ülke kökenli dış yatırımların farklı teorik yaklaşımlarla incelenmesi gerektiğidir. Özellikle gelişmekte olan bir ülkeden yapılacak dış yatırımları anlamak için Dunning’in Eklektik Paradigmasının (OLI) yeterli olmadığı görülmektedir (Dunning, 2006; Mathews, 2006). Sonuç olarak, gelişmekte olan ülke kökenli yabancı yatırımlar açısından farklı paradigmaların da (Mathews, 2006) değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan ise, özellikle

gelişmekte olan ülke kökenli dış yatırımları yapan firmalar incelendiğinde bunların işletme grupları olması açısından da bir farklılık bulunmaktadır. Gelişmiş ülke bağlamında firmaların doğası ve yapısı, gelişmekte olan ülke bağlamında bulunan (Çin, Kore, Türkiye, v.b.) firmalardan yani işletme gruplarından farklılıklar göstermektedir (Yiu, 2010). Bu bağlamda, işletme gruplarının kendilerine ait yapısal özellikleri (iç piyasa yaratma, grup içi işbirliği, network ve kurumsal avantaj gibi) uluslararasılaşma avantajını ve stratejisini etkilemektedir. Dolayısıyla, Türkiye’deki işletme gruplarının uluslararasılaşma avantajları ve izledikleri stratejiler gelişmekte olan ülke kökenli dış yatırımları anlama konusunda önemli bir sorunsala işaret etmektedir.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

kadertan@gmail.com

** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

kubramert87@gmail.com

¹ Bu çalışma, Kübra MERT’İN 2012 yılında hazırladığı “Türkiye’deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonunun Lokasyon ve Giriş Stratejisi Üzerindeki Etkisi” adlı tezden türetilmiştir.

Bu araştırma, son zamanlarda Kadir Has Üniversitesi, Vale Columbia Center ve DEİK tarafından 2011 yılında, Türkiye kökenli çokuluslu işletme grupları (holdingler) hakkında hazırlanan rapor dikkate alınarak tasarlanmıştır. Bu işletmeler incelendiğinde, raporda Türkiye'deki 19 büyük işletme grubunun (Sabancı, Doğuş, Koç, Tefken, Doğan v.b.) olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bahsedilen işletme gruplarına bağlı hem bu raporda açıklanan ve daha sonraki yıllarda da ilave edilen işletme grubuna bağlı işletmelerin yurtdışında 248 dış yatırımı bulunmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen rapor referans alınarak yapılan çalışmada 2012 yılı itibarıyla 19 işletme grubuna bağlı 384 dış yatırım olduğu görülmektedir. Bu çalışmada kullanılan veriler açıklanan raporlar, internet siteleri, yıllık raporlar gibi ikincil veri kaynaklarından derlenmiştir.

Bu araştırmanın en önemli katkısı uluslararasılaşma teorilerini geliştirmekte olan ülke bağlamında ve işletme grupları perspektifinden yeniden değerlendirmektir. Bu çalışmada Türkiye'de baskın bir örgütsel form olarak kabul edilen işletme gruplarının OLI paradigması ve diğer paradigmalar açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır. Diğer taraftan kurumsal ekonomik perspektiften bu işletme gruplarının geliştirmekte olan bir ekonomide oluşan pazar eksikliğine stratejik açıdan nasıl bir cevap verdiği irdelenmektedir. Son olarak da Türkiye'deki işletme gruplarının uluslararasılaşma stratejileri değerlendirilmektedir.

1. İŞLETME GRUPLARININ ULUSLARARASILAŞMASINA YÖNELİK OLI VE LLL MODELLERİ

Dunning'in eklektik paradigmasına göre (Dunning, 1979, 1980), firmanın yabancı bir

piyasaya doğru büyümesi için üç stratejik avantaja sahip olması gerekmektedir. Birincisi, sahiplik (O-ownership) avantajıdır. Sahiplik avantajı, firmanın kendi ülkesinde geliştirdiği firmaya ait rekabet avantajıdır. Sahiplik avantajı maddi varlıklar, doğal kaynaklar, işgücü, sermaye gibi faktör donanımı ve bilgi, marka ve örgütün yetenekleri gibi maddi olmayan varlıklarıdır. Ayrıca bu faktörler, içerisinde bulunduğu kültürel, yasal ve kurumsal çevreyi de barındırmaktadır. Diğer önemli bir sahiplik avantajı ölçek, büyüklük ve öğrenme gibi ortak yönetim anlayışıdır. İkincisi ise, lokasyon (L-Location) avantajıdır. Lokasyon avantajı, dışarıda üretim yapma yeteneğinde olan bir firmanın hangi faktörlere göre hangi ülkeleri seçeceğini göstermektedir. Üçüncü stratejik avantaj olan uluslararasılaşma (I-Internalization) avantajı, firmanın içerideki yani kendi ülkesindeki avantajını uluslararası piyasalara aktarabilme yeteneğini göstermektedir (Dunning, 1993).

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, Dunning'in paradigmasının gelişmiş ülke kökenli çokuluslu işletmeleri açıklamakta yeterli olabileceğini, ancak geliştirmekte olan ülke kökenli çokuluslu işletmelerin ise farklı paradigmalar aracılığıyla açıklanması gerektiğini göstermektedir. Geliştirmekte olan ülke kökenli çokuluslu işletmeleri açıklamaya çalışan Mathews (2002a; 2006) ve Amighini, Giuliani ve Rabellotti'nin (2007) çalışmaları da bulunmaktadır. Mathews'un paradigması LLL (linkage, leverage, and learning) olarak Dunning'in OLI paradigmasının tersi olarak tanımlanmıştır. Bu paradigmaya göre; geliştirmekte olan ülke kökenli işletmeler yabancı piyasadaki varlıklarını kullanarak avantaj elde etmek yerine uluslararasılaşarak kendi avantajlarını oluşturmaya çalışırlar. OLI pa-

radigması aşamalı olarak uluslararasılaşarak bir büyümeyi hedeflerken, LLL paradigması hızlı ve çoğalarak büyümeyi hedeflemektedir. Mathews’un bu bakış açısı geliştirmekte olan ülkelere özgü bir varlık çoğaltma (asset-augmentation) perspektifini sunmaktadır. Varlık çoğaltma perspektifi diğer yazarlar tarafından da (Yiu, 2010; Amighini ve diğerleri, 2007; Erdener ve Shapiro, 2005) tanımlandığı üzere örgütsel öğrenme ve stratejik varlık arama motivasyonuna dönüşmüştür.

Dunning’in paradigması üç açıdan eleştirilmektedir: Gelişmekte olan ülkelerin uluslararasılaşmasına ilişkin herhangi spesifik bir bilginin bulunmaması, statik olması ve süreci hesaba katmaması (Mathews, 2006). Temel eleştiri, kaynak bağımlı yaklaşımın son zamanlardaki uzantısı olarak tanımlanan “dinamik yetenekler” kavramından gelmektedir. Dunning ve Lundan’ın son yaptığı revizyonlarda (2008a, 2008b); sahiplik avantajı bilgi teorisi ve kaynak bağımlı yaklaşıma doğru genişlemiştir. Uluslararasılaşma avantajı, işlem maliyeti yaklaşımını tamamlayan bir unsur olarak firmanın anlaşmaları ve networkları olarak farklı bir mod olarak kabul edilmiştir. Stratejik varlık arama motivasyonu daha da güçlendirilmiştir. Son olarak da, kurumsal bağlama ilişkin değişkenlerin önemine vurgu yapılmış ve eklektik paradigmanın temel komponentlerine kurumlarla ilgili değişkenlerin eklenebileceği belirtilmiştir (Dunning ve Lundan, 2008a). Sonuç olarak; her iki paradigmanın da farklı zenginlikler sunduğu görülmektedir.

Mathews’un çalışması, OLI paradigmasının açıklayamadığı konuları kaynak bağımlı yaklaşımı esas alarak açıklamaya çalışmıştır (Mathews, 2002, 2003). Mathews’un temel

kritiği, geliştirmekte olan ülkelerin yurtdışına taşıyacakları değerli varlıklarının olmayışı, yani sahiplik avantajından yararlanamayacakları hususudur. Dolayısıyla, uluslararası genişlemeden ziyade, yeni stratejik seçenekler arama fikri vardır ve bunun için çok hızlı genişlerler, daha çok riski azaltmak adına stratejik ortaklık (partnership) ve ortak girişim (joint ventures) kurma eğilimi içerisindedirler. Mathews’un LLL modeli şu şekildedir:

- Bağlantı kurma (linkage); ilk önce geliştirmekte olan ülkelerdeki çokuluslu işletmeler kendi ülkelerinde sahip olamadıkları yeni kaynakları en hızlı elde etmenin yolu olarak yabancı şirketlerle ortaklık kurmaya çalışırlar.
- Bu işletmeler bir kez ortaklık sağlandıktan ve bağlantı kurulduktan sonra, küresel bağlantılarını da kullanarak özellikle kendi ülkelerindeki kaynakların kullanımını (leverage) ve fiyat avantajlarını kullanmaya başlarlar.
- Son olarak da, rekabet avantajı sağlayan yeni kaynakları ve uluslararası ortamdaki çalışma şeklini öğrenirler (learning).

LLL modelinin OLI paradigmasından en önemli farklılığı ise; modele göre firmaların ilk aşamada varlıkların kullanılması (asset-exploitation) stratejisinden ziyade varlıkların keşfedilmesi ya da araştırılması (asset exploration) motivasyonu ile başlamalarıdır. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülke ile gelişmiş ülke çokuluslu işletmeleri arasında iki temel tartışma bulunmaktadır; sahiplik avantajının doğası ve bunlar arasındaki benzerliğin derecesi ve geliştirmekte olan ülkelere çıkan dış yatırımların arkasındaki motivasyonlardır. 2006 Dünya Yatırım Raporu’nun (World Investment Report) Dunning’in pa-

radigmasını referans alarak yaptığı çalışmada, kaynak arama, pazar arama ve etkinlik arama faktörleri gelişmekte olan ülkelere çıkan dış yatırımların temel nedeni olarak gösterilmektedir. Stratejik varlık arama mo-

tivasyonu ise gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere giden dış yatırımların temel nedeni olarak gösterilmektedir. Aşağıdaki tabloda OLI ve LLL modellerinin bir karşılaştırılması görülmektedir.

Tablo 1: OLI ve LLL Modellerinin Karşılaştırılması

Değerlendirme Ölçütü	OLI Paradigması	LLL Modeli
Kaynakların kullanılması	Sahip olunan özel kaynaklar	Yabancı firmalarla kurulan bağlantılarla erişilen kaynaklar
Coğrafik kapsam	Dikey birleştirilen bir bütünün parçası olarak oluşturulan konumlar	Uluslararası ağın bir kısmı olarak işletmeye başlanan konumlar
Yapmak mı satın almak mı?	Ulusal sınırlar boyunca içselleştirilmiş faaliyetlere eğilim	Dış bağlantılar sayesinde oluşturulmuş faaliyetlere karşı eğilim
Öğrenme	OLI Paradigması'nın bir parçası değildir	Avantaj ve bağlantı itibari sayesinde kazanılan öğrenme
Uluslararasılaşma süreci	OLI Paradigması'nın bir parçası değildir: ÇUŞ'un uluslararası seviyeye ulaştığı varsayılmaktadır	Bağlantı sayesinde artımlı olarak ilerlemektedir
Örgütlenme	OLI Paradigması'nın bir parçası değildir: örgüt çokuluslu veya uluslararası olabilmektedir	Sonradan gelişen avantaj gibi aranan küresel birleşme
Harekete geçiren paradigma	İşlem maliyetleri yaklaşımı	Sonradan gelişen avantajları ele geçirme
Zaman çerçevesi	Zaman içerisinde bir noktayı diğeriyle karşılaştıran karşılaştırmalı durağan gözlemler	Birbirine eklenen gelişme süreci

Kaynak: Mathews, 2006, s. 21.

Son zamanlarda, araştırmacılar bu farklı paradigmaları birbirleriyle karşılaştırmak yerine birbirlerinin tamamlayıcısı olarak benzerliklerini ve farklılıklarını açıklama gayreti içerisindeyler (Yiu, 2010; Amighini ve diğerleri, 2007; Erdener ve Shapiro, 2005; Hoskisson, Kim, White, ve Tihanyi, 2004). Çünkü OLI paradigması nasıl gelişmekte olan ülke kökenli uluslararasılaşma stratejisini açıklamakta yetersiz kalıyorsa, LLL paradigması da gelişmiş ülke kökenli uluslararasılaşma stratejisini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. OLI paradigması, stratejik avantaj olarak varlıkların kullanılması motivasyonunu benimserken, gelişmekte olan ülkelerde LLL paradigması varlık çoğaltma stratejisini kabul etmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerde varlık çoğaltma stratejisini, gelişmekte olan ülkelerde ise varlıkların kullanılması stratejisini iki yönlü olarak kullanmaktadır. Diğer taraftan Yiu’ya (2010) göre, her iki paradigma da örgütsel form ve analiz düzeyi meselesini gözden kaçırmaktadır. Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işletme grupları iş sistemini şekillendiren önemli bir aktördür. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye’deki işletme gruplarının uluslararasılaşmaları bu iki farklı paradigmanın tamamlayıcılığı vasıtasıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Türkiye’deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşması

Kurumsal ekonomik yaklaşıma göre, işletme grupları gelişmekte olan ülkelerdeki pazar eksikliğine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır (Chang ve Choi; 1988; Khanna ve Plaepu, 2000). İşletme grupları kendisine bağlı işletmeler arasında kaynakların değişimi konusunda koordinasyonu sağlayarak iç sermaye piyasası yaratmaktadır ve bu şe-

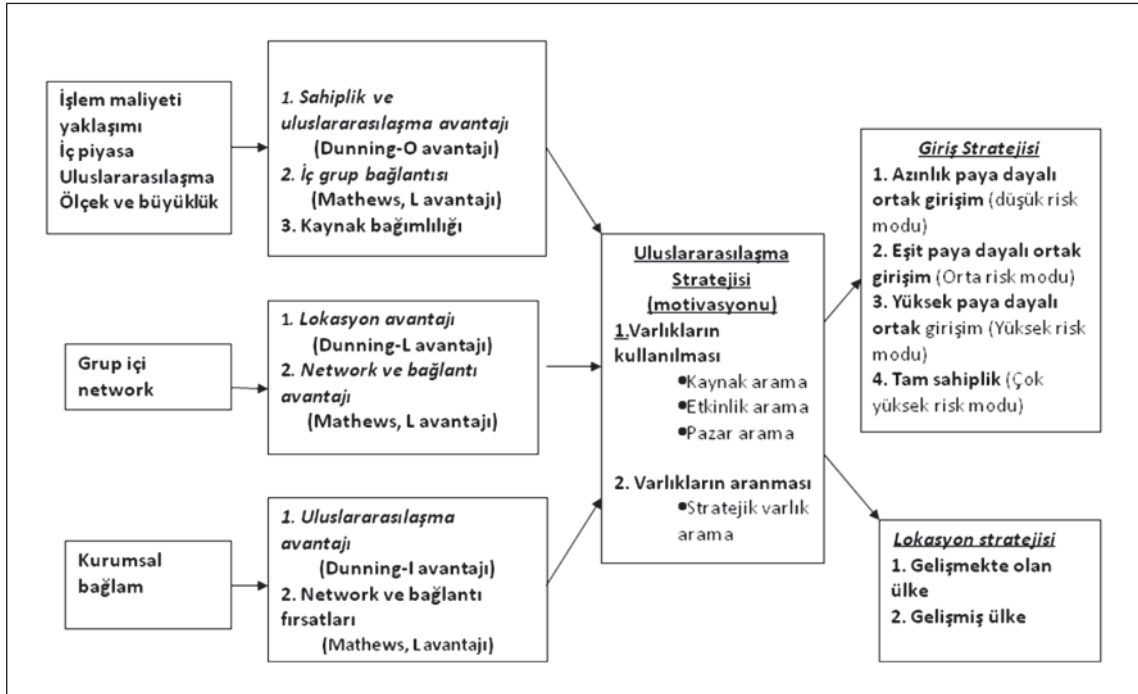
kilde işlem maliyetlerini düşürmektedir. Dolayısıyla işletme gruplarının iç piyasa yaratma özelliği Dunning’in sahiplik avantajına, Mathews’ın iç grup bağlantısı avantajına ve bir çeşit kaynak bağımlılığı yaklaşımına dönüşerek varlıkların kullanılması ve araştırılması stratejisini etkilemektedir.

Türkiye’deki işletme gruplarına bakıldığında, yasal olarak holding şeklinde kuruldukları görülmektedir (Buğra, 2010; Öniş ve Türem, 2001). Bu holdinglerin daha çok aile işletmesi oldukları sahiplik ve kontrolün piramit yapı ile sağlandığı görülmektedir (Demirağ ve Serter, 2003; Orbay ve Yurtoğlu, 2006). Türkiye’de işletme grupları hem liberalleşme hem de liberalleşme sonrası dönemde devletle olan ilişkilerini yeniden yaratmışlar ve korunmuş sektörlerde ilgisiz alanda çeşitlenme stratejisini terk etmemişlerdir (Whitley, 1994; Gökşen ve Üsdiken, 2001; Buğra, 1994; Öniş ve Türem, 2002; Şahin, 2011). Dolayısıyla Türk iş sistemindeki işletme grupları kurumsal bağlamda her zaman güçlü olmuşlardır. İşletme grupları ilgisiz faaliyet alanlarında çeşitlenmişlerdir ve birçoğunun işletme grubuna bağlı işletmelere hizmet veren özel bir bankaya sahip oldukları görülmektedir (Gönenç ve Aybar; 2006; Demirağ ve Serter, 2003). Dolayısıyla, işletme gruplarının kendisine bağlı işletmeler ve banka sahipliği gibi unsurlarla kendileri has bir iç sermaye piyasası yarattıkları görülmektedir. Diğer yandan iç sermaye piyasası bağlı firmalar arasında yatay ve dikey büyüme fırsatları sunmaktadır. Ayrıca grup anlayışı bir kültür ve davranış kalıbının da oluşmasını sağlamaktadır (Şahin, 2011). İşletme grupları güçlü inovasyon ve teknolojik yetenekleri, tanınmış markaları, güçlü pazar yetenekleri ve dağıtım kanalları, ölçek ekonomileri ve yönetim yetenekleri gibi kendi

ülkelerinde yarattıkları bu iç piyasa avantajını uluslararası düzeyde rekabet edebilmek için sahiplik avantajı olarak kullanmaktadırlar. Koç Holding'in Arçelik markasını uluslararası arenada beyaz eşya sektöründe buna örnek olarak gösterebiliriz (Bonaglia, Goldstein ve Mathews, 2006). Diğer taraftan bazı işletme gruplarının stratejik varlık arama stratejisinin bir devamı olarak hem yerel hem de yabancı piyasalara endeksli oldukları görülmektedir. Örnek olarak, Turkcell, Eczacıbaşı Holding ve Borusan Holding'in yabancı bir piyasada endeksli oldukları görülmektedir. Sonuç olarak; Türkiye'deki işletme gruplarının uluslararasılaşmasına ilişkin aşağıdaki öneri ve kavramsal çerçeveyi oluşturmak mümkün görülmektedir.

Öneri 1: Holdingler kendilerine bağlı firmaları etkin bir şekilde yönetebilirler ve bağlı firmalar arasında kaynakları ve bilgiyi hem yerel hem de uluslararası düzeyde transfer edebilirler. Dolayısıyla işletme grupları iç piyasadaki güçlerini hem stratejik olarak bu varlıklarını yabancı piyasalarda bir varlıkların kullanılması stratejisine (asset-exploitation) hem de uluslararası arenadaki öğrendiklerini bir varlık arama stratejisi (asset-exploration) olarak kendi ülkesine transfer edebilirler. Bu bağlamda dışarıdan öğrenilen bu bilgi işletme grubunun sahiplik avantajının seviyesini de arttırabilir. Diğer taraftan Türkiye'deki kurumsal bağlamanın etkisinin bu ilişkiyi güçlendirdiği görülmektedir.

Şekil 1: Türkiye'deki İşletme Gruplarının Uluslararasılaşmasına İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve

Kaynak: Makino, Lau ve Yeh, (2002) ve Hoskisson ve diğerleri (2004)'nden türetilmiştir.

Öneri 2: Son zamanlarda işletme grupları rekabet avantajını devam ettirebilmek için hem yurtiçi hem de yurtdışı piyasalarda uluslararasılaşma avantajını devam ettirmeye çalışmaktadır. Gruba ait avantajlar hem kendi ülkeleri hem de gelişmiş ekonomiler açısından maliyet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca hem iç hem de dış piyasalarda rekabet avantajını elde edebilmek için yeni yetenekler elde etmeye çalışmaktadır. Genel olarak işletme grupları bunu iç sermaye piyasası, network yaratma ve kurumsal destek sayesinde sağlamaktadır. Dolayısıyla hem OLI hem de LLL perspektifinden varlıkların kullanılması ve araştırılması stratejisini uygulamaktadırlar. Şekil 1’de de görüldüğü üzere; uluslararasılaşma motivasyonu işletme grubuna bağlı bir dış yatırımın hem giriş stratejisini hem de lokasyon stratejisini etkilemektedir.

Sonuç olarak Türkiye kökenli dış yatırımlar açısından aşağıdaki hipotezleri geliştirmek mümkündür.

1.2. Türkiye’deki Holdinglere Bağlı İşletmelerin Giriş ve Lokasyon Stratejisi

Giriş Stratejisi

Varlıkların kullanılması stratejisi aynı zamanda işletme grubuna bağlı bir dış yatırımın giriş modu tercihini de etkileyecektir (Makino ve diğerleri, 2002). Giriş modunun riski, en az riskli olandan yani ihracattan en fazla risk içeren moda yani tam sahipliğe doğru artacaktır. Dolayısıyla işletme grupları kendi ülkelerindeki sahiplik avantajını varlıkların kullanılması stratejisine bağlı olarak daha yüksek risk modunda tercih edeceklerdir. Diğer taraftan işletme grupları bir yandan tecrübe ve öğrenme motivasyonu ile varlıkların araştırılması stratejisini de uygulayacaklardır. Varlıkların araştırılması

stratejisi için daha çok düşük risk modundaki giriş stratejisini tercih edeceklerdir. Çünkü genellikle işletme grupları, yeni stratejik varlıklara sahip olmaya çalışırken, ev sahibi ülke kökenli firma bu temel yeteneğe sahiptir. Daha çok ortak girişim modunda stratejik varlığa sahip olan (yeni bir marka veya teknoloji) firma ile büyüyerek uluslararasılaşmaktadırlar, ayrıca bu varlığı tekrar kendi ülkesinde bir yatırım şekline dönüştürmektedirler. Türk kökenli uluslararası firmalar arasında en çok görülen uygulama, dışarıdan yabancı bir firmayla Türkiye’de yapılan bir ortak girişim, daha sonra bu uluslararası firmanın başka ülkelerdeki farklı işlerinde Türk firmaların onlarla tekrar bir yatırıma girişmesi şeklinde oluşmaktadır. Dolayısıyla işletme grubuna bağlı dış yatırımlar varlıkların araştırılması stratejisi için daha düşük risk modundaki giriş stratejilerini tercih edeceklerdir.

Hipotez 1: İşletme grubunun iç piyasa yaratma avantajından dolayı; işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların kullanılması stratejisi için yüksek risk modundaki giriş stratejisini daha fazla tercih edecektir.

Hipotez 2: İşletme grubunun iç piyasa yaratma avantajından dolayı; işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların araştırılması stratejisi için düşük risk modundaki giriş stratejisini daha fazla tercih edecektir.

Lokasyon Stratejisi

Uluslararası çeşitlenme işletme grubu açısından hem varlıkların kullanılması hem de araştırılması motivasyonu ile yapılabilir, ancak bazı yazarlar her iki motivasyonun da birbirlerinin zıttı gibi düşünülebileceğini ve lokasyon seçiminin ise büyük olasılıkla göreceli ülkelerin gelişmişlik seviyesine bağlı olacağını belirtmektedirler (Hoskisson ve

diğerleri, 2004, Makino ve diğerleri, 2002). Dolayısıyla, Hoskisson ve diğerleri (2004) geliştirmekte olan ülkelerdeki işletme gruplarının geliştirmekte olan ülkelere varlıkların araştırılması stratejisi ile gideceği ve varlıkların kullanılması stratejisi için ise geliştirmekte olan ülkeyi daha fazla tercih edeceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, geliştirmekte olan Türkiye kökenli dış yatırımlar için aşağıdaki hipotezleri geliştirmek mümkündür.

Hipotez 3: İşletme grubunun grup içi network yaratma avantajından dolayı; işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların kullanılması stratejisi için lokasyon olarak (ev sahibi) geliştirmekte olan bir ülkeyi daha fazla tercih edecektir.

Hipotez 4: İşletme grubunun grup içi network yaratma avantajından dolayı; işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların araştırılması stratejisi için lokasyon olarak (ev sahibi) gelişmiş bir ülkeyi daha fazla tercih edecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmanın örneklemini Kadir Has Üniversitesi, KMPG Türkiye, DEİK ve Vale Columbia Center'in 31 Ocak 2011 tarihinde

yayınladıkları “Turkish Multinationals Steady on Their Course Despite Crisis, Survey Finds” (Krizle Rağmen Türk Çokuluslu Şirketlerinin Kararlı Seyri) başlıklı araştırmada yer alan 19 büyük Türk işletme grubu oluşturmaktadır. Evrenden örnekleme seçmede hem çalışmanın amacı hem de değişkenlerin içeriği dikkate alınarak daha anlamlı sonuçlar elde edebilmek ve tesadüfi ve sistematik hataları önlemek düşüncesiyle kasıtlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme bu işletme gruplarına bağlı finansal şirketler yer almaktadır. Bunun nedeni, finansal şirketlerin piyasa değeri üzerinden işlem görmelerinin yaratacağı karışıklığa engel olmaktır. Çalışmanın veri seti bahsedilen rapor, şirketlerin internet siteleri ve şirketlerin her sene yayınladıkları yıllık faaliyet raporlarından derlenmiştir. Örnekleme yılı olarak 2010 yılı esas alınmıştır. Bunun nedeni, çalışma hazırlanırken şirketlerin 2011 yılı faaliyet raporlarını açıklamamış olmasıdır. Örneklemin alındığı rapor 2009 yılı verilerine dayanmaktadır. Rapor 2009 yılı itibarıyla 19 işletme grubunun 396 dış yatırımı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise derlenen veriler ışığında elde edilen bilgilere göre 19 işletme grubunun 384 tane dış yatırımı olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Örnekleme Var Olan İşletmelere Dair Bilgiler (2010)

Sıra	İşletme Adı	Yurtdışında Faaliyette Bulunduğu Alanlar	Yurtiçi Endeks	Yurtdışı Endeks
1	Sabancı Holding	Çimento Üretimi, Tekstil, Otomotiv, Kimya	Var	
2	Doğuş Holding	Otomotiv, Turizm, İnşaat, Enerji	Var	
3	ENKA	İnşaat, İnşaat Malzemeleri, Sanayi Üretimi	Var	
4	Turkcell	İletişim	Var	Var
5	Çalık Holding	Enerji, Tekstil, İletişim, Medya		

6	TPAO	Enerji		
7	Koç Holding	Enerji, Dayanıklı Tüketim Malları	Var	
8	Şişecam	Cam Üretimi, Satış-Pazarlama	Var	
9	Tekfen Holding	İnşaat, Denizcilik	Var	
10	Doğan Holding	Medya, Yayıncılık, Sağlık, Enerji	Var	
11	Alarko	İnşaat	Var	
12	TAV Holding	Yer Hizmetleri, Yiyecek-İçecek	Var	
13	Zorlu Enerji Grubu	Enerji	Var	
14	Orhan Holding	Otomotiv ve Sanayi Parçaları, Satış-Pazarlama		
15	Eczacıbaşı Holding	İlaç, Seramik	Var	Var
16	Borusan Holding	Otomotiv, Lojistik, Sanayi Üretimi	Var	Var
17	Yıldız Holding	Yiyecek-İçecek	Var	
18	Eroğlu Holding	Tekstil		
19	Çelebi Holding	Yer Hizmetleri	Var	

Tablo 2’deki sıralama, örneklemin alındığı rapordaki sıralamayla aynıdır. Bu sıralama işletmelerin yurtdışında sahip oldukları yabancı varlıkların ABD Doları değerinde değerlendirilmesiyle oluşmuştur. Tabloya bakıldığında 19 işletme grubundan sadece birinin (TPAO) sahipliğinin devlete ait olduğu, geri kalan 18 tanesinin özel sermayeli olduğu görülmektedir. Bahsedilen 19 işletme grubundan sadece 4 tanesi İMKB’de işlem görmemektedir. Geri kalan 15 işletme grubu İMKB’de kayıtlıdır. Bu işletme gruplarından 3 tanesi ise (Turkcell, Eczacıbaşı Holding, Borusan Holding) yabancı borsalarda da işlem gören firmalardır. Bu işletme gruplarının yaygın olarak faaliyette bulundukları sektörlerde ise enerji, inşaat ve sanayi sektörleri göze çarpmaktadır.

Araştırmanın kısıtlarından ilki örneklemin sadece işletme grupları düzeyine dayanmasıdır. Bu kısıt yapılan analizler sonucu elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Araştırmaya dair bir diğer kısıt ise örneklem oluşturulurken finansal kuruluşların bilançolarının oluşturulmasında farklı sistemler kullanıldığı için finansal kuruluşlara ilişkin faaliyet raporlarının dikkate alınmamasıdır. Ayrıca analizde yer alan bazı işletme gruplarının yurt dışında aynı isimlerle farklı ülkelerde açtıkları mağaza ve satış temsilcilikleri de örneklem dışında tutulmuştur. Diğer bir önemli kısıt ise, Türkiye’de faaliyet gösteren bütün işletme gruplarının tam bir listesini elde etmenin neredeyse imkânsız oluşudur.

2.2. Değişkenler ve Ölçümleme

Bu çalışma iki farklı analiz birimi ve düzeyinde yapılmıştır. İlk olarak, işletme gruplarının özelliklerinin yatırım motivasyonunu nasıl etkileyeceği araştırılmıştır. Dolayısıyla da analiz birimi olarak işletme grubu alınmıştır. Ancak işletme grubu sayısı analiz yapmaya yeterli olmadığı için toplanan veriler frekans analizleri ve hesaplanan bölgesellik indeksleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci analiz düzeyinde ise işletme grubuna bağlı dış yatırımların uluslararasılaşma motivasyonunun bağlı işletmelerin giriş stratejileri ve lokasyon tercihleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

2.2.1. İşletme Grubu Düzeyinde

İşletme grubu düzeyinde Türkiye'deki işletme gruplarının uluslararasılaşma stratejisi (motivasyonu) tanımlanmıştır. Uluslararasılaşma stratejisi OLI paradigmasına göre iki farklı düzeyde tanımlanmaktadır. Bunlar, varlıkların kullanılması (assets exploitation motives) ve araştırılması (assets exploration motives) stratejisi olarak tanımlanmıştır. Varlıkların kullanılması stratejisi (kaynak arama: düşük maliyetli doğal kaynakları ve işgücü arama), etkinlik arama, pazar arama: iç piyasadaki rekabetten kaçınma, yeni piyasalara girme, ev sahibi ülkelerdeki pazar payını artırma) kriterleri açısından değerlendirilmiştir; eğer firmalar kaynak arama, etkinlik arama veya pazar arama stratejisini takip ediyorsa 1, etmiyorsa 0 olarak kodlanmıştır. Varlıkların araştırılması stratejisinde; stratejik varlık arama stratejisi ise gelişmiş teknolojiyi elde etme, yüksek kalitedeki markayı elde etme ve yüksek kalitedeki insan varlığını elde etme gibi kriterler açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca işletme grubuna bağlı firmaların gerek iç piyasada

gerekse dış piyasalarda sermaye piyasalarına endeksli olması gruba bağlı firmaların iç piyasa avantajlarının stratejik varlık arama aracı olarak görülmektedir (Yiu, 2010). Eğer firmalar stratejik varlık arama stratejisini takip ediyorsa 1, etmiyorsa 0 olarak kodlanmıştır.

Diğer taraftan işletme gruplarının uluslararasılaşmasını gösteren temel özellikler tanımlanmıştır. Bunlar;

- Genişleme Derecesi (Girdiği Ülke Sayısı)
- Genişleme Derinliği (Yabancı Ülkelerdeki İşyeri Sayısı)
- Genişleme Yoğunluğu (Aynı Anda Kaç Ülkeye Girmiş)
- Giriş Hızı (Firmanın İlk Kurulduğu Yıl ve İlk Uluslararasılaşmasının Arasındaki Fark)
- Giriş Modu Çeşitliliği (Firmanın Benimseydiği Giriş Modlarının Sayısı: ihracat (düşük risk), ortak girişim (joint venture- orta risk), doğrudan yatırım (çok yüksek risk))
- Giriş için Seçtiği Hedef Pazar (Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ülkeler)
- Uluslararasılaşma Deneyimi (Kaç Yıldır Dış Pazarda)
- FATA (yabancı varlıkların toplam varlıklar içerisindeki oranı),
- FSTS (yabancı satışların toplam satışlar içerisindeki oranı)
- FETE (yabancı işgücünün toplam işgücü içerisindeki oranı),
- Bölgesellik İndeksi olarak tanımlanmıştır.

2.2.2. İşletme Grubuna Bağlı İşletmeler Düzeyinde

Bağımlı değişken olarak giriş stratejisi olarak tanımlanan sahiplik payları dikkate

alınmıştır. Bunlar: azınlık paya dayalı ortak girişim, sahiplik yapısı (<%50), eşit paya dayalı ortak girişim, sahiplik yapısı (= %50), çoğunluk paya dayalı ortak girişim, sahiplik yapısı (>%50) ve tam sahiplik, sahiplik yapısı (%100) olmak üzere dört kategoride değerlendirilmiştir. Bu sınıflamada %10’un altındaki yatırımlar genellikle literatürde de portföy yatırımı olarak görüldüğünden sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Bu sınıflandırma aynı zamanda risk faktörünü de göstermektedir. Azınlık paya dayalı ortak girişimden tam sahipliğe doğru ilerledikçe yatırımın riskinin arttığı gözlenmektedir. Diğer bir bağımlı değişken ise lokasyon stratejisi ya da tercihidir. Lokasyon stratejisi ise gelişmekte olan ülke ve gelişmiş ülkeye yapılan dış yatırımlar şeklinde iki kategoride değerlendirilmiştir. Eğer firmalar gelişmiş ülkeye yatırım yapmışsa 1, yapmamışsa 0 olarak kodlanmıştır. İşletme grubuna bağlı işletmeler düzeyinde ise uluslararasılaşma motivasyonu bir bağımsız değişkene dönüşmektedir. Uluslararasılaşma stratejisi yukarıda da açıklandığı üzere, işletme grubuna bağlı işletmeler düzeyinde kodlanmıştır.

Bu çalışmada kontrol değişkenleri endüstriye ait özellikler, kaynak ihtiyacı ve kurumsal bağlam dikkate alınarak seçilmiştir. Bu çalışma iki farklı analiz birimi ve düzeyinde yapıldığı için araştırmanın kon-

trol değişkenlerini de iki açıdan ele almak gerekmektedir. İşletme grubu düzeyindeki kontrol değişkenleri Ar-Ge yoğunluğu, firma büyüklüğü ve firma yaşıdır. Bağlı işletmeler düzeyindeki kontrol değişkenleri ise, Ar-Ge yoğunluğu, firma büyüklüğü, firma yaşı ve işletmenin kamu dışındaki bir işletme grubuna bağlı olup olmadığıdır.

2.3. Araştırma Yönteminin Seçimi

Çalışmada örneklem içinde yer alan 19 işletme grubunun 2010 yılı faaliyet raporları incelenmiştir. Şirketlere ait bu raporlara firmaların web sitelerinden ulaşılabilmektedir. TPAO, Eroğlu Holding ve Orhan Holding’e ait bilgiler ise, faaliyet raporları yayınlanmadığı için şirketlerin web sitelerinden elde edilmiştir. Çalışmanın yöntemi olarak işletme grubuna bağlı işletmeler düzeyinde logit analiz kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Holding Düzeyinde Bulgular

Tablo 3’te görüldüğü üzere, örneklemi oluşturan bağlı kuruluşların çok büyük bir kısmı (%74,5) “tam sahiplik” stratejisi düzeyinde yapılan yabancı yatırımlardan oluşmaktadır. Ortak girişim ve diğer ortaklık türlerinin ise çok az olduğu görülmektedir. Bu oranlar, örneklemin tam sahiplik ve tam sahipliğe daha yakın bir ortaklık yapısı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: İşletme Grubuna Bağlı Dış Yatırımların Ortaklık Oranları

	<%50	=50	>50	%100
Örneklem sayısı	384	384	384	384
Frekans	25	26	49	286
Yüzde	6,5	6,7	12,8	74,5

Tablo 4: İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Motivasyonu

Uluslararasılaşma Motivasyonu	Varlıkların kullanılması stratejisi			Varlıkların araştırılması stratejisi		
	Kaynak arama	Etkinlik arama	Pazar arama	Stratejik varlık arama	Piyasaya endekslenme	Yabancı piyasaya endekslenme
Frekans	6	13	18	13	15	3
Yüzde (%)	31,5	68,4	94,7	68,4	78,9	15,7
Örneklem sayısı	19	19	19	19	19	19

Holdinglerin uluslararasılaşma motivasyonuna bakıldığında zaman varlıkların kullanılması stratejisi olarak daha çok pazar arama (%94,7) ve etkinlik arama motivasyonu (%68,4) ile hareket ettikleri görülmektedir. Diğer yandan, varlıkların araştırılması stratejisine bakıldığında ise oldukça yüksek bir oranda (%68,4) stratejik varlık arama moti-

vasyonu ile hareket ettikleri görülmektedir. İşletme gruplarının %78,9'unun Türkiye'de sermaye piyasasına endeksli oldukları, %15,7'unun yabancı bir ülkenin piyasasına da endeksli oldukları görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 5'te ise işletme gruplarına bağlı bu dış yatırımların ev sahibi ülkelere göre dağılımı görülmektedir.

Tablo 5: İşletme Gruplarının Bölgesellik İndeksi*

Bölgesel İndeks*	Orta Doğu, Kuzey Afrika, Alt Sahra	Doğu Asya, Pasifik, Gelişmiş Asya-Pasifik	Doğu Avrupa, Orta Asya, Diğer Avrupa	Latin Amerika, Karayipler, Kuzey Amerika
Sabancı Holding	8	14	62	16
Doğuş Holding	15		85	
ENKA	38	5	57	
Turkcell			100	
Çalık Holding	35	9	43	13
TPAO	23	8	54	15
Koç Holding		10	90	
Şişecam	8		92	
Tekfen Holding	31		65	4
Doğan Holding	1		96	3

Alarko			100	
TAV Holding	29		71	
Zorlu Enerji Grubu	67		33	
Orhan Holding		15	62	23
Eczacıbaşı Holding			91	9
Borusan Holding	29		64	7
Yıldız Holding	20		60	20
Eroğlu Holding	11	19	67	3
Çelebi Holding		43	57	

*Bölgesellik indeksi, bir firmanın belli bir bölgedeki yabancı yatırım sayısı toplam yabancı yatırımlarına bölünüp sonuç 100 ile çarpılarak elde edilmiştir.

Tablo 5’te bağlı kuruluşların yer aldıkları ülkelere göre dağılımları incelendiğinde, bağlı kuruluşların çoğunluğunun gelişmiş Avrupa ülkelerine ve Orta Doğu ülkelerine gittikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra Doğu Asya, Pasifik ve Latin Amerika ülkelerine daha az yatırım yaptıkları söylenebilir. Tablo 6’da 19 Türk işletme grubunun uluslararasılaşmasına ilişkin özellikler görülmektedir.

Tablo 6 incelendiği zaman, genişleme derecesi en yüksek olan holding Eroğlu Holding’tir. Genişleme derinliğine bakıldığında Doğan Holding’in 78 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Uluslararasılaşma deneyimi en yüksek olan Koç Holding 40 yıl ile birinci sırada, Sabancı Holding 32 yıllla onu izlemektedir. Özellikle yabancı varlıkların toplam varlıklar içerisindeki oranına (FATA) bakılacak olunursa Alarko Holding, Zorlu Enerji, Doğan Holding’in çok yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yabancı satışların toplam satışlar içerisindeki oranına (FSTS) bakılacak olunursa, Tekfen, Çalık, TPAO, Borusan Holding’in oranları yüksektir. Genelde, yabancı işgücünün toplam işgücü içerisindeki oranı (FETE) olduk-

ça düşüktür, ancak Alarko, Borusan ve Yıldız Holding’te yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere ortalama genişleme derecesi (girilen ülke sayısı) 13, genişleme derinliği (yabancı ülkelerdeki işyeri sayısı) ortalama 24, genişleme yoğunluğu (aynı anda kaç ülkeye girdiği) ortalama 2,3, giriş hızı ise ortalama 10’dur. Giriş modu çeşitliliğine bakıldığında ise, ortalama 2,8 yani yaklaşık 3 farklı modu kullandığı (örneklem tablosunda görüldüğü üzere, %74 oranında %100 sahiplik oranında) hedef pazar ise ortalama 2,3 yani hem gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gidildiği, uluslararasılaşma deneyiminin ise ortalama 17 yıl olduğu görülmektedir. Tablo 7’ye göre yabancı varlıkların toplam varlıklara oranı (FATA) %66, yabancı satışların toplam satışlara oranı (FSTS) %121 ve yabancı çalışanların toplam çalışanlara oranı ise (FETE) %26’dır. İşletme gruplarının bölgesel çeşitlenme ortalaması ise, 2,6’dır. Araştırma ve geliştirmenin payının ise %3,2 ile oldukça düşük bir oranda olduğu görülmektedir. Firma büyüklüğüne ise yıllık satış hasılatı üzerinden karar verilmiştir. Firma büyüklüğü ortalama satış hasılatı üzerinden 797864452 TL’dir.

Tablo 6: İşletme Gruplarının Uluslararasılaşma Özellikleri

İşletme Grupları	Genişleme Derecesi	Genişleme Derinliği	Genişleme Yoğunluğu	Giriş Hızı (Yıl)	Giriş Modu Çeşit.	Hedef Pazar	Pazar Segmenti	Uluslararasılaşma Deneyimi (Yıl)	FATA	FSTS	FETE
Sabancı Holding	19	37	3	11	3	2	2	32	0,108	0,108	0,108
Doğuş Holding	10	26	2	16	2	3	2	19	0,223	0,223	0,223
ENKA	28	37	5	0	3	3	2	8	0,453	0,385	0,761
Turkcell	9	17	3	2	3	2	1	14	0,323	0,368	0,201
Çalık Holding	11	23	2	0	4	3	2	13	0,585	569,821	0,705
TPAO	10	13	2	33	3	2	2	23	0,345	424,242	6,003
Koç Holding	21	41		7	4	2	2	40	0,015	0,059	0,062
Şişecam	9	24	3	11	3	2	2	26	0,254	198,347	0,306
Tekfen Holding	17	23	2	6	4	3	2	29	0,545	602,951	0,67
Doğan Holding	18	78	4	4	3	3	2	26	126,361	108,727	0,374
Alarko Holding	3	4		11	2	1	2	26	542,662	0,36	271,232
TAV Holding	5	17	2	8	2	2	1	5	0,976	0,965	0,971
Zorlu Enerji Grubu	3	6	2	12	3	2	2	5	332,127	0,033	0,183
Orhan Holding	11	13	2	7	2	2	2	8	0,72	0,393	0,46
Eczacıbaşı Holding	11	23	3	10	4	2	2	27	76,274	134,81	0,168
Borusan Holding	10	14	4	29	4	3	2	9	96,351	183,851	109,936
Yıldız Holding	9	10		10	2	3	2	11	91,009	91,262	114,203
Eroğlu Holding	43	49	3	11	2	3	2	16	0,207	0,466	0,504
Çelebi Holding	5	7	2	11	2	2	1	4	0,418	0,179	0,49

Tablo 7: İşletme Grubu Düzeyinde Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyonlar

	Ortalama	Standart sapma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. Varlık. kullan. strate.	2.0000	,57735																
2. Varlıkların araş. strate.	1.6842	,82007	,235															
3. Genişleme derecesi	13.2632	9,66001	-,120	-,192														
4. Genişleme derinliği	24.3158	17,98472	,102	-,136	,691(**)													
5. Genişleme yoğunluğu	2.3158	1,33552	,000	,096	,368	,437												
6. Giriş hızı	10.4737	8,39556	,103	-,058	-,204	-,315	-,039											
7. Giriş modu	2.8947	,80930	,238	,282	,075	,178	,238	-,009										
8. Hedef pazar	2.3684	,59726	,322	,024	,483(*)	,444	,403	-,092	,200									
9. Pazar segmenti	1.8421	,37463	,000	-,352	,319	,263	-,006	,184	,309	,274								
10. Uluslararası deneyim	17.9474	10,56448	,146	,062	,236	,430	-,207	,012	,422	-,182	,433							
11. FATA	66.8398	141,27606	-,370	-,206	-,377	-,279	-,337	,078	-,160	-,457(*)	,209	,010						
12. FSTS	121.9763	196,78097	,375	-,164	-,060	-,062	,001	,120	,573(*)	,333	,275	,197	-,207					
13. FETE	26.7137	68,78948	-,379	-,015	-,304	-,374	-,428	,215	-,223	-,312	,169	,032	,768(**)	-,114				
14. ARGE	,0032	,00571	-,108	,027	,004	-,046	,324	-,160	,257	-,098	,248	-,076	,193	-,176	-,193			
15. Büyüklük	797864452,5789	1254887251,45685	,231	,231	-,326	-,300	,062	,553(*)	,082	-,128	,063	-,016	,058	,155	,317	,009		
16. Yaş	28.4211	13,57005	,177	,013	,057	,139	-,186	,628(**)	,323	-,198	,451	,786(**)	,056	,228	,158	-,158	,330	
17. Bölgesel genişlenme	2.6316	,95513	,101	-,440	,529(*)	,344	,270	,189	,163	,543(*)	,449	,020	-,423	,447	-,297	-,191	-,092	,133

**** Korelasyon 0,01 seviyesinde (2-uçlu) önemlidir. * Korelasyon 0,05 seviyesinde (2-uçlu) önemlidir.**

Tablo 7’ye göre, genişleme derecesi, yani girdiği ülke sayısı arttıkça genişleme derinliği yani yabancı ülkelerdeki işyeri sayısı artmaktadır. Hedef pazar seçiminin genişleme derecesini arttırdığı gözlenmektedir. Bölgesel çeşitlenme arttıkça genişleme derecesi artmaktadır. Firmanın yaşı ve büyüklüğü giriş hızını artırmaktadır. Giriş modu çeşitliliğinin yabancı satışların toplam satışlar içerisindeki payını (FSTS) arttırdığı görülmektedir. Holdinglerin yaşı arttıkça uluslararası deneyimi artmaktadır.

3.2. İşletme Grubuna Bağlı İşletmeler Düzeyinde Bulgular

Tablo 8’de görüldüğü üzere, işletme grubuna bağlı dış yatırımların uluslararasılaşma motivasyonları incelendiğinde, pazar arama motivasyonunun %86,7 oranında oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise etkinlik arama (%31,5) ve oldukça az bir oranda (%5,2) kaynak arama motivasyonu ile hareket ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan, %31,5 oranında stratejik

Tablo 8: Holdinge Bağlı Dış Yatırımların Uluslararasılaşma Motivasyonları

Uluslararasılaşma Motivasyonu	Varlıkların kullanılması stratejisi			Varlıkların araştırılması stratejisi	
	Kaynak arama	Pazar arama	Etkinlik arama	Stratejik varlık arama	Piyasaya endekslenme
Frekans	20	333	121	121	54
Yüzde (%)	5,2	86,7	31,5	31,5	14
Örnekleme sayısı	384	384	384	384	384

İşletme grubuna bağlı işletmeler düzeyindeki tanımlayıcı istatistikler ve korelasyonlar Tablo 9’daki gibidir.

Tablo 9: İşletme Grubuna Bağlı İşletmeler Düzeyinde Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyonlar

	Ortalama	Standart Sapma	Lokasyon	Sahiplik	Varlıkların Kullanılması Stratejisi	Varlıkların Araştırılması Stratejisi	Yaş	İşletme Grubuna Bağlı Olma
Lokasyon	,3958	,48967						
Sahiplik	,7526	,43206	,242(***)					
Varlıkların Kullanılması Stratejisi	1,2318	,42251	,022	-,057				
Varlıkların Araştırılması Stratejisi	,4557	,69170	,168(***)	,029	,638(***)			
Yaş	6,3021	6,36098	,127(**)	-,002	,061	,093		
Holdinge Bağlı Olma	,9740	,15947	,132(***)	,172(***)	,090	,108(**)	-,160(***)	
Ar-Ge	,0002	,00139	,018	,009	,264(***)	,242(***)	,294(***)	,028

*p < 0,1, **p<0,05, *** p<0,01 (iki yönlü testte önemli)

varlık arama ve %14 oranında piyasaya endeksli olma motivasyonu içerisinde oldukları görülmektedir. Sonuç olarak, tablodan da anlaşılacağı üzere daha çok varlıkların kullanılması stratejilerinden pazar arama motivasyonu ile hareket ettikleri görülmektedir.

Tablo 9’deki tanımlayıcı istatistiklere bakılırsa, lokasyon tercihi ortalama 0,39 oranında gelişmiş ülke iken, sahiplik tercihi ise 0,75 oranında yüksek riskli tercih yani %100 sahiplik oranı şeklindedir. İşletme grubuna bağlı işletmelerin ortalama yaşı ise 6 civa-

rındadır. Ar-Ge oranının ise işletme grubuna bağlı işletmeler düzeyinde oldukça düşük olduğu görülmektedir. Araştırmaya dâhil edilen işletmelerin % 97 oranında bir kısmının kamu haricinde bir işletme grubuna bağlı olduğu görülmektedir. İki bağımlı değişken olan varlıkların kullanılma ve araştırma stratejisi arasında oldukça yüksek oranda bir korelasyon olduğu ($p<0,01$) görülmektedir. Lokasyon tercihi ve sahiplik tercihi arasında da pozitif yönlü bir korelasyon olduğu ($p<0,01$) görülmektedir.

Tablo 10: Türkiye’deki İşletme Gruplarına Bağlı Dış Yatırımların Uluslararasılaşma Motivasyonunun Giriş Stratejisi ve Lokasyon Tercihleri Üzerindeki Etkisi

	Hipotezler	Değişken adı ve tanımı	Beklenen işaret	Model 1		Model 2	
				Coefficient	Wald değeri	Coefficient	Wald değeri
Sahiplik (risk) tercihi	H ₁	Varlıkların kullanılması stratejisi	(+)	-0,765**	4,079		
	H ₂	Varlık araştırılması stratejisi	(+)	0,345	1,937		
Lokasyon tercihi	H ₃	Varlıkların kullanılması stratejisi	(+)			-0,685**	4,021
	H ₄	Varlık araştırılması stratejisi	(+)			0,750***	13,555
Kontrol Değişkenleri		Yaş		0,214	0,403	1,098	12,351
		Ar&Ge yoğunluğu		20,623	0,044	-64,137	0,614
		İşletme grubuna bağlı olma		2,143***	8,863	21,079	0,000***
		Intercept		-0,300	0,119	-21,657	0,000
Model ile ilgili bilgiler		Model x ²		27,614***		21,302***	
		Cox&Snell R ²		0,036		0,092	
		Nagelkerke R ²		0,054		0,124	
		Örneklem Sayısı		384		384	

Not: *p < 0,1, **p<0,05, *** p<0,01 (significant at two-tailed test)

Tablo 10’da görüldüğü üzere, H1 hipotezi reddedilmektedir. Beklenenin tam aksine, işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların kullanılması stratejisi için yüksek risk modundaki giriş stratejisini değil, düşük risk modundaki giriş stratejisini tercih etmiştir. H2 hipotezi ise herhangi anlamlı bir ilişki içerisine girmemiştir.

Lokasyon tercihi açısından bakıldığında ise, H3 hipotezi reddedilmektedir. Yine beklenenin tam aksine işletme grubuna bağlı bir dış yatırım varlıkların kullanılması stratejisi için lokasyon olarak gelişmekte olan bir ülkeyi değil, aksine gelişmiş ülkeyi tercih etmiştir. H4 hipotezi ise desteklenmiştir. Varlıkların araştırılması stratejisi için lokasyon olarak gelişmiş bir ülkeyi daha fazla tercih etmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmadaki temel amaç, Türkiye’deki işletme gruplarının uluslararasılaşma motivasyonlarının giriş ve lokasyon tercihleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu çalışmada Türkiye’de baskın bir örgütsel form olarak kabul edilen işletme gruplarının OLI Paradigması ve LLL Modeli açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Kadir Has Üniversitesi, Vale Columbia Center ve DEİK tarafından 2011 yılının başlarında hazırlanıp yayınlanan “Turkish Multinationals Steady On Their Course Despite Crisis, Survey Finds” (Krizle Rağmen Çokuluslu Türk Şirketlerinin Kararlı Seyri) başlıklı araştırmada yer alan işletme grupları bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, holding düzeyinde dış yatırımların çok yüksek bir oranda tam sahiplik veya ona yakın bir ortaklık oranında gerçekleştiğini göstermektedir. Gelişmekte olan bir ülke

olarak Türkiye’den dışarıya yapılan bu yatırımların gelişmekte olan bir ülkenin yatırım motivasyonu ile çok fazla örtüşmediği söylenebilir. Diğer yandan holdinglerin genel anlamda hem varlıkların kullanılması hem de araştırılması stratejisi ile hareket ettikleri gözlenmektedir. Varlıkların araştırılması stratejisi içerisinde ise en önemli motivasyonun pazar arama olduğu görülmektedir. Sonuç olarak holdingler daha çok pazar arama motivasyonu ile hareket etmişlerdir. Bölgesellik indeksi ise holding düzeyinde yapılan yatırımların bölgesel dağılımını göstermektedir. Burada göze çarpan en önemli bulgu, lokasyon seçimi olarak, Doğu Avrupa, Orta Asya, Diğer Avrupa bölgelerine gidişin çok yüksek bir oranda olduğu; Orta Doğu, Kuzey Afrika, Alt Sahra’nın ise ikinci sırada geldiğini göstermektedir. Holdingler lokasyon tercihleri açısından daha çok gelişmiş olarak nitelenebilecek Avrupa ve gelişmekte olarak nitelenebilecek Orta Asya ve Orta Doğu’ya yatırım yapmaktadır. Dolayısıyla lokasyon tercihleri daha çok gelişmiş ülke, daha sonra gelişmekte olan ülke olarak görülmektedir. Yine bu öncelik sıralaması gelişmekte olan bir ülkenin literatürde belirtilen tercihlerine pek uymamaktadır.

İkinci adım olarak tanımlanan işletme gruplarına bağlı işletmeler düzeyindeki bulgulara göre, varlıkların kullanılması stratejisi bağlı işletme düzeyinde hem sahiplik hem de lokasyon tercihi açısından gelişmekte olan bir ülkenin stratejik davranışını göstermemektedir. Bağlı işletmeler, varlıkların kullanılması stratejisi açısından yüksek risk modunu değil, beklenenin aksine düşük risk modunu tercih etmiştir. Varlıkların araştırılması stratejisi açısından ise beklendiği yönde düşük risk modunu

tercih etmiştir. Dolayısıyla işletme grupları, sahiplik avantajını gelişmiş bir ülkenin herhangi güçlü bir uluslararası firması gibi değil de geliştirmekte olan ülkedeki bir firmanın göstereceği davranışı göstermiştir. İşletme gruplarının varlıkların kullanılması ve araştırılması stratejisindeki bu tercihi aslında daha çok uluslararasılaşarak öğrenme temelli bir stratejik davranış olarak görülebilir. Diğer yandan, lokasyon tercihi açısından da, aynı durum geçerlidir. Bağlı işletmeler varlıkların kullanılması stratejisinde yatırım için geliştirmekte olan ülkeleri değil beklenenin aksine gelişmiş ülkeleri tercih etmiştir. Bu durum, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde olan bir ülke olması nedeniyle firmaların Avrupa’yı bir pazar olarak kendilerine hedef seçmiş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Diğer taraftan, Türkiye’nin yakın zamanda yaşadığı krizler de işletme gruplarının dış yatırım için seçtikleri lokasyon tercihini etkilemiş olabilir. Yerel pazarda doymuş olan ve/veya krizlerden bunalan işletme grupları, yeni fırsatlar bulmak için gelişmiş ülkelere yüksek risk moduyla yatırımı tercih etmiş olabilirler. Varlıkların araştırılması stratejisinde ise beklendiği gibi, lokasyon olarak gelişmiş ülkeleri tercih etmiştir. Dolayısıyla bağlı işletmeler, uluslararasılaşarak bir stratejik öğrenme davranışı sergilemişlerdir. Bu durumda Türkiye’deki işletme grubuna bağlı dış yatırımların LLL Modeli ile daha tutarlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın, en önemli teorik ve belki de pratik katkılardan bir tanesi; işletme gruplarının hem varlıkların kullanılması hem de araştırılması motivasyonu ile hareket ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla OLI ve LLL paradigmasının birbirlerini dışlayan değil de tamamlayan paradigmalar

olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan lokasyon tercihleri yani dış yatırımın yönlerine baktığımız zaman hem geliştirmekte olan ülkeden gelişmiş ülkeye hem de geliştirmekte olan ülkeden geliştirmekte olan ülkeye olmak üzere çift yönlü olarak bir holdingin kendisine bağlı firmaları arasında eş zamanlı uyguladığını söyleyebiliriz. Bu açıdan Türkiye’de yapılmış olan ilk çalışmadır denilebilir. Araştırmanın pratik katkısı ise, yurtdışına yatırım yapan firma sahipleri ve/ya yöneticileri açısından uluslararasılaşma motivasyonlarının hem giriş hem de lokasyon tercihleri üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bu araştırma sonucunda gelecek çalışmalar için aşağıdaki öneriler verilebilir:

1. Gelecek çalışmalarda kullanılacak örnekleme yurtdışına doğrudan yatırım yapan diğer firmalar da eklenebilir.
2. Türk firmaları gelişmiş ülkelerdeki firmalar kadar Ar-Ge’ye ağırlık vermemektedirler. Bu yüzden araştırmada firmaların Ar-Ge yoğunlukları düşük çıkmıştır. Uluslararası literatürde bu konudaki araştırmalarda Ar-Ge yoğunluğu çok önemli bir değişken olmasına rağmen bu araştırmada firmaların Ar-Ge yoğunluğunun önemli bir değişken olmadığı görülmektedir. Bir kontrol değişkeni olarak kullanılmasının Türkiye’deki araştırmalarda çok önemli olmadığı söylenebilir.
3. Diğer yandan giriş modu holdinge bağlı bir firmanın lokasyon tercihi ve yatırım motivasyonu arasında bir moderatör değişken olarak düşünülebilir. Çünkü lokasyon ve giriş modu tercihinin ayrı ayrı değil de birbirlerini etkileyen ve etkileşim içerisinde olması gereken değişken-

ler olarak düşünülmesi gerekmektedir. Ancak literatür de önce giriş modu tercihi yoksa lokasyon tercihi mi yapıldığı yönünde henüz hemfikir değildir.

4. Bu çalışmaya kurumsal mesafe değişkenleri (siyasi kısıtlar, ülkeler arası kültürel mesafe, ülkeler arası dilbilimsel mesafe,

bilgi altyapısı vb.) de eklenebilir. Diğer yandan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci ve yaşadığı krizler teorik beklentinin dışında giriş stratejilerini ve lokasyon tercihlerini etkilemiş olabilir. Dolayısıyla, yapılacak diğer çalışmalarda bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Amighini, A., Giuliani, E. ve Rabellotti, R. (2007). *Emerging Economic Regional Powers and Local Systems of Production: New Threats or New Opportunities?*. PRIN 2007. WP SERIES-N 04/09.
- Ayktut, D. ve Goldstein, A. (2007). Developing country multinationals: South-South investment comes of age. *Industrial Development for the 21st Century: Sustainable Development Perspectives*. New York: 85-116.
- Battat, J. ve Ayktut, D. (2005). *Southern Multinationals A Growing Phenomenon*. FIAS.
- Bonaglia, F., Goldstein, A. ve Mathews, J. A. (2007). Accelerated Internationalisation by Emerging Multinationals: The Case of the White Goods Sector. *Journal of World Business*. Volume 42. Issue 4. December, 369-383.
- Buğra, Ayşe (2010). *Devlet ve İşadamları*. 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Chang, S.J. ve Choi, U. (1988). Strategy, Structure and Performance of Korean Business Groups: A Transactions Cost Approach. *The Journal of Industrial Economics*. Volume 37. No. 2. December, 141-158.
- Demirbağ, M. ve Mirza, H.(2000). Factors Affecting International Joint Venture Success: an Empirical Analysis of Foreign-Local Partner Relationships and Performance in Joint Ventures in Turkey. *International Business Review*. Volume 9. Issue 1. February, 1-35.
- Demirağ, İ. ve Serter, M. (2003). Ownership Patterns and Control in Turkish Listed Companies. *Corporate Governance: An International Review*. Volume 11. Issue 1. January, 40-51.
- Demirbağ, M., Glaister, K.W. ve Tatoğlu, E. (2007). Institutional and Transaction cost influences on MNEs’ ownership strategies of their affiliates: Evidences from an emerging market. *Journal of World Business*. 42, 418-434.
- Demirbağ, M., Tatoğlu, E. ve Glaister, K. W. (2009). Equity-Based Entry Modes of Emerging Country Multinationals: Lessons from Turkey. *Journal of World Business*. Volume 44. No.4. October, 445-462.
- Dunning, J.H. (1979). Explaining Changing Patterns of International Production: In Defence of the Eclectic Theory. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Volume 41. Issue 4. November, 269-295.
- Dunning, J.H. (1980). Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. *Journal of International Business Studies*. Volume 11. No. 1 (Spring - Summer, 1980), 9-31.
- Dunning, J.H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham, Berkshire: Addison Wesley.
- Dunning, J. H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International Business Review*. Volume 9. No.2. April, 163-190.
- Dunning, J.H. (2006). Comment on Dragon Multinationals: New Players in 21st Century Globalization. *Asia Pacific Journal of Management*. Volume 23. No. 2. 139-141.

- Dunning, J. H. ve Lundan, S. M. (2008a). Institutions and the OLI Paradigm of the Multinational Enterprise. *Asia Pacific Journal of Management*. Volume 25. Issue 4. December, 573-593.
- Dunning, J. H. ve Lundan, S. M. (2008b). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Edward Elgar Publishing Limited, UK.
- Erdal, F. ve Tatoğlu, E. (2002). Locational Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey. *Multinational Business Review*. Volume 10. No. 1. Spring, 21-27.
- Erdener, C. ve Shapiro, D. M. (2005). The Internationalization of Chinese Family Enterprises and Dunning's Eclectic MNE Paradigm. *Management and Organization Review*. Volume 1. Issue 3. November, 411-436,
- Erdilek, A. (2003). A Comparative Analysis of Inward and Outward FDI in Turkey. *Transnational Corporations*. Volume 12. No.3.December, 78-105.
- Gökşen N. S. ve Üsdiken B. (2001). Uniformity and Diversity in Turkish Business Groups: Effects of Scale and Time Founding. *British Journal of Management*. Volume 12. Issue 4. December, 25-340.
- Gönenç, H. ve Aybar, B. (2006). Financial Crisis and Firm Performance: empirical evidence from Turkey. *Corporate Governance: An International Review*. Volume 14. Issue 4. July, 297-311.
- Hoskisson, R. E., Kim, H., White, R.E. ve Tihanyi, L. (2004). A Framework for Understanding International Diversification by Business Groups form Emerging Economies. *Advances in International Management*. 16, 137-163.
- Kadir Has Üniversitesi, Vale Columbia Center, DEİK, (2011). *Turkish Multinationals Steady on Their Course Despite Crisis, Survey Finds*. 10.05.2013 tarihinde http://www.deik.org.tr/2890/%C3%87okuluslu_T%C3%BCrk_%C5%9Eirketleri.html adresinden erişildi.
- Khanna, T. ve Palepu, K. (2000). Is Group Affiliation Profitable in Emerging Markets? An Analysis of Diversified Indian Business Groups. *The Journal of Finance*. Volume 55. Issue 2. April, 867-891.
- Kim, H., Hoskisson, R. E., Tihanyi, L. ve Hong, J. (2004). The Evolution and Restructuring of Diversified Business Groups in Emerging Markets: The Lessons from Chaebols in Korea. *Asia Pacific Journal of Management*. Volume 21. Issue 1-2. March, 25-48.
- Kim, H., Kim, H. ve Hoskisson, R. E. (2008). Do Institutional Transitions in an Emerging Economy Make Business Group-Affiliated Multinationals Perform Better? An Institution-Based View. *Paper presented AIB*.
- Kock, C. J. ve Guillen M. F. (2001). Strategy and Structure in Developing Countries: Business Groups as an Evolutionary Response to Opportunities for Unrelated Diversification. *Industrial and Corporate Change*. Volume 10. Issues 1, 77-113.
- Lu, J., Liu, X. ve Wang, H. (2010). Motives for Outward FDI of Chinese Private Firms: Firms Resources, Industry Dynamics, and Government Policies. *Management and Or-*

ganization Review. Volume 7. Issue 2, 223-248.

Makino, S., Lau, C. ve Yeh, R. (2002). Asset-Exploitation versus Asset Seeking: Implications for Location Choice of Foreign Direct Investment from Newly Industrialized Economies. *Journal of International Business Studies*. 33, 3 (Third Quarter 2002): 403-421.

Mathews, J. A. (2002). Competitive Advantages of the Latecomer Firm: A Resource-Based Account of Industrial Catch-Up Strategies. *Asia Pacific Journal of Management*. Volume 19. Issue 4. December, 467-488.

Mathews, J. A. (2003). Competitive Dynamics and Economic Learning: an Extended Resource-Based View. *Industrial and Corporate Change*. Volume 12. no 1, 115-145.

Mathews, J. A. (2006). Dragon Multinationals: New Players in 21st Century Globalization. *Asia Pacific Journal of Management*. Volume 23. Issue 1. March, 5-27.

Orbay, H. ve Yurtoğlu, B. (2006). The Impact of Corporate Governance Structures on the Corporate Investment Performance in Turkey. *Corporate Governance: An International Review*. Volume 14. Issue 4. July, 349-363.

Öniş, Z. ve Türem, U. (2001). Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations. *Turkish Studies*. Volume 2. Issue 2, 94-120.

Öniş, Z. ve Türem, U. (2002). Entrepreneurs, Democracy, and Citizenship in Turkey. *Comparative Politics*. Vol. 34. No. 4. July, 439-456.

Şahin, K. (2011). An Investigation Into Why Turkish Business Groups Resist the Adoption of M-Form in Post-Liberalization. *African Journal of Business Management*. Vol. 5 (34). December, 13330-13343.

Tatoğlu, E. ve Glaister, K.W. (1996). Trends and Patterns of European Foreign Direct Investment in Turkey. *European Business Review*. Vol.96. No.6, 11-21.

Tatoğlu, E. ve Glaister, K.W. (1998). Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey. *Thunderbird International Business Review*. Vol. 40(3). May/June, 279-314.

Tsai, H. ve Eisingerich, A.B., (2010). Internationalization Strategies of Emerging Markets Firms. *California Management Review*. 53:1, 114-135.

Whitley, R. (1994). Dominant Forms of Economic Organization in Market Economies. *Organization Studies*. Vol. 15. No. 2. March, 153-182.

Yiu, D. W., Bruton, G. D. ve Lu, Y. (2005). Understanding Business Group Performance in an Emerging Economy: Acquiring Resources and Capabilities in Order to Prosper. *Journal of Management Studies*. Volume 42. Issue 1. January, 183-206.

Yiu, D. W., Lu, Y., Bruton, G. D. ve Hoskisson, R. E. (2007). Business groups: An Integrated Model to Focus Future Research. *Journal of Management Studies*. Volume 44. Issue 8, December, 1551-1579.

Yiu, D. W., (2011). Multinational Advantages of Chinese Business Groups: A Theoretical Exploration. *Management and Organization Review*. Volume 7. Issue 2. July, 249-277.

ÖZET

Türkiye Elektrik Piyasası Reformunun Elektrik Fiyatlarına Etkisi: Ampirik Bir Analiz

1980’li yıllardan itibaren dünya genelinde birçok sektörde başlayan serbestleştirme ve reform hareketlerinden enerji sektörünün en önemli alt bölümlerinden olan elektrik sektörü de etkilenmiştir. Bununla birlikte reform adımlarını uygulayan her ülkede ortaya çıkan sonuçların farklılığı reformların başarısının tartışılmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de elektrik sektörünün reform öncesi yapısı, Türkiye elektrik piyasası reformlarının sebepleri ve reform sürecinin fiyatlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Türkiye için 2001–2010 döneminde çeyreklik veriler kullanılarak özel sektör şirketlerinin elektrik üretim miktarlarının elektrik fiyatlarına etkisi En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik analiz bulguları, özel sektör şirketlerinin elektrik üretim miktarlarının artışının hane halkı ve sanayi elektrik fiyatlarının düşmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir.

JEL Sınıflaması: C2, L5, L9, Q4

Anahtar Kelimeler: Elektrik Piyasası, Reform, Özelleştirme, Serbestleştirme, Fiyat Analizi

ABSTRACT

The Effect of Turkish Electricity Market Reform on Electricity Prices: An Empirical Analysis

Electricity sector being an important sub sector of energy industry is affected with the liberalization and reform process that took part in all over the world after 1980’s. However as the countries that realized reform in that sector had different outcomes, the success of the reforms has always been a subject of discussion.

In this study, the structure of the Turkish electricity sector before the reform process, the reasons behind the Turkish electricity market reform and the effect of reform process on electricity prices are investigated. The impact of the amount of the electricity generated by private sector companies on electricity prices is analyzed by the Ordinary Least Square (OLS) method using quarterly data. The results of the empirical analysis showed that, the increases in the amount of electricity generated by private sector companies has an effect in decreasing the prices for both household and industry users.

Keywords: C2, L5, L9, Q4

JEL Classification: Electricity Market, Reform, Privatisation, Liberalisation, Price Analysis

Türkiye Elektrik Piyasası Reformunun Elektrik Fiyatlarına Etkisi: Ampirik Bir Analiz¹

Arş. Gör. Begüm Yurteri Köseadağlı*

Prof. Dr. Osman Aydoğuş**

İRİŞ Enerji sektörü haberleşme, ulaştırma, su ve kanalizasyon gibi sektörlerle birlikte altyapı hizmetlerini oluşturmaktadır. Elektrik hizmetleri ise enerji sektörünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Elektrik enerjisi kullanım kolaylığı, rahatlığı ve kalitesi ile diğer enerji türlerine göre ön plana çıkmaktadır. Hem nihai mal hem de ara mal özelliği taşıması ile büyük öneme sahip olan elektrik enerjisi bu özellikleri sayesinde ekonomik ve sosyal yaşamın vazgeçilmez bir öğesini oluşturmaktadır (Akgül Şen, 2007'den aktaran Börü, 2009, s.7). Wamukonya (2003, s.1274) elektriğin sağlık, eğitim, yiyecek ve su gibi temel ihtiyaçların temin edilmesini

kolaylaştırarak sosyal statüyü yükselttiğini belirtirken; Kulalı (1997, s.30–31) elektriğin önemini “*Elektrik enerjisi sektörü ekonomideki bütün kesimlere girdi veren, ancak bütün kesimlerden girdi almayan bir sektördür. Bu nedenle elektrik sektöründeki darboğazlar bütün kesimleri etkilemektedir.*” şeklinde ifade etmektedir.

Elektrik sektörü kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Elektriğin hem nihai hem ara mal olarak kullanılmasının yanında, elektriğin depolanamaz olması, ikame edilmesinin güç olması, çok değişkenlik gösteren talep ile arzının anlık olarak dengelenmesinin gerekliliği, sektörün dışsallıklar barındırması,

* Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
osman.aydogus@ege.edu.tr

** Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
begum.yurteri@ege.edu.tr

¹ Bu çalışma, Begüm Yurteri KÖSEDAĞLI'nın Prof. Dr. Osman AYDOĞUŞ danışmanlığında, Ege Üniversitesi SBE İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında tamamlanmış olan “Elektrik Piyasası Reformlarının Ekonomik Analizi: Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

bazı bölümlerinin (iletim ve dağıtım) sermaye yoğun olması ve batık maliyetler içermesi ile sektörde bir sistem işletmecisi olmasının gerekliliği gibi özellikleri sebebiyle elektrik sektörü diğer sektörlerden ayrılmaktadır (Tradecete, 2000, s.15; Kulalı, 1997 s.31; Atiyas ve Dutz, 2005, s.187–188; Tamzok, 2007, s.69; Camadan, 2010, s.31; Atiyas, 2006, s.27–30; Börü, 2009, s.7; Sarısoy, 2008, s.72).

Elektrik sektörünün tarihsel gelişimine bakıldığında, I. Dünya Savaşı öncesinde elektrik sektöründe dünya genelinde özel firmalar faaliyet göstermekteydi ve bu şirketler arasında şiddetli bir rekabet söz konusuydu. 1920’li yıllardan II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde ise hükümetlerin elektrik enerjisini lüks tüketimden ziyade gündelik bir ihtiyaç olarak görmeye başlamaları ile birlikte kamu kaynakları kullanılarak kurulan ve mülkiyeti de kamuya ait olan hidroelektrik santralleri inşa edilmeye başlanmıştır (IEA, 1999, s.20).

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan teknik gelişmeler elektrik üretim ve iletim ekonomilerini etkilemiş; artan ölçek ekonomileri birçok eski ve küçük santralin üretiminin gayrı ekonomik hale gelmesine yol açmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde elektrik sektörünün doğal tekel² olduğu görüşünün kabul görmesiyle birlikte küçük üretim santralleri tek bir ulusal tekel ya da birkaç büyük bölgesel tekel oluşturulacak şekilde gruplanmış ve sektörde tekeli davranışları engellenmenin yolu olarak ise bu şirketlerin kamu mülkiyetinde olmasına karar verilmiştir.³ 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri sonucunda o dönemde elektrik üretiminde kullanılan başlıca kaynak olan petrol fiyatlarının artması elektrik üretim maliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Bu durum hükümet-

lerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesine sebep olmuş ve söz konusu dönemde petrolün kömür ile ikame edilmesi çabaları elektrik üretiminde kömürün payını artmıştır (IEA, 1999, s.20–22).

1980’li yıllardan itibaren hâkim olan neo-liberal görüşün etkisiyle devletin ekonomik hayattaki rolünün sorgulanmaya başlaması ve yaşanan teknolojik ilerlemeler neticesinde o yıllara kadar bir kamu malı olarak görülen elektrik sektöründe piyasa mekanizmasının hâkim olması gerektiği görüşü etkili olmuş ve elektrik sektöründe reform hareketleri başlamıştır (Tamzok, 2007, s.1-2).

1990’lı yıllardan itibaren ilk olarak Şili, İngiltere, Norveç’te başlayan reform hareketlerinde her ülkeyi reform yapmaya iten sebepler birbirinden farklı olmuştur. Bununla birlikte; sektörü rekabete açarak şeffaf bir piyasa yapısı oluşturmak, elektrik üretim, iletim, dağıtım ve satış hizmetlerini kaliteli, ucuz, kesintisiz ve çevreye uyumlu olarak sağlamak tüm ülkelerde rastlanan ortak amaç olarak göze çarpmaktadır. Ancak elektrik sektörünü yeniden yapılandırmaya yönelik reformlar her ülkede farklı adımlarla uygulanmış ve farklı sonuçlar doğurmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye elektrik piyasasında reform sürecini ele almak ve 2001 yılında yürürlüğe giren Elektrik Piyasası

² Doğal tekel: Ölçek ekonomilerinin yoğun olarak bulunduğu piyasalarda, yani üretim arttıkça ortalama maliyetlerin düştüğü piyasalarda, bir firmanın faaliyet göstermesi iki ya da daha fazla firmanın faaliyet göstermesinden daha az maliyetli olduğundan, bu firma doğal tekel olarak adlandırılır. Telefon, su, elektrik gibi altyapı hizmetlerinin doğal tekel özellikleri gösterdiği belirtilmektedir (Stiglitz, 1994, s.227; Case, Fair ve Oster, 2009, s.302).

³ Fransa EdF’yi 1946’da kurarken, İtalya bu yönelimi takip eden son Avrupa ülkesi olarak 1962 yılında ENEL isimli kamu tekelini kurmuştur (IEA, 1999, s.21).

Kanunu (EPK) ile öngörülen yapının getirdiği yenilikler ve reform sonrası durumu tartışmaktır. Bu bağlamda, reformlar sonrasında elektrik üretiminde payları gittikçe artan özel sektör şirketlerinin elektrik üretim miktarlarının elektrik fiyatlarına etkisi ampirik olarak incelenecektir. Bu çalışma, Türkiye elektrik piyasası reformlarının başlamasının üzerinden on yıldan fazla zaman geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, reform başlangıcında belirlenen hedeflere ulaşip ulaşılmadığının araştırılması konusunda bir örnek teşkil etmektedir.

I. TÜRKİYE'DE ELEKTRİK PİYASASI REFORMU

Ülkeler için gelişmişlik ve kalkınmanın bir ölçütü sayılan kişi başına elektrik tüketiminde halen dünya ve OECD ortalamasının altında olan Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında özel şirketlerin yürüttüğü elektrik faaliyetleri dünya genelinde hâkim olan görüşle benzer şekilde 1930'lı yıllardan 1980'lere kadar kamu tekelleri tarafından sağlanmıştır (Camadan ve Erten, 2010, s.55; Sarısoy, 2008, s.175-176). 1980'lerden itibaren dünyadaki serbestleştirme ve reform hareketlerini takiben, artan elektrik talebini karşılamak için gerekli yatırımların kamu-
nun kıt kaynakları ile gerçekleştirilemeyeceği düşüncesiyle özelleştirmeye dayalı olarak başlayan ilk reform hareketleri anayasal ve hukuksal engellerden dolayı sonuçsuz kalmıştır. O yıllarda sektörün tüm bölümlerinde faaliyet gösteren ve bir kamu tekeli olan Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) özelleştirilmesi yasal engeller sebebiyle gerçekleştirilememiş olsa da, hükümetler 1984 yılından itibaren Yap-İşlet (Yİ), Yap-İşlet-Devret (YİD) ve İşletme Hakkı Devri (İHD) gibi imtiyazlı sözleşmeler gibi uygulamalarla bu yasal engelleri aşarak özel kesimi elek-

trik sektörüne dâhil etmenin yolunu aramışlar ancak 2001 yılına kadar geçen süreçte reform konusunda atılan bu adımlar sınırlı olmuştur (Atiyas, 2006, s.50-74).

Reform öncesi süreçte Türkiye elektrik piyasasının işleyişinde Türkiye Elektrik A.Ş. (TEAŞ) üretilen elektriğin tek alıcısı konumundaydı ve YİD, Yİ, İHD sözleşmeleri ile üretim faaliyetinde bulunan özel şirketlerle 20 yıllığına yapılan anlaşmalar çerçevesinde bu şirketlerden elektrik almaktaydı. Dağıtım piyasasında ise Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.'in (TEDAŞ) özel sektör şirketleri ile 30 yıllığına imzalamış olduğu İHD anlaşmaları mevcuttu. Uzun dönem alım garantilerinin verildiği bu sözleşmelerde Hazine Müsteşarlığı'nın garantisi bulunmaktaydı ki bu durum tüm riskin devlet tarafından üstlenilmesi anlamına geliyordu (Akçollu, 2003, s.67-68).

Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren ciddi olarak gündeme gelen reform hareketlerinin sebepleri arasında artış göstermekte olan elektrik talebini karşılamak üzere yapılması gereken yatırımlar için gerekli finansmanın sağlanması, sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının zayıf mali durumları, yaşanan krizlerde Türkiye'ye finansal destek sağlamış olan uluslararası kuruluşların (Dünya Bankası, IMF ve OECD) elektrik sektörünün serbestleştirilmesi konusundaki baskıları, AB'ye üyelik sürecinde müktesebata uyum sağlama isteği öne çıkmıştır (Özkıvrak, 2005, s.1339-1340; Bahçe, 2007, s.50; Tamzok, 2007, s.175).

Bu doğrultuda 2001 yılında "4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu"nun (EPK) yürürlüğe girmesi ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) kurulmasıyla başlayan reform süreci ile finansal açıdan

güçlü, istikrarlı, şeffaf ve rekabetçi bir elektrik piyasası oluşturulması hedeflenmiştir. Bu amaçla sektörde hâkim olan dikey bütünlük yapının ayrıştırılması, sektörde faaliyet göstermek isteyen kuruluşların EPDK'dan temin edecekleri ilgili lisanslar aracılığıyla hizmet sağlaması, serbest tüketici kavramının oluşturulması, kamu mülkiyetinde olan elektrik üretim ve dağıtım tesislerinin özelleştirilmesi için ayrıntılı takvimler hazırlanmıştır.⁴

EPK'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte iletim faaliyetleri haricinde sektörün her bölümünde özel sektörün faaliyet göstermesinin önü açılmıştır. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) tarafından; coğrafi yapı, işletme koşulları, enerji talebi, teknik/mali özellikler ve mevcut sözleşmelerin varlığı ile mevcut hukuki süreç gibi unsurlar dikkate alınarak Türkiye genelinde 21 dağıtım bölgesi oluşturulmuştur. Bu dağıtım bölgelerinden özelleştirilme kapsamına alınanların özelleştirme süreçlerinin 31 Aralık 2006 tarihine kadar bitmesi öngörülmüş olsa da, süreç ancak 2013 yılında tamamlanabilmiştir.⁵

Bu gecikme sebebiyle üretim tesislerinin özelleştirilmesi süreci de aksamıştır. Elektrik Üretim A.Ş.'ye (EÜAŞ) ait, 19 gruba ayrılan 52 adet akarsu santralinin özelleştirilmesi amacıyla 2009 yılının Aralık ayından tarihinden itibaren verilen ilanlarla ihale açılmıştır. Tekliflerin alınması ve değerlendirilmesinden sonra, 18 grubun satışı 2010 yılının Ağustos ayında Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararı ile onaylanmıştır. Geçen sürede 10 grubun devir sözleşmeleri imzalanmış olup, 6 grubun ihaleleri iptal edilmiştir. Kalan 3 grubun devir sözleşmelerinin imzalanmasına ilişkin çalışmalar ise halen devam etmektedir.⁶

Bu gecikmelere karşın, serbest üretim şirketleri EPDK'dan temin ettikleri üretim lisansları ile elektrik üretiminde faaliyet göstermeye başlamıştır. Şekil 1'de görülebileceği gibi, özel sektör üretim şirketlerinin elektrik üretimindeki payı 2001 yılından itibaren hızlı bir artış eğilimine girmiştir. Özel şirketlerin toplam elektrik üretimindeki payı 2001 yılında sadece % 10'un biraz üzerindeyken, 2011 yılından sonra % 50'nin üzerine çıkmıştır.

Bu noktada, dünya genelinde elektrik piyasası reformlarının temel amaçlarından birisi olarak kabul edilen, sektörde rekabetin gelişmesiyle birlikte fiyatların düşeceği beklentisinin Türkiye örneğinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin sınanması önem taşımaktadır.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

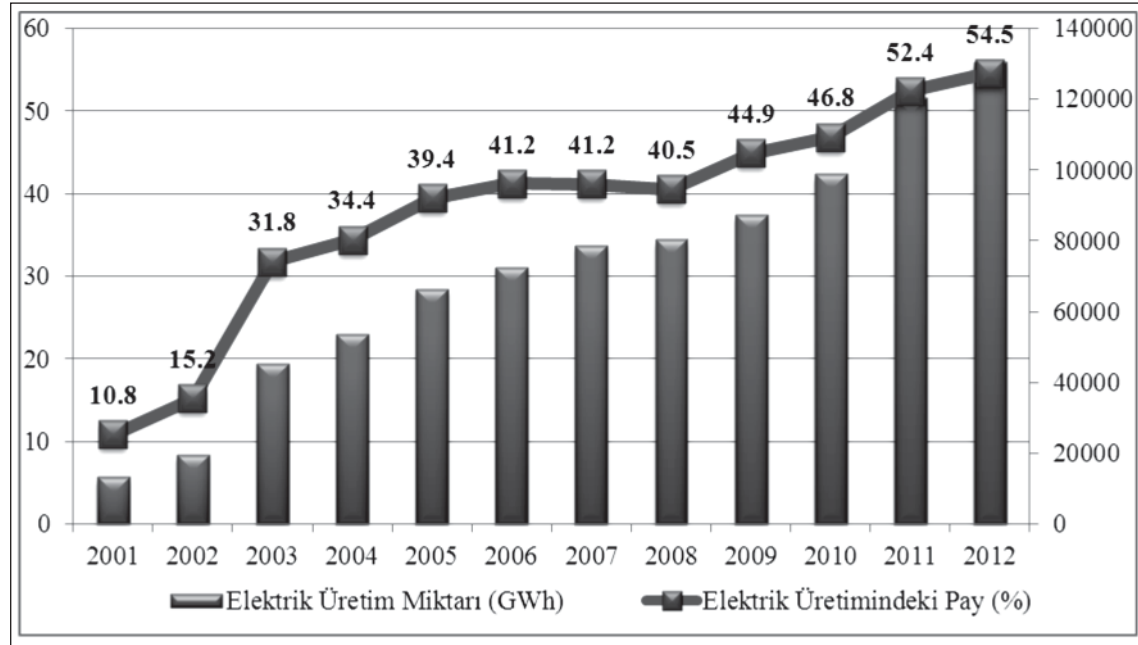
1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllardan itibaren dünya çapında yayılan reform hareketleri ile ilgili ekonometrik analizlerde kullanılacak verilerin yeterli seriler oluşturması için zaman geçmesi gerekmiştir. Dolayısıyla literatürde elektrik sektöründe yeniden yapılanmanın etkilerini inceleyen ampirik çalışmalar 2000 yılından itibaren hız kazanmıştır ve sayıları günden güne artmaktadır.

Literatürde, elektrik sektörü reformu ile sektörün verimliliği ya da performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bununla birlikte elektrik piyasa-

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Elektrik Piyasası Kanunu, <http://www.teias.gov.tr/kanun.htm>

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.oib.gov.tr/tedas/tedas.htm>

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/devam_edenler.htm

Şekil 1: Özel Sektör Üretim Şirketlerinin Elektrik Üretimindeki Payı: 2001- 2011

Not: Sol eksen, özel sektör üretim şirketlerinin toplam elektrik üretimindeki payını, sağ eksen ise bu şirketlerin elektrik üretim miktarını göstermektedir.

Kaynak: TEİAŞ, Türkiye Elektrik Üretim - İletim İstatistikleri

sı reformlarının etkilerini ölçmek için kabul edilmiş genel-geçer göstergeler bulunmaktadır. Özellikle reformların sektör performansı üzerindeki etkisini inceleyen çeşitli çalışmalarda performans göstergesi olarak nispi fiyatlar, uzun dönemli fiyatlar, kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına kurulu üretim kapasitesi, işgücü verimliliği, kapasite kullanım oranı, kayıp-kaçak oranı gibi birçok farklı gösterge kullanılmıştır.

Zhang, Parker ve Kirkpatrick (2002), Joskow (2005), EC(2005), Thomas (2006), Nagayama (2009)'nın elektrik sektörü reformunun farklı adımlarının (sektörün dikey ayrıştırılması, toptan ve perakende rekabet, iletim ağına serbest erişim, elektrik üretiminde kullanılan farklı kaynaklar, dü-

zenleyici bir kurumun varlığı vb.) elektrik fiyatları üzerinde etkisini gösteren önemli çalışmaları mevcuttur. Bununla birlikte, bu çalışmanın amacı reformların fiyatlar üzerindeki etkisini incelemek olduğundan bu bölümde sadece özel sektör üretim şirketlerinin elektrik üretiminin elektrik fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar ele alınmıştır.

Wolak (2000) İngiltere-Galler, Norveç-İsveç (NordPool), Victoria ve Yeni Zelanda elektrik piyasalarındaki piyasa yapısının ve kuralların fiyatların değişkenliği üzerindeki etkisini incelediği çalışmasının bulguları, elektrik üretiminde kamu payının düşük olduğu ülkelerde ortalama elektrik fiyatının daha düşük olacağı beklentisinin aksine,

özel sektörün payının yüksek olduğu ülkelerde fiyat değişkenliğinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Steiner (2000), 19 OECD ülkesi için 1986–1996 döneminde elektrik sektörü reformlarının ve sektörün yeni yapısının sanayi fiyatları ve sanayi fiyatlarının hane halkı fiyatlarına (vergiler öncesi fiyatlar) oranı üzerindeki etkisini incelediği analizde, özel mülkiyetin hem sanayi fiyatlarını hem de tüketici grupları arasındaki fiyat farkını artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Hattori ve Tsutsui (2004), 1996’dan sonra birçok ülkede reform çalışmalarının hızlanmasının mevcut bulguları değiştirip değiştirmedeği araştırmak için, Steiner (2000) çalışmasını 1987–1999 dönemi için tekrar ele almıştır. Analizleri sonucunda özel mülkiyetin yaygınlaşmasının sanayi fiyatlarını düşürdüğünü, ancak tüketici grupları arasındaki fiyat farkı üzerinde etkili olmadığını bulan yazarlar, söz konusu iki çalışmanın birbirinden farklı sonuçlar vermiş olmasını reform sürecinin birçok ülke için tamamlanmamış olmasına ve tüketicilerin reform adımlarına çok çabuk tepki vermesine bağlamışlardır.

Fiorio ve Fiorio (2007) AB15 ülkeleri için 1975–2003 döneminde özel mülkiyet, dikey ayrıştırma ve pazara giriş serbestisinin hane halkı elektrik fiyatları (vergiler hariç) üzerindeki etkisini araştırdığı analizlerinde, özel mülkiyetin fiyat artışlarına sebep olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Nagayama (2007) Latin Amerika, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu 83 ülke için 1985–2002 döneminde, özel sektörün üretimde faaliyet göstermesinin sanayi ve hane halkı elektrik fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır.⁷

Reform adımlarını kukla değişken kullanarak modele dâhil eden yazara göre politikalar her zaman beklendiği gibi sonuçlar vermemekle birlikte, özel sektör üretimi ve özelleştirmeler fiyatları düşürmektedir.

Erdoğan (2010) panel veri analizi kullanıldığı çalışmada 63 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi gruplayarak 1982–2009 döneminde elektrik piyasası reformlarının hane halkı ve sanayi gruplarında fiyat-maliyet marjı üzerine etkisini incelemiştir. Yazar çalışmada elektrik sektöründeki reform adımlarından yola çıkarak 0 ile 8 arasında değerler alabilen bir endeks (reform skoru) oluşturarak, bu endeksi bağımsız değişken olarak kullanmıştır. Buna göre; her ülke grubunda farklı sonuçlara ulaşmakla birlikte genellikle reform skorunun fiyat-maliyet marjını daralttığını ve çapraz sübvansiyonların azalmasını sağlayarak fiyatları maliyetleri yansıtır hale getirdiğini belirtmiştir.

Pollit (2012) ise farklı yazarların çalışmalarından yola çıkarak enerji sektöründeki reform çalışmalarının etkilerini incelediği çalışmada, elektrik sektöründe serbestleşmenin sektördeki etkinliği, yatırımları ve elektrik hizmetine ulaşımı artırdığını ancak fiyatlarda düşüşe neden olmadığını özetlemiştir.

III. YÖNTEM VE VERİLER

Çalışmanın bu bölümünde ampirik analizde kullanılacak ekonometrik model ele alınmaktadır. Elektrik piyasasında reformun temel gerekçeleri sektörde rekabetçi yapının oluşturulması olarak ifade edilmektedir. Rekabetçi bir yapı oluşturulmasının temel

⁷ Yazar analizlerini çok fazla değişken üzerinden farklı ülke grupları için yapmış olduğundan, bu kısımda sadece belli başlı sonuçlara yer verilmiştir.

hedefi ise ise elektrik fiyatlarının düşürülmesidir. Çalışmada bu hedefin gerçekleştirilmesinde özel sektör elektrik üretiminin etkisi analiz edilecektir. Bu sebeple bağımlı değişkenin fiyat olduğu regresyon denkleminde özel sektörün elektrik üretimi açıklayıcı değişken olarak kullanılacaktır. Fiyatların belirlenmesi sürecinde tüketim ve maliyet unsurları da göz ardı edilemeyeceği için bunları temsil ettiği düşünülen diğer bağımsız değişkenler de modele eklenecektir.

Erdoğan (2010, s.40–41) reformların elektrik fiyatlarına etkisinin incelendiği birçok çalışmada nihai fiyatların en önemli bileşeni olan yakıt fiyatlarının göz ardı edildiğini belirtmiştir. Türkiye’de elektrik üretiminin yaklaşık olarak %50’sinin doğalgaz kullanılan santrallerden gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda; analizimizde bir maliyet unsuru olarak doğalgaz fiyatlarının yer alması literatürde çok sık rastlanan bir eksikliği gidermektedir.

Bunun yanında, literatürdeki birçok çalışma özelleştirme, sektörün dikey olarak ayrıştırılması, toptan satış piyasasının varlığı ya da bağımsız bir düzenleyici varlığı gibi reform adımlarının etkisini kukla değişkenler yardımıyla analiz etmiştir. Ancak reformların kukla değişkenler yardımıyla ölçülmesi kapsam ve yoğunluğu yansıtmayabilir (Erdoğan, 2010, s.53). Zhang ve diğerleri (2002), Zhang, Parker ve Kirkpatrick (2005) ve Nagayama (2007)’nin da belirttiği gibi, reformların etkisinin incelendiği böyle bir çalışmada özel sektörün elektrik üretim miktarı (ya da toplam üretim içindeki payı) kukla değişkene nazaran çok daha tercih edilen bir değişkendir. Çalışmamızda kukla değişken yerine, bu verinin kullanılacak olması da literatüre yapılan katkılardan bir diğeridir.

Literatürde yer alan ve panel veri analizi kullanan çalışmaların bazılarında analiz edilen ülkeler içinde Türkiye’nin de yer almasına karşın, bu çalışmaların zaman aralığının Türkiye’deki elektrik sektörü reformlarının henüz başladığı yıllarla sınırlı olduğu ve reform göstergelerinin kukla değişkenlerle modellendiği; Türkiye’de elektrik sektörü reformunu çeyreklik dönemler ele alınarak inceleyen bir zaman serisi analizinin mevcut olmadığı görülmüştür.

Bu bölümde, yukarıda geliştirilen teorik çerçeveye uygun olarak Türkiye için 2001–2010 yılları arasında çeyrek yıllık dönemler itibarıyla özel şirketlerin elektrik üretim miktarlarının elektrik fiyatlarına etkisi tek denklemlerle bir regresyon modeli kurularak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilerek incelenmektedir.⁸

Bu amaçla hane halkı ve sanayi elektrik fiyatlarının bağımlı değişkenler olduğu iki ayrı regresyon denklemi oluşturulmuştur.

Hane halkı elektrik fiyatlarının incelendiği model:

$$LHF_t = \beta_0 + \beta_1 * LOSU_t + \beta_2 * LDGF_t + \beta_3 * LHT_t + u_t \quad (1)$$

Sanayi elektrik fiyatlarını incelendiği modeller ise:

$$LSF_t = \beta_0 + \beta_1 * LOSU_t + \beta_2 * LDGF_t + \beta_3 * LST_t + u_t \quad (2.a)$$

$$LSF_t = \beta_0 + \beta_1 * LOSU_t + \beta_2 * LDGF_t + \beta_3 * LSUE_t + u_t \quad (2.b)$$

olarak belirlenmiştir.

L ilgili değişkenin doğal logaritmasının alındığını, t zamanı, ut hata terimini göstermek üzere; HF hane halkı elektrik fiyatlarını, OSU özel şirketler tarafından gerçekleştirilen elektrik üretimi miktarını, DGF elektrik

⁸ Ekonometrik tahminlemeler için EViews 6 paket programı kullanılmıştır.

üretimi için kullanılan doğalgaz fiyatını, HT hane halkı elektrik tüketim miktarını, SF sanayi elektrik fiyatlarını, ST sanayi elektrik tüketim miktarını, SUE ise sanayi üretim endeksini göstermektedir.

Çalışmada kullanılacak veri kümesi 2001–2010 yılları arasındaki çeyrek yıllık verileri kapsamaktadır. Hane halkı ve sanayi elektrik fiyatları ile elektrik üretiminde kullanılan doğalgaz fiyatları Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) raporlarından, hanehalkı ve sanayi elektrik talebi TEİAŞ ve TEDAŞ'tan, sanayi üretim endeksi TÜİK'ten ve özel şirketlerin elektrik üretimi TEİAŞ'tan elde edilmiştir. Sanayi üretim endeksi ve TÜFE serileri 2010 yılının 4. çeyreği baz dönem haline getirilecek şekilde tekrar düzenlenmiştir. Hane halkı elektrik, sanayi elektrik ve doğalgaz fiyat serileri, gerçek fiyat artışını görmek için enflasyondan arındırılarak, TÜİK'ten elde edilen çeyrek yıllık tüketici fiyat endeksleri (TÜFE) kullanılarak, reel fiyat serilerine çevrilmiştir. Sanayi elektrik fiyatlarının incelendiği analizde (2.b) numaralı denklemde, çeyrek yıllık olarak elde edilebilen sanayi üretim endeksi, sanayi sektörünün elektrik talebine yönelik bir temsili (proxy) değişken olarak kullanılacaktır.

Literatürdeki birçok çalışmada elektrik tüketimini temsil etmek üzere kişi başına GSYİH, şehirleşme oranı, nüfus, toplam çıktı içerisinde sanayi sektörünün payı gibi farklı değişkenler kullanılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye için çeyrek yıllık verilerle analiz yaparken bu verilerin çoğuna ulaşmak mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla hane halkı ve sanayi elektrik tüketimini temsil etmek üzere TEİAŞ'tan elde edilen brüt talep verileri kullanılmıştır. Talep verileri mevsimlik olarak mevcut değildir, o nedenle mevsimlik seriler sektörlere göre yıllık elektrik tüketim

oranlarının, aylık olarak ulaşılabilen toplam brüt talep verilerine oranlanması sonrasında toplulaştırılarak elde edilmiştir.⁹

Bu noktada çalışmamızın kısıtlarından en önemlisi veriler konusundadır. Detaylı ve güvenilir bir ekonometrik analiz yapabilmek için yeterince uzun zaman serileri kullanmak gerekmesine rağmen, Türkiye elektrik sektörü için çeyrek yıllık verilerin sayısı çok sınırlıdır. Reform öncesi dönemde sektöre ilişkin detaylı verilere ulaşmak ise mümkün olmamaktadır. Bu sebeple analizimiz tüm verilere ulaşılabilen en geniş aralık olan 2001 yılının ilk çeyreği ile 2010 yılının son çeyreğini kapsamaktadır.¹⁰

Çalışma kapsamında ampirik analize geçilmeden önce, değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelenmiştir. Aylık ya da mevsimlik verilerden oluşan birçok zaman serisi mevsimsellik (düzenli salınma hareketleri) içermektedir (Gujarati, 2004, s.312). Zaman serileri kullanılarak ekonometrik analiz yapılırken, regresyona giren bütün değişkenlerdeki düzenli mevsimsel hareketlerin belirlenmesi ve yok edilmesinin katsayıların tahmin gücünü artıracak belirtmiştir (Alper ve Aruoba, 2001, s.2). Bu sebeple analizimizde kullanılacak tüm veriler mevsimsellikten arındırılmıştır.

⁹ Brüt talep TEİAŞ tarafından elektrik gereksinmesi ya da görünen tüketim olarak da adlandırılmaktadır. Bu yöntemde mevsimler arasında tüketici gruplarının kullanım oranlarının sabit kaldığının varsayılması gerçek talep denklemleriyle örtüşmeyebilir; ancak hane halkı ve sanayi tüketicilerine ait mevsimlik elektrik kullanım miktarı ya da talep gibi verilere ulaşılabilmesi nedeniyle kullanılacak tek yöntem budur.

¹⁰ Mevsimsellikten arındırma işlemi için mevsimsel kukla değişkenlerin kullanılması yöntemi kullanılan metotlardan birisidir. Ancak bu işlem EViews programı tarafından da seri prosedürleri kullanılarak hareketli ortalama yöntemine göre yapılmaktadır ki bu çalışmada bu işlem kullanılarak mevsimsellikten arındırılmış veriler kullanılmaktadır.

Değişkenlerin doğal logaritmik formlarının kullanılması, birimlerin göz ardı edilebilmesine ve değişkenlerin dağılımını sınırlayarak bağımlı ve bağımsız değişkenlerin dışı düşen gözlemlere karşı daha az hassas olmasına yol açar (Wooldridge, 2002, s.184). Bu sebeple analizimizde mevsimsellikten arındırılmış serilerin doğal logaritmaları alınmak suretiyle esneklik değerleri elde edilmiştir.

Zaman serisi analizi kullanılan çalışmalarda serilerin durağan olmaları (stationary) çok önemlidir. Bu sebeple; zaman serileri

kullanılan analizlerin ilk adımında serilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada durağanlık analizi için literatürde yaygın olarak kullanılan, Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri birlikte kullanılmıştır.

Her bir değişken için, hem sabit terimli ve trendsiz; hem de sabit terimli ve trendli modeller kullanılarak gerçekleştirilen ADF ve PP birim kök testlerinin değişkenlerin düzey ve birinci fark değerleri için sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları ve *t* İstatistikleri

Düzy	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Sabit terimli - trendsiz	Sabit terimli - trendli	Sabit terimli - trendsiz	Sabit terimli - trendli
LHF	-1,382151	-1,278342	-1,382151	-1,376364
LSF	-1,206961	-1,279837	-1,206961	-1,439552
LDGF	-2,536082	-2,516177	-1,860729	-1,818796
LHT	-0,320436	-2,806712	-0,154387	-2,780134
LST	-0,773634	-2,038160	-0,761213	-2,038160
LSUE	-0,931028	-1,731300	-0,876654	-1,891441
LOSU	-1,068816	-2,027738	-1,966571	-1,276000
Birinci Fark	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Sabit terimli - trendsiz	Sabit terimli - trendli	Sabit terimli - trendsiz	Sabit terimli - trendli
LHF	-6,250716***	-6,455269***	-6,250716***	-6,623742***
LSF	-5,828376***	-5,976171***	-5,808844***	-6,200366***
LDGF	-4,402938***	-4,332717***	-4,578335***	-4,477736***
LHT	-7,453462***	-7,303483***	-7,912259***	-7,732874***
LST	-5,641337***	-5,587225***	-5,631354***	-5,574736***
LSUE	-5,789477***	-5,768424***	-5,808329***	-5,749007***
LOSU	-3,692930***	-1,372808	-5,779891***	-6,128678***

Not: ***, MacKinnon kritik değerlerine göre değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

IV. MODELİN TAHMİNİ VE BULGULAR

Test sonuçlarına göre tüm serilerde birim kökün var olduğunu ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Tablo 1’de yer verildiği şekliyle durağan olmayan bu serilerin, birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Dolayısıyla regresyon analizinde tüm değişkenler birinci farkları alınarak modele dâhil edilecektir.

Bu durumda (1) numaralı model:

$$D(LHF_t) = \beta_0 + \beta_1 * D(LOSU_t) + \beta_2 * D(LDGF_t) + \beta_3 * D(LHT_t) + u_t \quad (1.1)$$

(2) numaralı model ise:

$$D(LSF_t) = \beta_0 + \beta_1 * D(LOSU_t) + \beta_2 * D(LDGF_t) + \beta_3 * D(LST_t) + u_t \quad (2.a.1)$$

$$D(LSF_t) = \beta_0 + \beta_1 * D(LOSU_t) + \beta_2 * D(LDGF_t) + \beta_3 * D(LSUE_t) + u_t \quad (2.b.1)$$

olarak yeniden yazıldıktan sonra EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Regresyon

analizinin sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3’te verilmektedir. Tüm modeller zaman serilerinde ortaya çıkması beklenen çeşitli sorunların varlığını araştırarak tanısal testlere tabi tutulmuştur. Tanısal testler sonucunda Model 1’de otokorelasyon sorunu olmadığı, hata terimlerinin normal dağıldığı, hata terimlerinin varyansının sabit olduğu (homoscedasticity) ve modelin kurulum hatası içermediğini görülmüştür. Sanayi elektrik fiyatlarının bağımlı değişken olarak alındığı modeller için yapılan tanısal testler sonucunda ise; modellerde otokorelasyon sorunu olmadığı, hata terimlerinin varyansının sabit olduğu ve modellerin kurulum hatası içermediğini görülmüştür.¹¹

¹¹ EKK tahmincilerinin olasılık dağılımları hata teriminin hakkında yapılan varsayıma bağlı olduğundan katsayı tahminleri konusunda bir test uygulamak gerektiğinde (t testi, F testi gibi) dağılımların normal olması gerekir (Akkaya ve Pazarhoğlu, 1998, s.97). Sanayi elektrik fiyatlarının incelendiği modellerde hata terimlerinin normal dağılmadığı görülmüştür. Hata terimlerinin normal dağılmaması durumuna genellikle finansal veriler kullanılan modellerde rastlanmakla birlikte; bu modelde bulunan katsayıların diğer modellerle benzer ve beklentilere uygun çıkması üzerine analize devam edilmiştir.

Tablo 2: Hane Halkı Elektrik Fiyatları Modeli için Ekonometrik Tahminleme Sonuçları

Bağımlı Değişken	Hane Halkı Elektrik Fiyatları - D(HF)
Bağımsız Değişkenler	Model 1
Sabit	0,006212
	(0,547782)
D(HT)	0,409494
	(1,273664)
D(DGF)	0,331662***
	(2,959381)
D(OSU)	-0,229738***
	(-2,727654)
Gözlem Sayısı	39
R ²	0,336458
Düzeltilmiş R ²	0,279583
F istatistiği	5,915733***
Akaike Bilgi Kriteri	-2,596407
Schwarz Bilgi Kriteri	-2,425785
Regresyon Standart Hata	0,062938

Not: ***,** ve * işaretleri sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler t-değerleridir. Değişkenlerin başında yer alan D harfi, doğal logaritması alınmış değişkenlerin birinci farkının alındığını ifade etmektedir.

Tablo 3: Sanayi Elektrik Fiyatları Modeli için Ekonometrik Tahminleme Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sanayi Elektrik Fiyatları - D(SF)	
Bağımsız Değişkenler	Model 2	Model 3
Sabit	0,006055 (0,533464)	0,006281 (0,554811)
D(ST)	0,049940 (0,123601)	- -
D(SUE)	- -	0,017426 (0,069061)
D(DGF)	0,289314** (2,449190)	0,287439** (2,348777)
D(OSU)	-0,218186*** (-2,708421)	-0,215994*** (-2,687003)
Gözlem Sayısı	39	39
R ²	0,315284	0,315079
Düzeltilmiş R ²	0,256594	0,256371
F istatistiği	5,372029***	5,366916***
Akaike Bilgi Kriteri	-2,649475	-2,649175
Schwarz Bilgi Kriteri	-2,478853	-2,478553
Regresyon Standart Hata	0,061290	0,061300

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler t-değerleridir. Değişkenlerin başında yer alan D harfi, doğal logaritması alınmış değişkenlerin birinci farkının alındığını ifade etmektedir.

Hane halkı ve sanayi elektrik fiyatlarının bağımlı değişkenler olarak yer aldığı ve Tablo 2 ile Tablo 3'te sonuçları sunulan modellere bakıldığında, incelenen 2001–2010 döneminde beklentilerimizle uyumlu olarak özel sektör üretim miktarının artması ile hem hane halkı hem de sanayi elektrik fiyatları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Öte yandan, elektrik üretimi için önemli bir maliyet unsuru olan doğalgaz fiyatlarının, elektrik fiyatlarına etkisi pozitifdir ki bu durum beklentilerimizle uyumludur. Bununla birlikte talep değişkeni hiçbir modelde anlamlı çıkmamıştır. R² değerlerine bakıldığında, modellerde kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama düzeyinin % 25 ile % 28 arasında olduğu görülmektedir.

Uygulama sonucunda elde edilen değerleri sayısal olarak yorumlamak için hane halkı elektrik fiyatları için bulunan değerler (1) numaralı denklemde yerine konulduğunda (1.2) no'lu denklem elde edilmektedir.

$$D(LHF_t) = 0,006212 - 0,229738 D(LOSU_t) + 0,331662 D(LDGF_t) + 0,409494 D(LHT_t) \quad (1.2)$$

(1.2) no'lu denkleme göre, incelenen 2001–2010 döneminde özel sektörün elektrik üretim miktarının büyüme hızındaki % 1'lik bir artış, hane halkı elektrik fiyatları büyüme hızını yaklaşık % 0,23 oranında azaltmaktadır. Doğalgaz fiyatlarının büyüme hızındaki % 1'lik bir artışın ise hane halkı elektrik fiyatlarının büyüme hızını % 0,33

oranında artırdığı yorumu yapılabilir. Öte yandan, hane halkı talebi ile elektrik fiyatı arasında beklentilere uygun olarak pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir.

Sanayi fiyatları için bulduğumuz değerleri (2.a.1) numaralı denklemde yerine koyarsak;

$$\begin{aligned} D(LSF_t) &= 0,006055 - 0,218186 \\ D(LOSU_t) &+ 0,289314 D(LDGF_t) \\ &+ 0,049940 D(LST_t) \quad (2.a.2) \end{aligned}$$

(2.a.2) no'lu denkleme göre, özel sektörün elektrik üretim miktarının büyüme hızındaki % 1'lik bir artış söz konusu dönemde sanayi elektrik fiyatlarının büyüme hızını yaklaşık % 0,25 oranında azaltmakta; doğalgaz fiyatlarının artış hızındaki % 1'lik bir artış ise hane halkı elektrik fiyatları artış hızını % 0,29 oranında artırmaktadır. Sanayi kesimi talep değişkeninin katsayısı bu modelde de beklentilere uygun olarak pozitif olmasına karşın istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Sanayi üretim endeksinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı modelde, sanayi fiyatları için bulduğumuz değerleri (2.b.1) numaralı denklemde yerine koyarsak;

$$\begin{aligned} D(LSF_t) &= 0,006281 - 0,215994 \\ D(LOSU_t) &+ 0,287439 D(LDGF_t) \\ &+ 0,017426 D(LSUE_t) \quad (2.b.2) \end{aligned}$$

(2.b.2) no'lu denkleme göre, özel sektörün elektrik üretim miktarının büyüme hızındaki % 1'lik bir artış söz konusu dönemde sanayi elektrik fiyatlarının büyüme hızını yaklaşık % 0,22 oranında azaltmakta; doğalgaz fiyatlarının artış hızındaki % 1'lik bir artış ise hane halkı elektrik fiyatları artış

hızını % 0,29 oranında artırmaktadır. Sanayi üretim endeksi değişkeninin katsayısı bu modelde de beklentilere uygun olarak pozitif olmasına karşın istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Elde edilen model sonuçlarında, istatistiksel olarak anlamsız çıkan talep değişkenlerinin modellerin dışında bırakılmasıyla elde edilen yeni bulgular Tablo 4'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarının değişmediği görülmektedir.

Tahminlerden elde edilen bulgular, özel üretim şirketlerinin ürettiği elektrik miktarı ile elektrik fiyatları arasında ters yönlü ama zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. Hane halkı ve sanayi elektrik fiyatlarının ele alındığı iki modele ilişkin bulgular karşılaştırıldığında, özel sektör şirketlerinin elektrik üretiminin sanayi elektrik fiyatları üzerindeki negatif etkisinin hane halkı elektrik fiyatları üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, çalışmada kapsanan dönemin kısıllığı göz önüne alınarak bulgular ihtiyatla karşılanmalıdır.

V. SONUÇ

Elektrik enerjisi kullanım kolaylığı, rahatlığı ve kalitesi ile enerji sektöründe diğer enerji türlerine göre ön plana çıkarken, elektrik sektörü de elektriğin hem nihai hem de ara malı olarak kullanılması, depolanması ve ikame edilmesinin güç olması, aşırı değişkenlik gösterebilen talep ile fazla değişkenlik göstermeyen arzın anlık olarak dengelenmesi gerekliliğinin yanında sektörün dışsalılıklar barındırması, bazı bölümlerinin sermaye yoğun olması ve batık maliyetler içermesi gibi özellikleri ile diğer sektörlerden ayrılmaktadır.

Tablo 4: Talep Değişkeni Çıkarıldığında Elde Edilen Ekonometrik Tahminleme Sonuçları

Bağımlı Değişken	Hane Halkı Elektrik Fiyatları - D(HF)	Sanayi Elektrik Fiyatları - D(SF)
Bağımsız Değişkenler		
Sabit	0.010189	0.006552
	(0.926711)	(0.62582)
D(DGF)	0.315579***	0.283524**
	(2.809737)	(2.651031)
D(OSU)	-0.204302**	-0.216721***
	(-2.475556)	(-2.757837)
Gözlem Sayısı	39	39
R²	0.305703	0.314985
Düzeltilmiş R²	0.267131	0.276929
F istatistiği	7.925506***	8.276804***
Akaike Bilgi Kriteri	-2.602382	-2.700321
Schwarz Bilgi Kriteri	-2.474416	-2.572354
Regresyon Standart Hata	0.06348	0.060446

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler t-değerleridir. Değişkenlerin başında yer alan D harfi, doğal logaritması alınmış değişkenlerin birinci farkının alındığını ifade etmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde, elektrik sektörünün farklı bölümlerinde rekabet söz konusu iken 1920'lerden itibaren hükümetlerin elektrik hizmetlerini lüks bir maldan ziyade bir gereklilik olarak görmesi ve elektrik sektörünün doğal tekel olduğu görüşünün benimsenmesiyle birlikte kamu kaynakları kullanılarak elektrik santralleri kurulmaya başlanmıştır. Söz konusu santrallerin mülkiyetlerinin de kamuya ait olması sonucu kamu kesiminin sektörde hâkimiyeti artmış ve önceki dönemde var olan rekabet olgusu yerini kamu tekellerine ya da regülasyona tabi tutulan özel tekellere bırakmıştır.

Üretim, iletim, dağıtım ve nihai tüketicilere satış hizmetlerinin genellikle kamuya ait tek bir firma tarafından gerçekleştirildiği dikey bütünsel tekelci yapı, 1980'li yıllardan itibaren devletin ekonomideki rolünün sorgulanmaya başlaması ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle elektriğin metalaştırılarak piyasa mekanizmasının hâkim olduğu bir faaliyete dönüşmüştür. Elektrik sektöründeki etkinliğin artırılması ortak amacının yanında ülkeden ülkeye farklılık gösteren birçok sebeple 1990'lı yıllardan itibaren elektrik sektöründe özelleştirme, serbestleştirme ve rekabetin tesisi gibi birçok farklı reform adımını uygulayan ülkelerin reform deneyimleri de birbirinden farklı olmuştur.

Türkiye’de de 1984 yılından itibaren çıkarılan çeşitli yasalar ile uygulamaya konulan işletme modelleri aracılığıyla öncelikle özel sektör yatırımcıları elektrik sektörüne çekilmeye çalışılmışsa da o dönemki Anayasa’da yer alan, elektrik hizmetlerinin bir kamu hizmeti olduğu ibaresi nedeniyle bu modellerin uygulanması gecikmiş ayrıca özel şirketlere sağlanan hazine garantileri kamuoyunda ciddi eleştirilere sebep olmuştur. Bu nedenle 2000’li yıllara kadarki çabaların bütüncül bir reform olarak değerlendirilemeyeceği ülkemizde, artan elektrik talebinin devlet yatırımları aracılığıyla karşılanamayacak olması, sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının zayıf performans ve finansal durumları, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların elektrik sektörünün serbestleştirilmesi yönündeki baskıları ile AB’ye üyelik sürecinde müktesebata uyum çabalarının ana sebepler olarak ortaya çıktığı reform süreninin 2001 yılında yürürlüğe giren EPK ile başladığı kabul edilmektedir. EPK ile elektrik hizmetlerinin kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreye uyumlu şekilde tüketicilere sunulması için rekabetin oluşturulmasının yanında güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir elektrik piyasası kurulması amaçlanırken elektrik sektörünün mevcut yapısında çok önemli değişiklikler yapılması öngörülmüştür.

Reform adımlarından birisi olan özel sektör üretim şirketlerinin EPDK’dan temin edecekleri üretim lisansları ile elektrik sektörünün üretim bölümünde faaliyet gösterebilmesi kararı sonucunda özel sektör şirketlerinin üretimdeki payı yıllar içinde artarak EÜAŞ’nin hâkim yapısının sona ermesini sağlamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de 2001–2010 yılları arasında çeyrek yıllık (3 aylık) veriler kullanılarak özel sektör şirketlerinin elektrik üretim miktarlarının elektrik fiyatlarına etkisi ampirik olarak incelenmiştir. Ampirik bulgular, reform sonrasında artan özel sektör üretiminin gerek hane halkı gerekse sanayi elektrik fiyatlarının düşmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, temel amaçlarından birisi sektörü rekabeti sağlayarak elektrik fiyatlarını düşürmek olan reform hareketlerinin söz konusu dönemde bu amaç konusunda sınırlı da olsa başarılı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç farklı ülkeler için reform hareketlerinin elektrik fiyatlarına etkisini analiz eden ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasının sanayi fiyatlarını düşüreceği sonucuna ulaşan Hattori ve Tsutsi (2004), özel sektör üretiminin bazı ülkelerde elektrik fiyatlarını düşürdüğü sonucuna ulaşan Nagayama (2007) çalışmaları ile benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte özel sektör şirketlerinin elektrik üretiminin fiyatları artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşan Steiner (2000), Fiorio ve Fiorio (2007)’nin sonuçları ile çelişmektedir.

Analiz döneminde, özel sektör üretim şirketlerinin ürettikleri elektrik miktarı ile fiyatlar arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuş olsa da, sektörün talep tarafında tam serbestleşmenin henüz gerçekleşmediği ve tüketicilerin serbest tüketici kavramı ile ilgili yeterli bilgilendirilmesinin sağlanmadığı, 2006 yılının sonunda tamamlanması planlanan dağıtım bölgesi özelleştirmelerinin 2013 yılında tamamlanabildiği, üretim portföy gruplarının özel sektöre devrine ancak 2011 yılı itibarıyla başlandığı ve sürecin halen devam ettiği,

nihai şekli verilen dengeleme ve uzlaştırma piyasasının 2011 yılı sonunda işlerlik kazandığı, perakende satış bölümünde sadece dağıtım şirketlerinin faaliyet gösterdiği ve elektrik sektöründe ETKB, ÖİB, EPDK gibi birçok farklı yapının söz sahibi olduğu göz önünde bulundurulursa; on ikinci yılını doldurmuş olan reform sürecinin tamamlanması için daha zaman geçmesi gerektiği ortadadır.

Literatürdeki çalışmalarda da sıkça dile getirilen bir sorun olan veri kısıtının önümüzdeki dönemde daha uzun serilerin elde edilmesi ile ortadan kalkacağı göz önünde bulundurulduğunda ileriki dönemlerde yapılacak yeni analizlerin sonuçlarının daha sağlıklı bulgulara işaret edebileceği ve bu bağlamda reformların nihai başarısı hakkında kesin yargılara varılması için henüz çok erken olduğunun vurgulanması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alper, E.C. ve Aruoba, B.S (2001). Makroekonomik Verilerin Mevsimsellikten Arındırılması: Türkiye’deki Uygulamalı Araştırmacılara Dikkat Notu. 29 Mayıs 2012 tarihinde http://econweb.umd.edu/~aruoba/research/paper4/ISE_Turkish.pdf adresinden erişildi.
- Akçollu, Y. (2003). Elektrik Sektöründe Rekabet ve Regülasyon. Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi. Rekabet Kurumu Temmuz, Ankara. 7 Ocak 2014 tarihinde <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT/Documents/Uzmanl%C4%B1k+Tezi/tez31.pdf> adresinden erişildi.
- Akkaya, Ş. ve Pazarlıoğlu, V. (1998). *Ekonometri I*. 4. Baskı, İzmir: Anadolu Matbaacılık
- Atiyas, I. ve Dutz, M. (2005). Competition and Regulatory Reform in the Turkish Electricity Industry, Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union. World Bank, 187–208, 4 Ocak 2014 tarihinde <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7494/344220PAPER0TR101official0use0only1.pdf?sequence=1> adresinden erişildi.
- Atiyas, I., (2006). Elektrik Sektöründe Serbestleşme ve Düzenleyici Reform. İyi Yönetişim Programı, *TESEV Yayınları*, Ocak, 25 Mayıs 2012 tarihinde <http://www.tesev.org.tr/elektrik-sektorunde-serbestlesme-ve-duzenleyici-reform/Icerik/470.html> adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu (EC, 2005). Market Opening in Network Industries – Part I: Final Report. 7 Ocak 2014 tarihinde http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/2005/part_i_final_report_en.pdf adresinden erişildi.
- Bahçe, S. (2007). Elektrik Üretiminde Serbestleştirmenin Sorunları: Piyasa Gücü ve Uluslararasılaşma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt: 62, Sayı:4, 49-68
- Börü, E. (2009). Türkiye Elektrik Sektörü Serbestleştirmesi ve Elektrik Dağıtım Sektörü Özelleştirmeleri (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi SBE. Maliye (Kamu Ekonomisi) Ana Bilim Dalı, Ankara. 5 Ocak 2014 tarihinde <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/6002/> adresinden erişildi.
- Camadan, E. (2010). Türkiye’de Elektrik Toptan Ticaret Piyasası ve Fiyat Oluşumu (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı. Ankara, 26 Eylül 2011 tarihinde <http://tez2.yok.gov.tr> adresinden erişildi.
- Camadan, E. ve Erten, İ. E. (2010). Üretim Özelleştirmeleri Öncesinde Türkiye Elektrik Piyasasında Piyasa Gücünün Değerlendirilmesi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*. Cilt: 1, Sayı: 1, 51-75

Case, K.E, Fair, R.C, Oster, S.M. (2009). *Principles of Economics*. 9. Baskı, New Jersey: Pearson International Edition

Elektrik Piyasası Kanunu (2001). 6 Ocak 2014 tarihinde <http://www.teias.gov.tr/kanun.htm> adresinden erişildi.

Erdoğan, E. (2010). Electricity Market Reform: Lessons for developing countries. MPRA Paper. No. 27317, 29 Mayıs 2011 tarihinde <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/27317/> adresinden erişildi.

Fiorio, C. V. ve Fiorio, M. (2007). The Electricity Industry Reform Paradigm In the European Union: Testing The Impact on Consumers, società italiana di economia pubblica. XIX Conferenza, Economia Del Capitale Umano; Istituzioni, incentivi e valutazioni; Aule Storiche Università. 13 - 14 Eylül, Pavia, İtalya, 4 Ocak 2013 tarihinde <http://www-3.unipv.it/websiep/wp/200791.pdf> adresinden erişildi.

Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics*. 4. Baskı. The McGraw-Hill Companies

Hattori, T. ve Tsutsui, M. (2004). Economic impact of regulatory reforms in the electricity industry: a panel data analysis for OECD countries. *Energy Policy*. Sayı: 32, 823-832

IEA (1999). Electricity Market Reform. *An IEA Handbook*. OECD/ IEA, Paris, Fransa, 4 Ocak 2014 tarihinde <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/6198241e.pdf?expires=1389083673&id=id&accname=ocid43023556&checksum=098B68EBFF554056190C431EAFECC82F> adresinden erişildi.

IEA (2003-2011). Energy Prices and Taxes: Quarterly Statistics. 02 Ocak 2014 tarihinde http://www.oecd-ilibrary.org/energy/energy-prices-and-taxes_16096835 adresinden erişildi.

Joskow, P.L. (2005). Markets For Power In The United States: An Interim Assessment. Center For Energy and Environmental Policy Research (CEEPR). Ağustos, 06 Ocak tarihinde <http://hdl.handle.net/1721.1/45042> adresinden erişildi.

Kulalı, İ. (1997). Elektrik Sektöründe Özelleştirme ve Türkiye Uygulaması. *DPT Uzmanlık Tezi*. Ağustos, 20 Ocak 2011 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kulalii/elektrik.html> adresinden erişildi.

Nagayama, H. (2007). Effects of regulatory reforms in the electricity supply industry on electricity prices in developing countries. *Energy Policy*. Sayı: 35, 3440-3462

Nagayama, H. (2009). Electric power sector liberalization models and electric power prices in developing countries: An empirical analysis using international panel data. *Energy Economics*. Sayı: 31, 463-472

ÖİB (a), 06 Ocak 2014 tarihinde http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/devam_edenler.htm adresinden erişildi.

ÖİB (b), 06 Ocak 2014 tarihinde http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/devam_edenler.htm <http://www.oib.gov.tr/tedas/tedas.htm> adresinden erişildi.

Özkıvrak, Ö. (2005). Electricity restructuring in Turkey. *Energy Policy*. Sayı: 33, 1339 - 1350

Pollit, M.G. (2012). The Role Of Policy In Energy Transitions: Lessons from The Energy Liberalization Era. *Cambridge Working Papers In Economics*. Sayı: 1216, Mart, İngiltere, 6 Ocak 2014 tarihinde <http://www.econ.cam.ac.uk/research/repec/cam/pdf/cwpe1216.pdf> adresinden erişildi.

Sarısoy, S. (2008). Devletin Ekonomideki Düzenleyici Rolü (yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye ABD, Maliye Teorisi Bilim Dalı, İstanbul

Steiner, F. (2000). Regulation, Industry Structure and Performance in the Electricity Supply Industry. *OECD Economics Department Working Papers*. Sayı: 238, 23 Mart 2012 tarihinde <http://dx.doi.org/10.1787/880084226021> adresinden erişildi.

Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. çev. Ömer Faruk Batırel. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın (549). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın (396)

Tamzok, N. (2007). Kamu Politikası Analizi: Elektrik Enerjisi Sektörü (yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Ana Bilim Dalı, Ankara, 18 Kasım 2012 tarihinde <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/4190/> adresinden erişildi.

TEDAŞ. Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri (Yıllık)

TEİAŞ. Türkiye Elektrik Üretim-İletim İstatistikleri, 28 Aralık 2013 tarihinde <http://www.teias.gov.tr/> adresinden erişildi.

Thomas, S. (2006). Recent evidence on the impact of electricity liberalisation on consumer prices. *Public Services International Research Unit (PSIRU)*. Business School, University of Greenwich, Londra, İngiltere, 6 Ocak 2014 tarihinde http://www.wwi.info/mediafiles/wwi/website-files/consumer_prices.pdf adresinden erişildi.

Tradecete, A. (2000). The Role of EC Competition Policy in the Liberalisation of EU Energy Markets (Yayınlanmamış Makale). Directorate General for Competition, European Commission, Brüksel, 6 Ocak tarihinde http://ec.europa.eu/competition/speeches/text/sp2000_003_en.pdf adresinden erişildi.

TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu. www.tuik.gov.tr

Wamukonya, N. (2003). Power sector reform in developing countries: mismatched agendas. *Energy Policy*. Sayı: 31, 1273–1289

Wolak, F.A. (2000). Market Design and Price Behavior in Restructured Electricity Markets: An International Comparison, Pricing In Competitive Electricity Markets. *Topics in Regulatory Economics and Policy Series*. Cilt: 36, Bölüm: 3, 127-152

Wooldridge, J.M. (2002). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. 2. Baskı, South-Western College Pub

Zhang, Y.F, Parker D. ve Kirkpatrick C. (2002). Electricity Sector Reform in Developing Countries: An Econometric Assessment of the Effects of Privatisation, Competition and Regulation. Aston Business School Research Institute, Aston Uni-

versity, Birmingham, İngiltere, 17 Kasım 2011 tarihinde <http://purl.umn.edu/30593> adresinden erişildi.

Zhang, Y.F., Parker D. ve Kirkpatrick C. (2005). Competition, Regulation and Pri-

vatisation Of Electricity Generation In Developing Countries: Does the Sequencing of the Reforms Matter? *The Quarterly Review of Economics and Finance*. Sayı: 45, 358–379

ÖZET

BIST-100 Getirileri, Dış Ticaret Açığı ve Enflasyon Büyümesinin Nedensellik Açısından Analizi

Finansal ve iktisadi göstergeler arasındaki etkileşim özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem arz etmektedir. Borsa İstanbul (BIST), genç ve dinamik yapısıyla reel ekonominin can damarı olan şirketler açısından gerek alternatif bir fon kaynağı olması gerekse talep yaratma fonksiyonu neticesinde sermayenin tabana yayılmasına olanak vermesi açısından son derece önemli bir kurumdur. Bu çalışmada; Vektör Otoregresyon (VAR) ve Granger Nedensellik Analizleri kapsamında BIST getirileri, dış ticaret açığı ve enflasyon arasındaki etkileşim incelenmiştir. Metodolojik çalışmanın bulgularına göre, BIST – 100 endeksi getirileri ile dış ticaret açığı arasında ve BIST – 100 endeksi getirileri ile enflasyon büyüme oranları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Borsaya kote olan şirketlerin büyük çoğunluğunun imalat sektörü odaklı olduğu göz önüne alındığında, sağlanan fon kaynaklarının gerek duran varlıklarda yatırıma gidilmesi gerekse satış hacminin artırılması yönünde kullanılması ithalat kaleminde artışa neden olabilmekte ve bu durum da dış ticaret açığını tetikleyebilmektedir. Artan üretim kapasitesine paralel olarak, sermayenin tabana yayılması ve gözlemlenen talep artışı bir yandan büyümeyi desteklerken diğer yandan da enflasyonist bir ortam yaratılmasına neden olabilmektedir. Borsa İstanbul'un Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin kapsamlı olarak anlaşılabilmesi adına, çalışmanın, gerek metodoloji gerekse iktisadi ve finansal performans göstergeleri bağlamında genişletilmesi planlanmaktadır.

JEL Sınıflaması: G1, G2

Anahtar Kelimeler: BIST-100, VAR Analizi, Granger Nedensellik, Dış Ticaret Açığı, Enflasyon

ABSTRACT

Granger Causality Analysis of BIST-100 Returns, Foreign Trade Deficit and Inflation Growth

The interaction between financial and economic indicators have vital importance for developing countrieslike Turkey. Borsa Istanbul (BIST), is a very important institution both in terms of providing an alternative funding resource for companies and creating demand resulting to capital allocation. In this study, the interaction between BIST returns, foreign trade deficit and inflation is analysed through Vector Autoregression (VAR) and Granger Causality Analyses. Thre results indicate that thre is one way causal relationship between BIST – 100 returns and foreign trade deficit and also one way causal relationship between BIST – 100 returns and inflation growth rates. Considering that most of the quoted companies are production -based, provided fund is mainly used for fixed asset investments and for increasing the sales volume. Such a tendency could lead to an increase in import item and therefore foreign trade deficit could be triggered. In line with the increasing production capacity, allocation of capital and increasing demand support the growth however, an inflationary environment is also created. This study is planned to be widened in terms of analysing the comprehensive interaction of Borsa Istanbul on Turkish economy.

JEL Classification: G1, G2

Keywords: BIST-100, VAR Analysis, Granger Causality, Foreign Trade Deficit, Inflation

BIST-100 Getirileri, Dış Ticaret Açığı ve Enflasyon Büyümesinin Nedensellik Açısından Analizi¹

Meltem Ulusan*

İRİŞ

Gelişmekte olan ekonomilerin hassas ve kırılgan yapıları finansal ve iktisadi göstergelerin birbiriyle olan etkileşimini ve buna bağlı olarak geliştirilecek mikro ve makro bazlı politikaların önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Gelişmişlik yönünde önemli yapı taşlarından biri olan sermaye piyasaları ve bunun tam merkezinde yer alan borsa alternatif bir fon kaynağı olması ve sermayenin tabana yayılmasına hizmet etmesi nedeniyle çok önemli işlevleri bünyesinde barındırmaktadır.

İktisadi değişkenler içerisinde önemli yere sahip olan dış ticaret rakamları ve gelişmekte olan ekonomilerde kronikleşen bir

olgu olarak karşımıza çıkan enflasyon gerek ülke ekonomilerinin güçlendirilmesi gerekse bireylerin yaşam standartlarının artırılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye gibi hızla gelişmekte olan ancak içsel / dışsal şoklara son derece açık bir ekonomi profilinde borsa getirileri ile dış ticaret açığı ve yüksek enflasyon oranlarının etkileşimi, birbirleri arasındaki nedensellik vurgulanmaya değer bir olgu olarak kendini göstermektedir. Genç ancak son derece dinamik bir borsa olan Borsa İstanbul'un ekonomiye yön verebilme gücü, ulusal ve uluslararası platformda iktisadi politikalar üretmeye sağladığı katkı dikkate alındığında, bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılabilmektedir.

* İstanbul Kültür Üniversitesi
m.ulusan@iku.edu.tr

¹ Bu makale, 21-22 Mart 2014 tarihinde İstanbul Kültür Üniversitesi'nde düzenlenen Üretim Ekonomisi Kongresi'nde sunulmuş bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

Çalışmanın takip eden bölümünde ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmış sonrasında detaylı bir metodolojik analize yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular finansal ve ekonomik perspektiften yorumlanmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Hisse senedi getirilerinin ekonomik değişkenlerle ilişkilendirildiği gerek ulusal gerekse uluslararası pekçok çalışma mevcuttur.

Kwon ve Shin'in 1999'da Kore'de yaptıkları bir çalışmada, makro ekonomik değişkenler ve hisse senedi piyasası getirileri arasında co-entegrasyon ve nedensellik araştırılmış; hisse getirileri üzerinde üretim, döviz kurları, dış ticaret dengesi ve para arzı gibi makro ekonomik faktörlerin etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Bir diğer uluslararası çalışmada ise, hisse getirileri ve enflasyon arasındaki mali ve parasal ilişki analiz edilmiştir. Bulguların sonucuna göre; hisse getirileri ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. (Geske, Roll, 1983)

Hisse getirileri ve makro ekonomik değişkenlerin küçük ve açık bir ekonomideki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı çalışmada VAR yaklaşımı kapsamında Norveç'teki durum incelenmiş ve gerçek faiz oranlarının değişimlerinin hem hisse getirileri hem de enflasyon üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, bu çalışmada, petrol fiyat değişimlerinin de hisse getirileri üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür. (Gjerde, Saettem, 1999)

Benzer bir çalışma da Ürdün'de yapılmış ve yine hisse getirileri ile makro ekonomik değişkenlerin uzun vadeli ilişkisi nedensellik kapsamında Ocak 1987 – Aralık 2000 yılları arasında incelenmiştir. Varılan sonu-

ca göre, yabancı rezervler, enflasyon, faiz oranları ve sanayi üretimi gibi ekonomik değişkenlerin hisse getirileri üzerinde etkisi mevcuttur. (Maghayereh, 2003)

Filis'in 2010 yılındaki çalışmasında hisse fiyatları ile TÜFE, sanayi üretimi ve petrol piyasasının etkileşimi 1996 – 2008 yılları arasında co-entegrasyon, VECM ve çoklu VAR analizi yöntemleriyle araştırılmış; uzun vadede hisse fiyatları ile petrol fiyatlarının Yunan TÜFE endeksi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Gelişmekte olan piyasalardan biri olarak kabul edilen Hindistan üzerine yapılan bir çalışmada, 1990 – 2011 yılları arasında makro ekonomik değişkenler ve hisse fiyat davranışları arasındaki Granger nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Değişkenlerin hisse fiyatları üzerindeki etkisi çoklu regresyonla ortaya konmuş ve sonrasında Granger nedensellik analizi ile nedenselliğin nerede ve ne yönde olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre; hisse fiyatları ile faiz oranı arasında ayrıca yine hisse fiyatı ile sanayi üretim endeksi arasında herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Buna karşın, hisse fiyatıyla; enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, gayrisafi yurtiçi milli hasıla ve brüt sabit sermaye oluşumu arasında tek yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Ayrıca, hisse fiyatı ile yabancı döviz rezervleri, para arzı, ham petrol fiyatı ve toptan eşya fiyat endeksi arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. (Ray, 2012)

Ulusal literatür incelendiğinde de iktisadi değişkenler ile hisse getirileri arasındaki ilişkinin analizine yönelik çalışmalara rastlanmaktadır.

Gelişmekte olan ekonomiler açısından enflasyonun belirleyici temel iktisadi değişken olduğu öngörüsünden hareketle, İMKB'nin performansı üzerinde enflasyon

oranlarının etkisi araştırılmış ve eşbütünleşme analizi kapsamında enflasyonun işlem hacmi ve işlem miktarı olarak ifade edilen borsa performansı üzerinde uzun dönemde ters yönlü birilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise, enflasyonun işlem hacmi ile pozitif yönlü ilişkisinin olduğu, işlem miktarı üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. (Karamustafa, Karakaya, 2004)

Ocak 1990 – Aralık 2003 yılları arasında İMKB’de yapılan bir çalışmada tüketici fiyat endeksi, para arzı, faiz oranı, döviz kuru, dış ticaret dengesi ve sanayi üretim endeksi gibi ekonomik değişkenlerle İMKB -100 endeksi arasındaki ilişki VECM, eşbütünleşme ve Granger nedensellik kapsamında incelenmiştir. Granger nedensellik sonuçlarına göre; hisse seni fiyatları ile para arzı ve döviz kuru değişkenleri arasında karşılıklı bir nedensellik tespit edilirken; hisse senedi fiyatları ile tüketici fiyat endeksi ve faiz oranı değişkenleri arasında ise tek yönlü ve bu iki değişkenin hisse senedi fiyatlarının nedeni olduğu şeklinde bir Granger Nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dış ticaret dengesi ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. (Yılmaz ve diğerleri, 2006)

İMKB’de makro ekonomik göstergelerin mali sektör hisseleri üzerindeki etkisinin çoklu regresyon analiziyle araştırıldığı bir diğer çalışmada; mevduat faiz oranları, Cumhuriyet altını, uluslararası portföy yatırımları ve Alman Markı’nın hisse fiyatlarını etkileyen iktisadi değişkenler oldukları ortaya konmuştur. (Albeni, Demir, 2005)

Hisse fiyatları ile makro ekonomik değişkenlerden faiz oranı, para arzı, dış ticaret dengesi, sanayi üretim endeksi, altın fiyatları, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksinin

ilişkisinin VAR ve Granger – Nedensellik kapsamında araştırıldığı bir diğer çalışmada Ocak 1996 – Aralık 2009 dönemi zaman aralığı olarak seçilmiştir. Sonuçlara göre; hisse fiyatları ile tüketici fiyat endeksi, faiz oranı, para arzı, dış ticaret dengesi ve sanayi üretim endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. (Özer ve diğerleri, 2011)

Ulusal literatürde geniş bir inceleme alanı bulan konu, Sayılğan ve Süslü’nün (2011) çalışmasında da gündeme gelmiştir. Panel Veri Analizi yöntemiyle test edilen, 1996 – 2006 yıllarını kapsayan çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde; döviz kurundan, enflasyon oranından ve Standart and Poors 500 endeksinden etkilendiği ancak faiz oranı, gayri safi yurtiçi hasıla, para arzı ve petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

2002 – 2012 yıllarını kapsayan bir diğer çalışmada da çoklu regresyon yöntemi kullanılarak para arzıyla hisse getirileri arasında pozitif bir ilişkinin varlığı saptanırken, döviz kurlarının hisse getirileri üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmüştür. (Kaya ve diğerleri, 2013)

Güncel çalışmalardan bir diğeri de çoklu doğrusal regresyon yöntemi ve Granger Nedensellik Testi kapsamında 2008 – 2012 aylık verileri kullanılarak, BIST-100 endeksinin mevduat faiz oranı, tüketici fiyat endeksi, dolar kuru, Euro kuru, işsizlik oranı, sanayi üretim endeksi, ihracat tutarı, kapasite kullanım oranı, altın fiyatları, tüketici güven endeksi ve ham petrol fiyatları ile olan ilişkisinin analiz edildiği çalışmadır. Bulgular; mevduat faiz oranının, tüketici fiyat endeksinin, dolar kurunun, kapasite kullanım oranının ve tüketici güven endek-

sinin BIST-100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Granger nedensellik test sonuçları ise, kapasite kullanım oranının BIST-100 endeksi ile karşılıklı etkileşime sahip olduklarını ortaya koymaktadır. (Aktaş, Akdağ, 2013)

Konuya daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşıyor olması Korkmaz ve diğerlerinin (2008) çalışmasını da oldukça ilginç kılmaktadır. Çalışmada, Ocak 1995 – Aralık 2007 arasında Türkiye’nin 17 adet Avrupa Birliği ülkesi ve yüksek dış ticaret hacmine sahip ilk 10 adet ülkenin borsaları ile entegrasyon ilişkisi uzun dönemli olarak yapısal kırılma ve eşbütünleşme testleri kapsamında araştırılmıştır. Bulgular, Türkiye’nin, 11 AB ülke borsası ve 7 yüksek dış ticaret hacmine sahip ülke borsası ile eşbütünleşmesinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışmada, yüksek dış ticaret hacmine sahip ülkeler ile entegrasyon seviyesinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Konu kapsamında etkileşimlerin incelenmesi bağlamında bir diğer geniş perspektife dayalı bakış açısı da İMKB ve Dow Jones Industrial arasındaki eşbütünleşmeye yönelik yapılmış olan bir çalışmadır. Bu çalışmada, haftalık kapanışlardan elde edilen Ocak 2001 – Aralık 2010 verisi Granger-Nedensellik, VECM ve eşbütünleşme kapsamında analize tabi tutulmuştur. Sonuçlara göre; uzun vadeli eşbütünleşmenin varlığı ve belli bir gecikme aralığına kadar Dow Jones Industrial Endeksi’nin İMKB üzerinde etkili olduğu tespit edildi. (Bulut, Özdemir, 2012)

Çalışmanın geliştirilmesine küresel bir bakış açısından hareketle katkı sağlayabilecek olması nedeniyle, Gülhan ve diğerleri tarafından 2012 yılında yapılan bir çalışmaya vurgu yapmak oldukça önemlidir. Çalışmada, Türkiye’nin de içlerinde bulunduğu 18

ülkeye ait bileşik öncü göstergeler endeksi ile menkul kıymet borsa endeksleri arasındaki ilişki 2000 – 2010 yılları arasında aylık verilerden yola çıkarak incelenmiştir. Zaman serisi analizi, panel veri ve panel eşbütünleşme analizleri kapsamında yapılan çalışmanın bulguları; Almanya hariç tüm ülkelerde ve tüm kıtalarda bileşik öncü göstergelerin borsa endeksi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ve bu iki değişkenin uzun dönemde ilişkili olduklarını göstermiştir.

2. METODOLOJİ

2.1. Amaç, Kapsam, Veriseti

Bu çalışmada; Vektör Otoregresyon (VAR) ve Granger Nedensellik Analizleri kapsamında BIST getirileri, dış ticaret açığı ve enflasyon arasındaki etkileşim incelenmiştir. Sonuçların anlamlılığı %5 seviyesinde test edilmiştir.

Granger Nedensellik sınaması ilk kez Granger (1969) tarafından akademik literatüre kazandırılmıştır. Bu sınama ile değişkenler arasında ilişkinin yönü tespit edilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı ise Engle-Granger (1987) tarafından geliştirilen VAR metodu ile incelenmiştir.

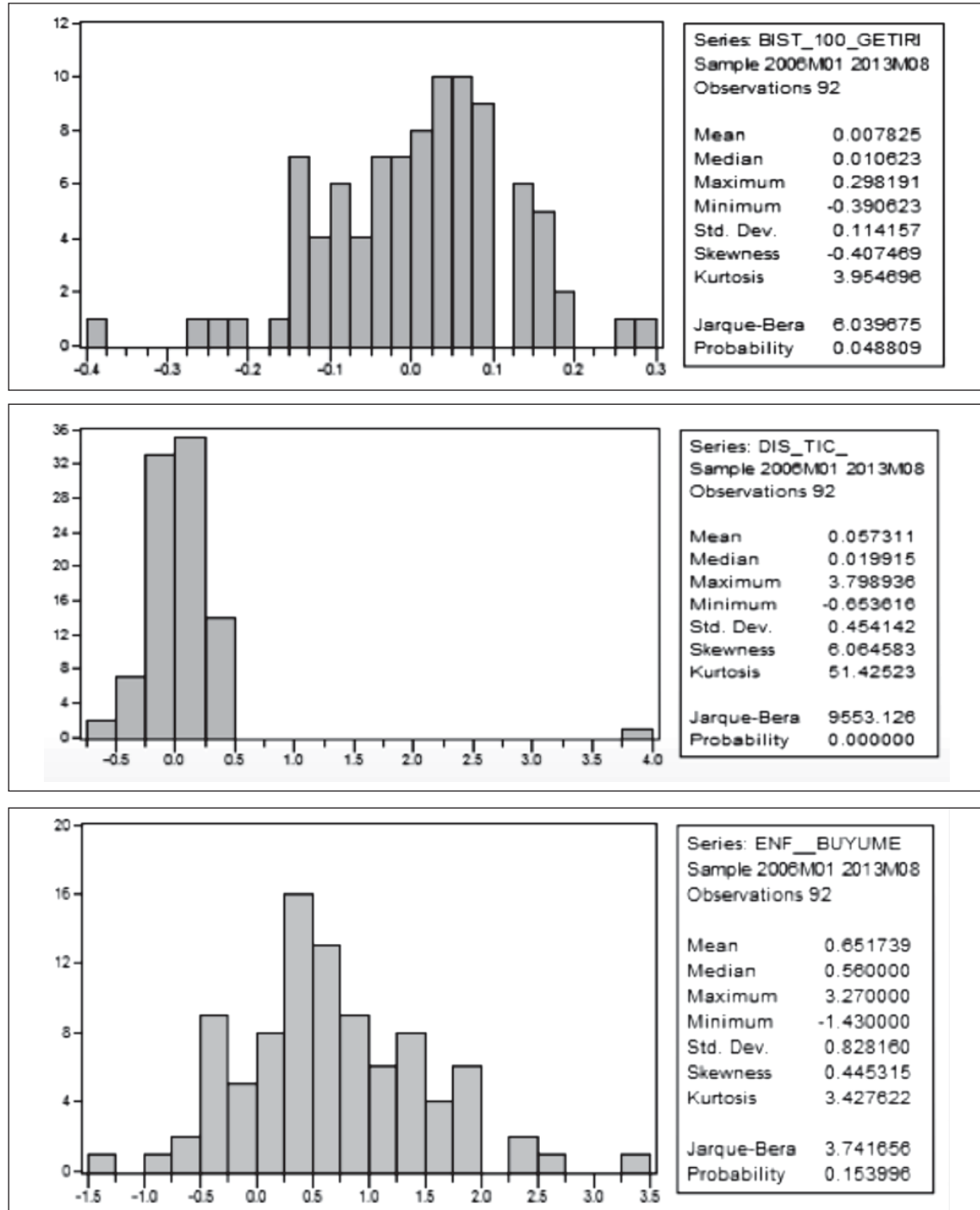
Veri seti; Ocak 2006 – Ağustos 2013 aralığında BIST – 100 aylık kapanışlardan elde edilen getiriler, aylık bazda elde edilmiş dış ticaret büyüme oranları ve aylık enflasyon büyüme oranlarından oluşmaktadır.

Temel İstatistik Kavramları’ndan yararlanılarak aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Normalliğin testi için hipotezler şu şekilde kurulmuştur:

H_0 = Veriler normal dağılıma uygundur.

H_1 = Veriler normal dağılıma uygun değildir.

Tablo 1: Temel İstatistiki Değerler

Tablolardan da anlaşılabacağı üzere, gerek basıklık / çarpıklık verileri gerekse Jarque – Bera (1980) test sonuçlarına göre; %5 anlamlılık seviyesinde, BIST-100 getirisi ile dış ticaret büyüme oranları normal dağılıma uygun değildir yani H_0 hipotezi reddedilir. Buna karşın, enflasyon büyümesinde H_0 reddedilemez.

2.2. Ampirik Bulgular

Seriler zaman serisi özelliği taşıdığından, uygulamanın ilk aşamasında, değişkenlerin durağanlıkları 1979 yılında Dickey ve Ful-

ler tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) durağanlık testi ile test edilmiştir. Hipotezler şu şekilde kurulmuştur:

H_0 = Seride birim kök vardır.

H_1 = Seride birim kök yoktur.

Aşağıdaki tabloda endeks getiri ve dış ticaret açığı ile enflasyona uygulanan durağanlık testlerinin sonuçları görülmektedir. Veri setinin ham halinin durağan olmaması nedeniyle büyüme oranları alınarak seriler yeniden oluşturulmuş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2: ADF Durağanlık Testi Sonuçları

	DURAĞANLIK TESTİ (ADF)		
ADF	Endeks Getiri	Dış Ticaret Açığı	Enflasyon
t-testi	-8.912913	-11.28400	-7.601658
p değeri	(0,0000)	(0,0001)	(0,0000)

Tablodan da görüldüğü gibi, değişkenlerin olasılık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olması nedeniyle, büyüme oranına bağlı oluşturulmuş serilerin seviyede durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Temel istatistiki analizlerin ardından, BIST-100 endeksi, dış ticaret açığı ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Bunun için Granger - Nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Granger – Nedensellik analizi doğrusal modellerde kullanıldığından, öncelikle, Ramsey (1969) tarafından geliştirilen Ramsey – Reset (Regression Equation Specification Error Test) testi ile modelin doğrusallığı test edilmiştir.

H_0 = Değişkenler arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H_1 = Değişkenler arasında doğrusal bir ilişki yoktur.

Ramsey Reset test sonuçlarına göre F testinin olasılık değeri, anlamlılık düzeyinden düşükse H_0 hipotezi reddedilir ve modelin doğrusal olmadığına karar verilir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere, F testine ait olasılık değerlerinin, çalışmada anlamlılık düzeyi olarak kabul edilen %5'ten büyük olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilemez ve değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna varılır.

Tablo 3: Ramsey – Reset Doğrusallık Testi Sonuçları

Ramsey RESET Test

Equation: UNTITLED

Specification: BIST_100_GETIRI C DIS_TIC_ENF__BUYUME

Omitted Variables: Squares of fitted values

	Value	df	Probability
t-statistic	1.104127	88	0.2725
F-statistic	1.219096	(1, 88)	0.2725
Likelihood ratio	1.265762	1	0.2606

Doğrusal bir ilişkinin varlığının tespit edilmesinden sonra, Granger - Nedensellik testinde kullanılacak olan optimum gecikme aralığını belirlemek için VAR (Vektör Auto-regressive Model) analizi yapılmıştır. Hata terimleri arasında otokorelasyonun giderildiği en uzun gecikme aralığının tespitinde

Akaike (1974) tarafından geliştirilmiş olan “Akaike Tercih Kriteri” göz önüne alınmıştır. Tüm değişkenler için, aylık veriler olmaları nedeniyle, 1-12 arası gecikme uzunlukları analiz edilmiş ve Akaike Bilgi Kriteri’ne göre optimum gecikme uzunluğunun 9 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: VAR Analizi Sonuçları

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: BIST_100_GETIRI DIS_TIC_ENF__BUYUME

Exogenous variables: C

Date: 11/05/13 Time: 16:01

Sample: 2006M01 2013M08

Included observations: 80

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-92.60135	NA	0.002191	2.390034	2.479360*	2.425847*
1	-80.97075	22.09814	0.002052	2.324269	2.681573	2.467522
2	-76.59472	7.986262	0.002306	2.439868	3.065150	2.690561
3	-70.68037	10.35012	0.002497	2.517009	3.410269	2.875143
4	-60.03863	17.82490	0.002408	2.475966	3.637204	2.941539
5	-51.27272	14.02546	0.002441	2.481818	3.911034	3.054832
6	-44.07045	10.98347	0.002582	2.526761	4.223955	3.207215
7	-28.38420	22.74506	0.002220	2.359605	4.324777	3.147499
8	-10.68447	24.33712	0.001824	2.142112	4.375262	3.037445
9	4.265585	19.43507*	0.001616*	1.993360*	4.494488	2.996134
10	11.96377	9.430271	0.001730	2.025906	4.795012	3.136120
11	18.45371	7.463436	0.001926	2.088657	5.125741	3.306311
12	23.12526	5.021915	0.002268	2.196869	5.501930	3.521962

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Optimum gecikme aralığının tespitinin ardından, değişkenler arası çift ve tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur:

H_0 : X1 değişkeni X2 değişkeninin Granger nedenseli değildir

H_1 : X1 değişkeni X2 değişkeninin Granger nedenselidir

Test sonucuna göre, F-testine ait olasılık değeri, anlamlılık düzeyi olan %5'ten küçükse H_0 reddedilir ve değişkenler arasında Granger nedensellik olduğu sonucuna varılır.

Tablo 5: Granger – Nedensellik Testi Sonuçları

Pairwise Granger Causality Tests

Date: 11/05/13 Time: 16:27

Sample: 2006M01 2013M08

Lags: 9

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DIS_TIC_ does not Granger Cause BIST_100_GETIRI	83	1.23380	0.2908
BIST_100_GETIRI does not Granger Cause DIS_TIC_	3.51617	0.0014	0.0014
ENF__BUYUME does not Granger Cause BIST_100_GETIRI	83	1.86454	0.0736
BIST_100_GETIRI does not Granger Cause ENF__BUYUME	2.05822	0.0467	0.0467
ENF__BUYUME does not Granger Cause DIS_TIC_	83	1.41189	0.2019
DIS_TIC_ does not Granger Cause ENF__BUYUME	1.62061	0.1283	0.1283

Tablodan da anlaşılabacağı üzere, BIST – 100 getirileri, dış ticaret açığındaki büyüme ve enflasyon büyümesinin Granger nedenselidir. BIST – 100 ile bu iki değişken arasında tek yönlü bir Granger – nedensellik ilişkisi mevcuttur dolayısıyla H_0 reddedilir.

3. SONUÇ

Çalışmada, finansal bir gösterge olan BIST-100 endeksinin ile ekonomik değişkenlerden dış ticaret açığı ve enflasyon oranı ile olan ilişkisi incelenmiştir. İnceleme kapsamında, büyüme oranları alınarak durağanlaştırılmış seriler VAR analizine tabi tutularak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki

araştırılmıştır. Bu analizin temel amacı, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri tespit ederek iktisadi ve finansal gelişmeler karşısında doğru stratejilerin belirlenmesine katkı sağlayabilmektir. Bu bağlamda, çalışmada, VAR kapsamında hata terimleri arasında otokorelasyonun giderildiği en uzun gecikme aralığı 1-12 arasında denenmiş ve en uygun gecikme sayısı 9 olarak belirlenmiştir.

VAR analizinde ilgili gecikme aralığı baz alınarak her bir değişkenin bağımlı değişken olarak kabul edildiği ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği denklemler oluşturulmuştur. Bu denklemleri yorumla-

mak tek başına yeterli olmadığından, ilişkinin yönünü tayin için optimum gecikme aralığı baz alınarak Granger - Nedensellik testi uygulanmıştır. Granger - Nedensellik analizinin bulgularına göre, BIST – 100 endeksi getirileri ile dış ticaret büyümesi arasında tek yönlü bir ilişki yine aynı şekilde BIST – 100 endeksi getirileri ile enflasyon büyümesi arasında tek tönü bir ilişki mevcuttur. VAR analizinde elde edilen denklemler ile Granger – Nedensellik Testi'nin sonuçları birbirlerini tamamlamaktadır. Metodolojik olarak vurgulanması gereken bir nokta şudur ki, çalışmanın kapsamının genişletileceği bir sonraki safhada VAR analizinin bulguları etki-tepkinin (içsel / dışsal şokların) daha net irdelebilmesi açısından Varyans Ayrıştırmasına (Variance Decomposition) tabi tutulacaktır.

Uygulama sonucunda elde edilen bulguları yorumlayacak olursak, borsaya kote olan şirketlerin büyük çoğunluğunun imalat sektörü odaklı olduğu göz önüne alındığında, sağlanan fon kaynaklarının gerek duran varlıklarda yatırıma gidilmesi gerekse satış hacminin artırılması yönünde kullanılması ithalat kaleminde artışa neden olabilmekte ve bu durum da dış ticaret açığını tetikleyebilmektedir. Türk ekonomisinin reel sektörünün ithalat ağırlıklı bir profil sergilediğinden hareketle, bunun şirketler bazında yansımalarının borsada görülmesi olağandır. Şirket hisselerinin borsadaki seyri bir yandan yatırım tercihlerini şekillendirirken bir diğer yandan da şirketlerin aktif / pasif stratejilerine ve dolayısıyla gelir tablolarına yön verebilmektedir. Borsa İstanbul bünyesinde yer alan Türk reel sektörünün lokomotif rolünü üstlenmiş şirketlerinin gerek ithalat kaynaklı imalatçı yapıları gerekse ürettiklerini ihraç ederek ülke ekonomisine katma değer sağlama işlevleri dış ticaret dengesi

üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Borsadaki olumlu seyirleri sonucunda artan piyasa değerlerine bağlı olarak karlılık ve ihracat hacmi odaklı şirket stratejilerinin gücü perçinlenirken; olumsuz bir trende girmeleri halinde ise muhtemel dış satım hacimleri zayıflayabilmekte ve ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüş gösterebilmektedir. Tüm bu bilgiler kapsamında, BIST-100 getirilerinin, özellikle reel sektör kapsamında düşünüldüğünde, dış ticaret rakamları üzerinde etkili olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, BIST-100 getirilerinin enflasyon büyüme oranları üzerinde tek yönde bir nedensellik ilişkisi olduğudur. Kriz ortamına denk gelen zaman aralığında Türk ekonomisinde özellikle iç talep artışına dayalı bir büyüme gözlemlenirken bu durum aynı zamanda enflasyonist bir ortamı da tetiklemiştir. Finansal yatırımlardan elde edilen fon kaynakları sermayenin tabana yayılmasına katkı sağlarken bir yandan da tüketimi tetikleyebilmektedir. Borsa performansı kote olan tüm şirketler açısından bir başarı kriteri olarak kabul görebilmekte, reel sektör bu performansa ve var olan talebe bağlı olarak üretim kapasitesini arttırabilmekte, finansal sektör kuruluşları ise kredi hacimlerini genişletebilmektedirler. Kote olmanın sağladığı kurumsallaşma, şeffaflık ve tanınırlık gibi avantajlar da kuruluşların gerek ulusal gerekse uluslararası arenada sürdürülebilirliklerini sağlamlaştırmak için yaratılan taleple birlikte enflasyona dayalı bir büyüme gözlemlenebilmektedir.

Bu çalışmanın kapsamının, gerek metodolojik olarak gerekse iktisadi değişkenlerin çeşitlendirilmesi bağlamında genişletilmesi ve günün koşullarına daha ayrıntılı bulgularla cevap verebilecek düzeye getirilmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *Automatic Control., IEEE Transactions on.* Vol: 19, Issue: 6, 716-723
- Aktaş, M., Akdağ, S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları İle İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal Social Science Research.* Year: 2, Issue:2, 50-67
- Albeni, M., Demir, Y. (2005). Makro Ekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulama-lı). *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi.* Bahar 2005, Sayı:14, 1-18
- Bulut, Ş., Özdemir, A. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve “Dow Jones Industrial” Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme Analizi. *Journal of Management & Economics.* Jun, Vol. 19, Issue 1, 211-224
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association* (74). 427-431
- Engle, R. F., Granger, C., W.J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica.* Vol: 55, Issue 2, 251-76
- Filis, G. (2010). Macro economy, stock market and oil prices: Do meaningful relationships exist among their cyclical fluctuations?, *Energy Economics.* Volume: 32, Issue: 4, July, 877-886
- Geske, R., Roll, R. (1983). The Fiscal and Monetary Linkage between Stock Returns and Inflation. *The Journal of Finance.* Volume: 38, Issue: 1, March, 1-33
- Gjerde, O. Sættem, F. (1999). Causal relations among stock returns and macroeconomic variables in a small, open economy. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money.* Volume: 9, Issue: 1, January, 61-74
- Granger, C., W.J. (1969), Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica.* 37(3), 424-438
- Gülhan, Ü., Kaya, A., Güngör, B. (2012). Bileşik Öncü Göstergeler ve Borsa Endeksi İlişkisinin Uluslararası Boyutta İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* Cilt:27, Sayı:1, 1-27
- Jarque, C. M., Bera, A., K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics Letters.* Volume: 6, Issue: 3, 255-259
- Karamustafa, O., Karakaya, A. (2004). Enflasyonun Borsa Performansı Üzerindeki Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* (7) 1, 23-35
- Kaya, V., Çömlekçi, İ., Kara, O. (2013). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makro Ekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Soysyal Bilimler Dergisi.* Sayı 35, 167-176
- Korkmaz, T., Zaman, S., Çevik, E., İ. (2008). Türkiye’nin Avrupa Birliği ve Yüksek Dış Ticaret Hacmine Sahip Ülke Borsaları İle

Entegrasyon İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 8, 19-44

Kwon, C. S., Shin, T. S.. (1999). Cointegration and causality between macroeconomic variables and stock market returns. *Global Finance Journal*. Volume: 10, Issue: 1, Spring – Summer, 71-81

Maghayereh, A. (2003). Causal Relations among Stock Prices and Macroeconomic Variables in the Small, Open Economy of Jordan. *JKAU: Econ. & Adm.* Vol. 17, No. 2, 3-12

Özer, A., Kaya, A., Özer, N. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:26, Sayı:1, Yıl:2011, ss.163-182

Ramsey, j. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society*. Vol: 31, No: 2, 350-371

Ray, S. (2012). Testing Granger Causal Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Price Behaviour: Evidence from India. *Advances in Applied Economics and Finance (AAEF)*. Vol: 3, No: 1, 470-481

Sayılğan, G., Süslü, C. (2011). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Türkiye ve Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerine Bir İnceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. Cilt: 5, Sayı:1, 73-96

Yılmaz, Ö., Güngör, B., Kaya, V. (2006). Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*. Yıl: 8, Cilt: 9, Sayı: 34, 1-16

ÖZET

Arzın Merkezine Seyahat: Bankacılarla Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Bilgilerle Türk Bankacılık Sektörünün Davranışı

Küresel krizle birlikte, finansal sektörü anlamanın önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmış, sektörün yapısı ve işleyişi makroekonomik politikalara yönelik tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Bu anket çalışması Türkiye’deki finansal sistemin büyük bir kısmını oluşturan bankacılık sisteminin makroekonomik bağlamda önem arz edebilecek yönlerine ilişkin bilgi ve anlayışımızı geliştirmek amacıyla yapılmıştır. Anket, aktif büyüklüğü sistemin yüzde 89’unu oluşturan on dört bankanın üst düzey yöneticileriyle yapılan yüz yüze görüşmelerle tamamlanmıştır. Ankette ortaya çıkan bazı önemli sonuçlar; (i) kredi ve mevduat piyasasında yoğun bir rekabet olduğu, ancak kredi alt kalemleri için rekabet derecesinin önemli derecede farklılaştığı, (ii) yükümlülük kalemleri arasındaki ikame ilişkisinin oldukça zayıf olabileceği, dolayısıyla kaynak miktarının yanında kaynağın niteliğinin de finansal sistem davranışları üzerinde önemli derecede etkili olabileceği, (iii) Türkiye’de finansal hızlandırıcı mekanizmasının teminatlardan ziyade makroekonomik dalgalanmaların firma nakit akımlarına etkileri üzerinden çalıştığı şeklinde özetlenebilir.

JEL Sınıflaması: G21, E50, D40

Anahtar Kelimeler: Kredi, Mevduat, Türk Bankacılık Sistemi, Para Politikası

ABSTRACT

Behaviour of Banking Sector in Turkey, Based on Information From Survey

Global crisis has underlined the essentiality of deepening our understanding and knowledge about the financial system. Accordingly, recent debates on macroeconomic policies focused exclusively on the financial system. This survey aims at contributing to the efforts on expanding our existing knowledge on banking system especially in the context of macroeconomic implications in Turkish economy. We have interviewed fourteen largest deposit banks, which represent more than 89 percent of the total assets of the domestic banking system. Survey was conducted with senior officers of the banks. Some of the major results emerged out of the survey could be summarized as follows; (i) there is a high degree of competition both in credit and deposit markets, albeit the degree of competition could differ significantly across loan types, (ii) degree of substitutability of between banks’ various resources are far from being perfect; hence banks’ behaviour might significantly be affected by the composition of its resources, (iii) procyclicality of credit cycles mainly arises from the reflections of macroeconomic developments on firms’ cash flows rather than the fluctuations of collateral values.

JEL Classification: G21, E50, D40

Keywords: Loan, Deposit, Turkish Banking System, Monetary Policy

Arzın Merkezine Seyahat: Bankacılarla Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Bilgilerle Türk Bankacılık Sektörünün Davranışı¹

Koray Alper*

Defne Mutluer Kurul

Ramazan Karasahin

Hakan Atasoy

İRİŞ Finansal sektörü anlamının önemi küresel krizle birlikte daha açık bir şekilde ortaya çıkmış, sektörün yapısı ve işleyişi makroekonomik politikalara yönelik tartışmaların odak noktasını oluşturmıştır. Kriz öncesinde makro ekonomistlerin, analizlerinde bu alanı büyük ölçüde ihmal ettiği eleştirileri ortak kabul haline gelmiştir.² Bu bağlamda, akademik çevrelerde ve politika yapıcı kurumlar bünyesinde dünya ekonomisini sarsan küresel

¹ Bu çalışmada ifade edilen görüşler yazarlara ait olup, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın görüşlerini yansıtmaz.

Yazarlar değerli katkılarından dolayı Yüksel Görmez, Hakan Kara, Gülbin Şahinbeyoğlu, Ercan Türkan ve Zafer Yükseler'e teşekkür eder. Ayrıca, desteklerinden dolayı Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü Finansal Sektör Değerlendirme Müdürlüğü, Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Para Politikası Destek Hizmetleri Müdürlüğü ile Merkez Bankası İstanbul Şubeleri çalışanlarına teşekkür ederiz. Son olarak, değerli çalışma zamanlarının bir bölümünü bizlerle görüşmeye ayıran bankaların üst düzey yöneticilerine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

² Bu ihmalin en somut göstergesi para politikasına ilişkin ekonomik literatürde yer etmiş ve çeşitli uyarlamaları merkez bankalarıncı da kullanılan modellerde finansal sektöre pasif bir rol yüklenmesi veya bu kesimin tümüyle modellerden dışlanmasıdır.

* Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü
koray.alper@tcmb.gov.tr
defne.mutluer@tcmb.gov.tr
ramazan.karasahin@tcmb.gov.tr
hakan.atasoy@tcmb.gov.tr

krizi anlamaya ve benzer krizlerin engellenmesine ilişkin politikaların oluşturulmasına yönelik çabaların önemli bir kısmı finansal sektörün yapısını ve makroekonomiyle etkileşimini anlamaya yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede bir yandan eski modellerin finansal sektörü gerçekçi bir şekilde temsil eden bir yapıya kavuşturulmasına yönelik teorik modeller üzerinde çalışıldığı, bir yandan sistemin makroekonomik düzeydeki davranışlarını anlamak için yapılan ampirik çalışmaların hızla çoğaldığı gözlenmektedir. Bu yöndeki gayretlerin uzun süre ekonomistlerin ajandasını meşgul edeceği açıktır.

Bu çalışmanın temelinde yer alan anketin temel motivasyonunu ülkemizde finansal sistemin büyük kısmını oluşturan bankacılık sektörünün yapısı ve işleyişine ilişkin anlayış ve bilgimizi geliştirme amacı oluşturmaktadır. Diğer analitik yaklaşımların yanı sıra, anket çalışmalarının da özellikle ülkemiz bağlamında söz konusu amaca yönelik önemli katkıları olabileceği düşünülmektedir. Ülkemizde bankacılık sisteminin yakın zamanda önemli yapısal değişikliklerden geçmesinin ekonometrik çalışmaların etkinliğini sınırlandırabileceğinden ötürü, sistemin içinde yer alanların gözlem ve tecrübelerinin kıymetli bir bilgi kaynağı olacağı düşünülmektedir. Bunun yanında, küresel krizle birlikte davranışsal motiflerin de sistem dinamikleri üzerinde etkili olduğu gözleminden yola çıkarak, bu motifleri daha iyi anlayabilmek için birinci elden bu bilgiye sahip olan sektör çalışanlarının görüşlerini almanın yararlı olacağı ortadadır. Bu bağlamda, hızlı ve köklü yapısal değişiklikler gösteren bankacılık sisteminin davranışsal niteliklerini daha iyi anlamak üzere, sektörde en büyük paya sahip bankaların temsilcileri ile anket çalışması yapılmıştır.

Bu kapsamda hazırlanan anket soruları birden fazla konuya yönelmiştir. Para politikasının aktarım mekanizmasını etkileyebilecek yapısal ve davranışsal olgular, finansal hızlandırıcı mekanizmasının varlığı ve işleyişi ile bankacılık sektörünün temel bankacılık risklerine yönelik algılamaları öne çıkan konulardır. Bunun dışında doğrudan bankacılık sektörüyle ilgili olmamasına rağmen bankaların konumları itibarıyla yakından izleme imkânına sahip olduğu konularda katılımcıların görüşlerini almayı amaçlayan sorular da yer almaktadır.

Bu çalışma motivasyonunu makroiktisadi bir sorudan alması yönüyle bankacılık kesimine odaklanan diğer anket çalışmalarından farklılaşmaktadır. Literatürde yer alan diğer çalışmaların mikro düzeyde spesifik bir takım sorulara odaklandığı görülmektedir.³ Esasında, bu anlaşılabilir bir durumdur, zira makro iktisat yazınının bankacılık alanına bu yaklaşımla bakmaya başlaması köklerini finansal sistemden alan küresel kriz sonrasında söz konusu olmaya başlamıştır.

Akademik çalışmaların yanı sıra dünyada pek çok merkez bankası ülkedeki mevcut finansal koşulları anlamak üzere “eğilim anketleri” adı altında (ECB Bank Lending Survey, Fed Senior Loan Officer Survey, vb.) bankalara anketler yapmaktadır. Kredilerin arz ve talep dinamiklerinin ayrıştırılmasında önemli bir araç sayılan bu anketler ülkemizde de TCMB tarafından düzenli olarak yapılmakta ve sonuçları kamuoyuna sunulmaktadır (bkz. Banka Kredileri Eğilim

³ Örneğin Luna-Martinez ve Vicente (2012) tarafından yapılan anket çalışması kalkınma bankalarının performansını konu almaktadır. Görece eski bir çalışmada Lehmann ve Neuberger (2001) bankaların Küçük ve Orta Ölçekli firmalara verilen kredilerde banka ve müşteri arasındaki ilişkilerin önemini araştırmak için anket çalışması yapmıştır.

Anketi, TCMB). Ancak, eğilim anketleri bankaların kredi politikalarıyla ilgili sadece konjunktürel bir bilgi sunmakta bankaların kredilere yönelik davranışsal özelliklerini saptamak gibi bir amaç gütmemektedir.

Daha açık şekilde vurgulamak gerekirse, bu çalışmanın hipotezi bankacılık kesiminin parasal aktarım mekanizmasında oynadığı rolün neo-keynesian yaklaşımın tarif ettiğinden çok daha karışık ve etkili olduğudur. Neo-Keynesian para politikası yaklaşımının öngördüğü biçimde neredeyse tamamıyla pasif bir biçimde merkez bankalarınca belirlenen faiz oranlarını ekonomiye iletmekten ibarettir. Neo-Keynesian para politikası yaklaşımına göre bankacılık sistemi neredeyse tamamıyla pasif bir biçimde Merkez Bankasınca belirlenen faiz oranlarını ekonomiye iletmektedir (Clarida, Gali ve Gertler (1999), Smets ve Wouters (2003)). Anket sonuçları çalışmanın hipotezini net bir şekilde doğrulamaktadır. Buna göre, bankalar, bilançolarının durumu, ekonomik konjunktür, sektördeki rekabet yapısına bağlı olarak parasal şokları reel kesime çok farklı şekilde aktarabilecekleri anlaşılmaktadır. Çalışmanın ima ettiği en temel politika tavsiyesi parasal otoritenin aktarım mekanizmasında bankacılık sisteminin oynadığı rolü dikkatlice analiz etmesi gerektiği ve politika yapımında kullanacağı araç setini ve politika şoklarının niceliksel boyutunu söz konusu analizleri dikkate alarak belirlemek durumunda olduğudur.

Temel olarak üç bölümden oluşan anketin ilk bölümü, banka bilançolarının varlık tarafına, ağırlıklı da kredilere ilişkin soruları içermektedir. Krediyeye erişim, kredi maliyetinin hesaplanması ve risk primine yönelik sorular bu bölümde yer almaktadır. İkinci bölüm ise, banka bilançolarının yükümlülük

tarafı ile ilgili sorulardan oluşmakta ve en önemli yükümlülük kalemi olan mevduatlara odaklanmaktadır. Bu bölümde, mevduat faizlerinin belirlenmesine, farklı mevduat türlerinin ve fon kaynaklarının birbirleriyle olan ikame ilişkilerine dair sorular öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, bankacılık sisteminin büyük bir kısmını oluşturan on dört bankanın üst düzey yöneticileri ile 2011 yılı Mayıs ve Haziran aylarında yapılan görüşmelere ilişkin bulguları sunmayı amaçlamaktadır. Ankete katılan bankaların aktifleri sistemin toplam aktiflerinin yüzde 89'unu oluştururken, katılımcı bankaların kredi ve mevduat hacimlerinin sistem içindeki payı sırasıyla yüzde 89 ve 92'dir. Anket sonuçları soruların biçimine uygun şekilde sayısal hale getirilmiş, anketten elde edilen veriler finansal sektörün genelini temsil etmesi amacıyla bankaların ilgili bilanço büyüklüklerini (bankaların kredi veya mevduatlarının sistem içindeki paylarını) kullanmak suretiyle ağırlıklandırılmıştır.⁴

İkinci bölümde bankaların aktiflerine ve özellikle de kredilerine odaklanılırken, kredi piyasasına ilişkin elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, bankaların yükümlülüklerine ilişkin tespitler sunulmaktadır. Sonuç bölümünde ise sonuçlar toplu olarak tartışılmıştır.

1. Türkiye'de Kredi Piyasası

1.1 Kredi Türleri ve Rekabet

Bankalardan ilk olarak kredi piyasasını tanımlamaları istenmiş, buna göre altı farklı kredi türü için tam rekabetçi ("hiçbir ban-

⁴ Ankete verilen yanıtlar, banka sahipliği açısından da değerlendirilmiş, genel olarak kamu ve özel sermayeli bankaların yanıtlarında önemli bir ayrışma gözlenmemiştir.

kanın kendi başına faiz belirleme gücü yoktur”), oligopol (“bir grup banka birlikte faiz belirleyebilir”) ve tekelci rekabet (“her bankanın az da olsa faiz belirleme gücü vardır”) olmak üzere hangi piyasa tanımının daha uygun olduğu sorulmuştur.⁵ Verilen cevaplar, söz konusu piyasanın tam rekabete yakın bir nitelik arz ettiğini göstermektedir (Grafik 2.1). Sektör temsilcileri kredi piyasasındaki rekabetin özellikle son yıllarda yoğunlaştığını belirtmiştir. Kamu bankalarının kredi piyasasına hızlı girişi, artan makroekonomik istikrar ve bu gelişmenin yurt dışı kaynaklara ulaşımı kolaylaştırması, kredi piyasasında rekabetin artmasında etkili temel faktörler olarak belirtilmiştir.⁶

Seçilmiş kredi türleri için verilen yanıtlar kredi piyasasında genel olarak yüksek bir rekabet olduğunu göstermekle birlikte kredi türleri bazında rekabet derecelerinin farklı olduğuna işaret etmektedir. Ankete verilen yanıtlara göre, rekabetin en yüksek olduğu kredi türünün konut kredileri olduğu görülmektedir. Öte yandan ihtiyaç kredilerinin bankaların pazar gücünün en yüksek olduğu kredi türlerinden biri olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun konut kredilerine

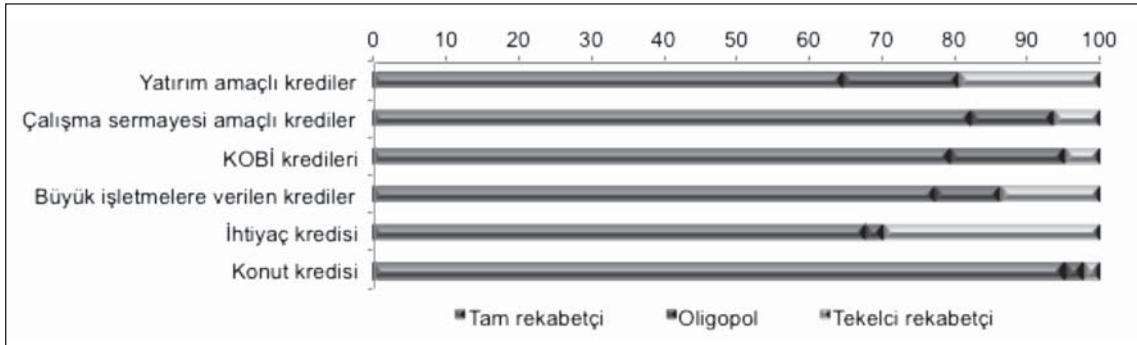
kıyasla ihtiyaç kredilerinin daha zayıf bir teminat yapısına sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanında ihtiyaç kredilerinde teminatların önemli bir kısmını maaş bloklarının oluşturması ve maaşların yatırılacağı bankanın büyük çoğunlukla kredi müşterisinin çalıştığı kurum ve kuruluş tarafından belirleniyor olması nedeniyle bankaların tekelci gücünün olduğu da görüşmelerde ifade edilen gerekçelerde yer almaktadır.

Yanıtların ortaya koyduğu kayda değer diğer bir sonuç ise küçük ve orta ölçekli iş-

⁵ Bilindiği üzere, tam rekabet piyasası bir pazarda hiçbir satıcının sattığı ürünün fiyatını etkileme gücüne sahip olmadığı piyasadır. Ancak pratikte söz konusu koşulların sağlanması oldukça zordur. Bu ankette, tam rekabetçi tanımı, bankaların yoğun rekabete bağlı olarak fiyatlama gücünün görece olarak çok düşük olduğu durumları ifade etmek için kullanılmıştır. Anket sorusunda da katılımcılara ilgili piyasanın rekabet ve fiyatlama gücü açısından hangi yapıya daha uygun olduğu sorulmaktadır.

⁶ Yakın zamana kadar kredi piyasasından görece olarak sınırlı bir pay alan küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) verilen kredilerin bankalar tarafından giderek daha çok ilgi görmesiyle bu alanda artan rekabet anket katılımcıları tarafından piyasadaki rekabetin yoğunlaşması bağlamında en çarpıcı örnek olarak dile getirilmiştir.

Grafik 1.1: Kredi piyasası tanımı*

*Bankaların verdikleri yanıtların dağılımını göstermektedir.

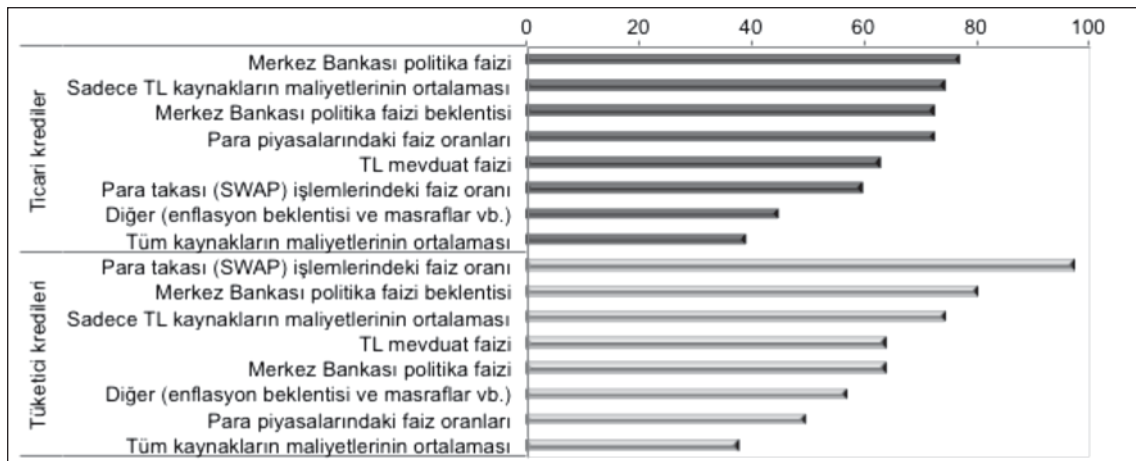
letmelere (KOBİ) verilen kredilerdeki rekabet derecesi ile büyük ölçekli işletme kredilerindeki rekabet derecesinin önemli oranda farklılaşmaması olmuştur. Bilgi asimetrisi probleminin daha yüksek olduğu KOBİ kredilerinde bankaların rakiplerine kıyasla sahip olabilecekleri bilgi avantajlarının bankalara daha yüksek bir tekelci güç vermesi beklenir. İki kredi türü arasında belirgin bir rekabet farkı olmaması bankaların KOBİ kredileri konusunda risklere beklenenden daha açık olduklarını işaret eder niteliktedir. Öte yandan, büyük ölçekli işletme kredilerinin genelde daha az sayıda bankanın karşılayabileceği büyük montanlı kredilerden oluşmasının da söz konusu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Sonuçlar, yatırım kredilerinde bankaların işletme sermayesi kredilerine göre daha yüksek bir tekelci güce sahip olduklarını ima etmektedir. Anket görüşmelerinde, yatırım kredilerinin genelde yüksek miktarlı ve uzun vadeli olması, buna bağlı olarak söz konusu krediler için gerekli kaynakları bu-

labilecek ve yatırım süresi boyunca likidite riskini taşıyabilecek banka sayısının daha az olması nedeniyle bu kredi türünde yoğunlaşmanın yüksek olduğu dile getirilmiştir. İşletme sermayesi kredilerinde rekabetin yüksek olmasına neden olabilecek bir sebep ise, görüşmelerde belirtildiği üzere, Türkiye’de firmaların genelde üç ila dört banka ile çalışması bu nedenle farklı bankaların tekliflerini fazla bir maliyet ödmeden değerlendirebilme imkânına sahip olmasıdır.

1.2. Kredi Maliyeti

Bankaların kredi faizlerini nasıl fiyatladıklarını bilmek para politikasının etkilerini tespit edebilmek bağlamında oldukça önemlidir. Para politikalarının etkilerini analiz etmek için kullanılan birçok modelde kredi faizleri politika faizine ya eşit olarak alınmakta ya da kredinin geri ödenme ihtimaline ilişkin bir risk primi politika faizine eklenmek suretiyle temsil edilmektedir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde bankaların yurt dışından elde ettikleri yabancı para

Grafik 1.2: TL cinsinden yeni açılan kredilerin maliyeti belirlenirken etkili olan faktörler*

*Bankaların verdikleri yanıtların yüzdesini göstermektedir.

cinsinden fonların toplam kaynaklar içinde önemli bir paya sahip olması itibarıyla bankaların kredi faizlerinin politika faizleri ile ilişkisi teorik modellerde öngörüldüğü kadar sıkı olmayabilir. Kredi fiyatlamasında en önemli unsurlarından biri de kredilerin maliyetleridir. Bu doğrultuda ankette iki farklı soruda bankaların TL ve YP cinsi kredilerin maliyetlerini nasıl hesapladıklarına odaklanılmaktadır⁷.

TL cinsinden yeni açılan ticari kredilerin maliyetini hesaplarırken bankaların temelde Merkez Bankası politika faizi ile TL kaynakların maliyetlerini esas aldıkları görülmektedir (Grafik 2.2). Türev finansal ürünlerin YP kaynakları nitelik itibarıyla TL kaynaklara çevirmeyi olanaklı kılması nedeni ile YP kaynakların maliyetinin de TL cinsi verilen krediler için önemli olabildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, uzun vadeli konut kredilerinde YP kaynaklar para takası işlemleriyle uzun vadeli TL varlıklara dönüştürülebildiğinden bu kredilerin maliyeti hesaplanırken yabancı kaynakların maliyeti ve para takası işlemlerinin işaret ettiği maliyetler bir arada dikkate alınmaktadır.

Görüşmelerde bankacılık kesiminin reel sektöre açtığı kredilerin bir bölümünün gecelik vadeli kredilerden oluştuğu, bu kredi-

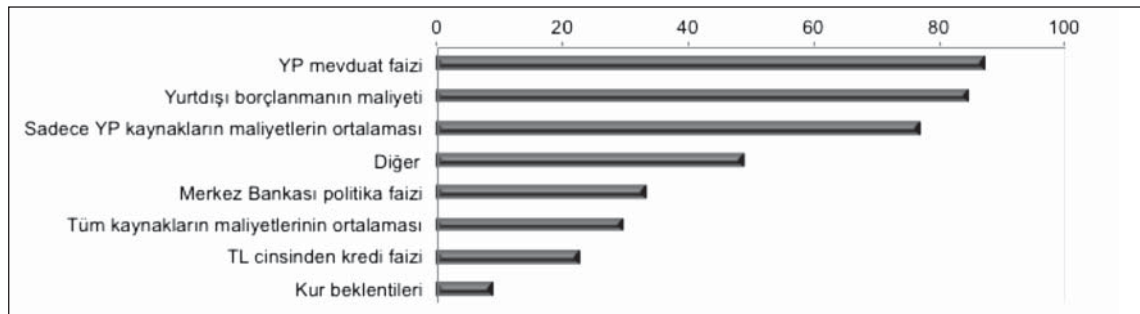
lerde para piyasalarındaki kısa vadeli faiz oranlarının esas alındığı belirtilmiştir. Yanıtlar, beklenebileceği gibi, kredi vadesinin kredinin marjinal maliyetinin hesaplanmasında önemli bir parametre olduğunu göstermektedir. Ticari kredilere göre daha uzun vadeli olan tüketici kredilerinde politika faizi beklentilerinin daha ağırlıklı bir rol oynadığı görülmektedir. Son olarak görüşmelerde daha çok uzun vadeli krediler için Devlet İç Borçlanma Senetleri'nin (DİBS) bilanço içinde krediye alternatif olması dolayısıyla DİBS faizlerinin fırsat maliyeti olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir.

YP cinsinden yeni açılan ticari kredilerin maliyeti belirlenirken YP kaynakların maliyeti dikkate alınmaktadır (Grafik 2.3). Ancak, katılımcılar YP para alım takasını YP cinsinden kredi açabilmek amacı ile kullanan bankaların TL kaynakların maliyetini de dikkate aldıklarını belirtmişlerdir.⁸

⁷ Öncelikle, her iki soru için de geçerli olan bir noktayı vurgulamak gerekmektedir; buna göre kredi maliyetlerini hesaplanırken stok maliyetleri değil ortalama marjinal (yeni açılan kredilerin) maliyetlerin dikkate alındığı belirtilmiştir.

⁸ Katılımcılar YP para alım takası işleminde bankaların karşı taraftan alacakları TL faizinin belirlenmesinde TRLI-BOR'un ve forward implied rate'lerin esas alındığını belirtmişlerdir.

Grafik 1.3: YP cinsinden yeni açılan kredilerin maliyeti belirlenirken etkili olan faktörler*

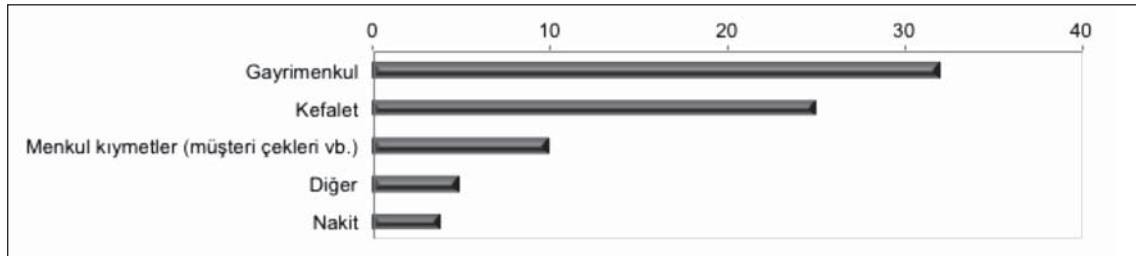
*Bankaların verdikleri yanıtların yüzdesini göstermektedir.

Bankaların alabilecekleri yabancı para açık pozisyonlar düzenlemelerle önemli ölçüde sınırlandırıldığı için kur beklentileri faizleri ancak dolaylı yoldan etkileyebilmektedir. Bu da kurdaki hareketlerin kredi müşterilerinin ödeme gücü üzerindeki etkisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle kur hareketlerine ilişkin beklentiler kredi riskiyle ilişkisi bağlamında dikkate alınmaktadır. Bilindiği üzere, bankacılık sistemimizde, çoğunluğu kredilerden oluşan YP cinsi varlıkların vadeleri YP cinsi yükümlülüklerle göre oldukça uzundur. Bu nedenle YP kaynakların marjinal maliyetlerinin yanı sıra bu kaynakların maliyetlerinin gelecekte alacakları değer de önemlidir. Bu bağlamda görüşmelerde bankalara uzun vadeli YP kredilerin faizini nasıl belirledikleri sorusu da yöneltilmiştir. Bankalar YP kaynakların gelecekteki maliyetlerini hesaplarken YP cinsi faiz takaslarındaki faizleri dikkate aldıklarını belirtmişlerdir.

1.3. Teminat Yapısı

Krediler için teminat olarak kabul edilen varlıkların niteliği yaratabileceği makroekonomik sonuçlar nedeniyle önemlidir. Teminatların kredi miktarı üzerinde önemli bir belirleyici olması ve değeri önemli dalgalanmalar gösteren varlıkların teminat olarak kullanılması halinde, firmaların teminatlar nedeniyle karşılaşılabileceği kredi kısıtları da önemli dalgalanmalar gösterebilecektir (Kiyotaki ve Moore, 1997). Bu nedenle ankette bankalara ticari krediler için hangi varlıkları teminat olarak kabul ettikleri sorulmuştur. Yanıtlar bankacılık sistemimizde kefalet ve gayrimenkul ipoteginin en önemli teminat kalemleri olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Grafik 2.4). Daha zayıf bir teminat türü sayılan kefaletin ağırlığı dikkat çekici boyuttadır. Sektör temsilcileri, ticari krediler için teminat olarak gösterilen gayrimenkullerin önemli bir kısmının şirketlerin tüzel kişiliklerinin değil şirket sahiplerinin özel mülkiyetlerinden oluştuğunu ifade etmişlerdir.

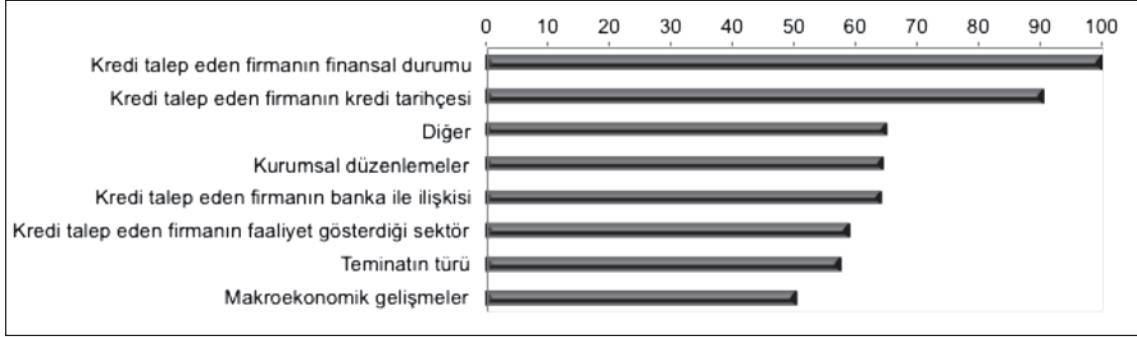
Grafik 1.4: Ticari krediler için teminat varlıklarının dağılımı*

*Bankaların verdikleri yanıtların yüzdesini (ortanca olarak) göstermektedir.

Bankaların “kredi/teminat” oranını nasıl belirlediği ve hangi faktörlere bağlı olarak bu oranı değiştirdiği, firmaların kredi piyasasına erişim olanaklarının ve bu olanakların iş çevrimlerine koşut olarak sergileyebileceği dinamiklerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla hazırlanan soruya verilen yanıtlar söz konusu oranın belirlen-

mesinde kredi talep eden firmanın finansal durumunun belirleyici olduğunu, kredi talep eden firmanın kredi tarihçesinin (diğer bir ifade ile firmanın önceki kredilerin geri ödenmesinde gösterdiği performans) ise söz konusu oranı etkileyen en önemli ikinci etken olduğunu ortaya koymaktadır (Grafik 2.5).

Grafik 1.5: Kredi/teminat oranının belirlenmesinde etkili faktörler*

*İlgili faktörlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1'den 5'e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsizise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün "100" değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak atfettikleri durumu ifade etmektedir.

Kurumsal düzenlemeler, kredi talep eden firmanın banka ile ilişkisi ve kredi talep eden firmanın faaliyet gösterdiği sektör firmanın finansal göstergelerine göre ikincil derecede önemli olurken, makroekonomik gelişmelerin teminat oranlarının belirlenmesinde diğer etkenlere göre daha sınırlı bir rol oynadığı belirtilmiştir. Katılımcılar makroekonomik göstergelerin ve beklentilerin doğrudan dikkate alınmadığını ancak firmaların finansal göstergeleri üzerindeki yansımalarına bağlı olarak dolaylı bir şekilde dikkate alındığını belirtmişlerdir.

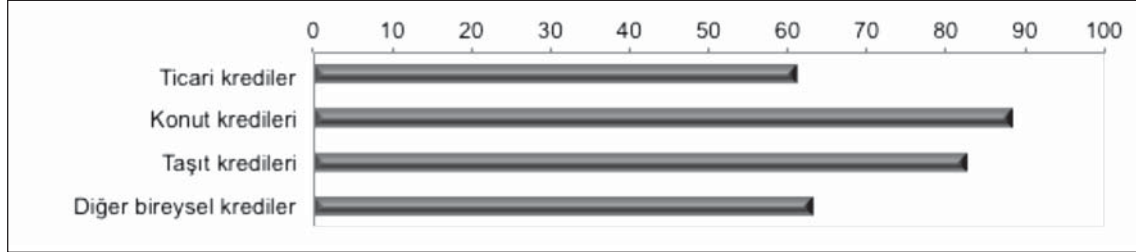
Katılımcılara, teminat değerindeki dalgalanmaların bankaların ek teminat istemelerine neden olup olmayacağı sorusu da yöneltilmiştir. Bankalar geçmiş ödemelerinde sorun yaşanmayan krediler için ek teminatın genelde istenmeyeceğini belirtmişlerdir. Görüşmelerde, kredi teminat oranına ilişkin olarak bankaların standart ve katı bir oran uygulamadıkları, firmalara göre uygulanan oranların önemli ölçüde değişebildiği izlenimi elde edilmiştir. Büyük ölçekli firma kredilerine ilişkin teminat koşulları daha esnek olurken küçük ölçekli işletmelerden

talep edilen teminatların kredi miktarının bir buçuk katına kadar çıkabildiği dile getirilmiştir. Sonuç olarak, soruya verilen yanıtlar ve katılımcıların bu çerçevede verdikleri bilgiler, Türkiye ekonomisinde, teminat fiyatlarındaki dalgalanmalarla firmaların karşılaşabilecekleri kredi kısıtları arasındaki ilişkinin çok güçlü olmayabileceğine işaret etmektedir.⁹

Krediler için alınan teminatın, kredinin geri ödenmemesi durumunda ne ölçüde bir koruma sağladığı kredilere ilişkin hesaplanan negatif nitelikli göstergelerin bankaların ve bankacılık sisteminin sağlamlığı bağlamında daha iyi değerlendirilebilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda bankalara çeşitli kredi türleri için Temerrüt Halinde Kayıp (THK) oranları sorulmuştur. Verilen yanıtlar, tüketici kredilerinin ortalamada daha iyi teminatlandırıldığını gösterir niteliktedir (Grafik 2.6). Tüketici kredileri için-

⁹ Bankacılar Türkiye'de kredi tabanının yeteri kadar geniş olmaması nedeniyle iyi durumdaki işletmelerin kredi havuzunun çoğunluğunu oluşturduğu bu sebeple de teminat gibi riske karşı korunma sağlayan araçlara ihtiyacın daha sınırlı olduğunu belirtmişlerdir.

Grafik 1.6: Teminatların kredi bakiyesine oranı (Temerrüt Halinde Kayıp (THK) oranları)*

*Bankaların verdikleri yanıtların ortalama yüzdesini göstermektedir. Temerrüt halinde kayıp oranı, “100 - teminatların kredi bakiyesine oranı” olarak hesaplanmıştır.

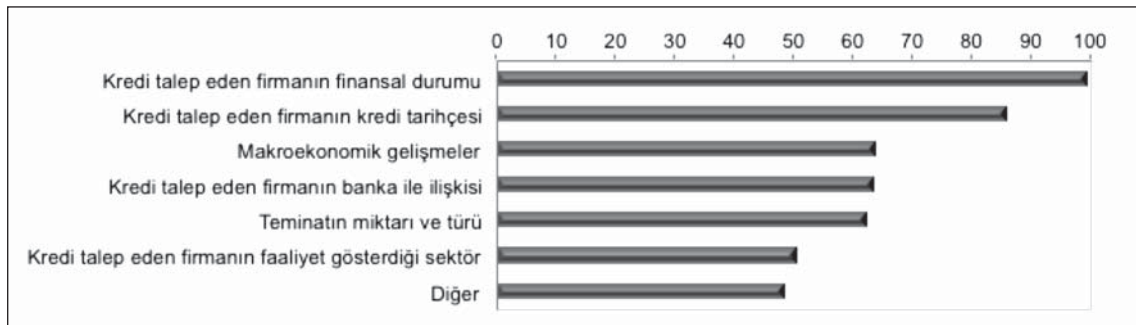
de de yüzde 10'lara yaklaşan THK oranı ile konut kredilerinin en sağlam teminat yapısına sahip olduğu görülürken, diğer tüketici kredilerinin yaklaşık yüzde 40 THK oranıyla en zayıf teminat yapısına sahip tüketici kredisi türü olduğu ortaya çıkmaktadır. Dikkat çeken bir nokta ise ticari krediler için belirtilen THK oranının diğer tüketici kredilerine yakın bir seviyede olmasıdır.

1.4. Kredi Risk Primi

Bankaların kredi faizlerine dâhil ettikleri risk priminin nasıl belirlendiği ve zaman içerisinde özellikle de iş çevrimlerine bağlı

olarak nasıl hareket edebilecekleri kredi kanalının işleyişini anlamak açısından önemlidir (Bernanke ve Gertler, 1995). Anket sonuçlarına göre, bankaların, krediler için uyguladıkları risk primini belirlerken öncelikle kredi talep eden firmanın finansal durumunu esas aldıkları görülmektedir (Grafik 2.7). Firmanın kredi tarihçesi de ikinci önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda firmanın daha önceki kredilerini ödeme hususunda gösterdiği performans firmanın riskliliği konusunda önemli bir gösterge olmaktadır.

Grafik 1.7: Kredi risk primini etkileyen faktörler*

*İlgili faktörlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1'den 5'e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsize ise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün “100” değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak atfettikleri durumu ifade etmektedir.

Öte yandan makroekonomik koşulların kredi risk priminin belirlenmesinde daha az etkili olduğu görülmektedir. Görüşmelerde bankalar makroekonomik büyüklüklere dair beklentilerin firmanın kredi risk priminin belirlenmesinde doğrudan rol oynamadığını ve bankaların firmanın durumuna bakarak risk primine karar verdiklerini ifade etmişlerdir. Kredi talep eden firmanın banka ile ilişkisi, kredi için verilen teminatın türü ve miktarının da firmaya uygulanacak kredi risk priminde kısmi derecede etkili olduğu söylenebilir. Yanıtlar finansal hızlandırıcı olarak tabir edilen mekanizmanın Türkiye ekonomisi için de etkin olabileceğine işaret etmektedir.¹⁰ Buna göre, ekonomiye gelen şoklar doğrudan etkilerinin yanı sıra firmaların finansal durumları üzerindeki yansımalarına bağlı olarak kredi arz ve koşullarına da aynı yönde tesir etmek suretiyle daha güçlü sonuçlar doğurabileceklerdir.

1.5. Kredi Talebinin Faiz Esnekliği

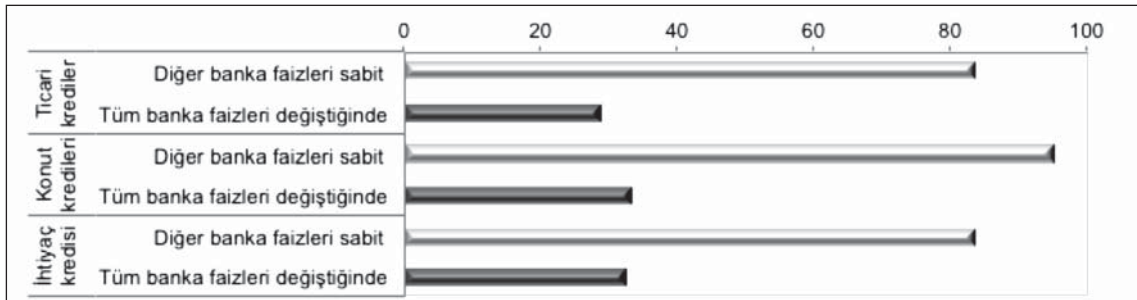
Parasal aktarım mekanizmasının temel kanalı olan faiz kanalının etkinliğinde, politika faizlerindeki değişimlerinin kredi faizlerine ne ölçüde yansıtıldığı ve kredi talebinin kredi faizlerine ne ölçüde duyarlı olduğu son derece önemlidir. Kredi faizlerinin politika fa-

izlerine olan duyarlılığını anlamaya yönelik olarak bankalara, diğer bankaların faizleri sabitken, kredi faizlerini artırmaları durumunda kendilerine yönelen kredi talebinin ne kadar etkileneceği sorulmuştur. Bankacılık sistemindeki rekabetle de yakından ilişkili olan bu soruyla dolaylı olarak kredi faizlerinin politika faizlerine olan duyarlılığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Kredi talebinin faiz esnekliği ise tüm bankaların faizlerini değiştirdikleri durumunda kredi talebinin ne ölçüde değişeceği sorusuyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Sorunun ilk bölümünde çeşitli kredi türleri için bir bankanın, diğer bankalar faizlerini değiştirmezken, faizlerini yüz baz puan artırması durumunda bankaya yönelen kredi taleplerinin ne ölçüde değişeceği sorulmuştur. Bankaların, diğer bankaların kredi faizlerini değiştirmedikleri durumda kredi faizlerini artırdıklarında kredi taleplerinin önemli ölçüde azalmasını, kredi faizini düşürdüklerindeyse kredi taleplerinin önemli oranda artmasını bekledikleri göze çarpmaktadır (Grafik 2.8).¹¹

¹⁰ Finansal hızlandırıcı mekanizmasının analitik bir incelemesi için bkz. Bernanke, Gertler ve Gilchrist (1996).

¹¹ Soru faizlerin arttığı ve azaldığı durumda olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Ancak cevapların büyük oranda simetrik olması sebebiyle sadece artış durumu dikkate alınmıştır.

Grafik 1.8: Kredi talebinin faiz esnekliği*

*“Önemli bir değişiklik olmaz” için 1, “ciddi oranda değişir” için 5 olmak üzere beş derecede değerlendirilen faiz esnekliğini nicel hale getirmek üzere, “ciddi oranda değişir” kategorisine maksimum, “önemli bir değişiklik olmaz” kategorisine ise minimum ağırlık vermek suretiyle faiz esnekliği hesaplanmıştır. Buna göre, esnekliğin “100” değerini alması kredi talebinin ciddi oranda değiştiği durumu ifade etmektedir.

Ticari krediler, konut kredileri ve ihtiyaç kredileri için bankalar arası faiz farklılıklarına ilişkin talebin esnekliğinin az da olsa ayrıştığı görülmektedir. Buna göre bankalar arasındaki faiz farklılıklarının en önemli olduğu kredi türünün konut kredileri olduğu görülmektedir. Bu yanıtlar ilk soruya verilen ve rekabetin en yoğun olduğu kredi türünün konut kredileri olduğu yönündeki cevaplarla da örtüşmektedir.

Öte yandan tüm bankalar faizlerini yüz baz puan artırdıklarında kredi talebinin önemli ölçüde değişmeyeceği beklenmektedir. Başka bir ifadeyle bankalar kredi talebinin faiz esnekliğinin çok yüksek olmadığını düşünmektedirler. Farklı kredi türleri karşılaştırıldığında faiz esneklikleri arasında sınırlı olmakla birlikte farklılıklar olduğu görülmektedir. Buna göre, kredi türlerine göre kredi talebinin faiz esnekliği en yüksekten en aza doğru konut kredisi, ihtiyaç kredisi ve ticari krediler olarak sıralanmaktadır.¹²

Bankaların Türkiye’de faizlerin seviyesinden önce kredinin ödenebilirliğinin daha önemli olduğunu belirttikleri, başka bir deyişle müşterinin faiz oranının kendisinden çok aylık taksitlerin toplam gelir içindeki payını daha çok önemsedikleri ifade edilmiştir. Aylık taksitlerin tutarında ise kredinin vadesi belirleyici olmaktadır. Bir başka ifadeyle, mevcut konjonktürde kredi talebi üzerinde hanehalkının maruz kaldığı likidite kısıtının derecesine ilişkin değişimler, faizlerden daha baskın bir rol oynamaktadır.

1.6. Kredi Türleri ve Riskler

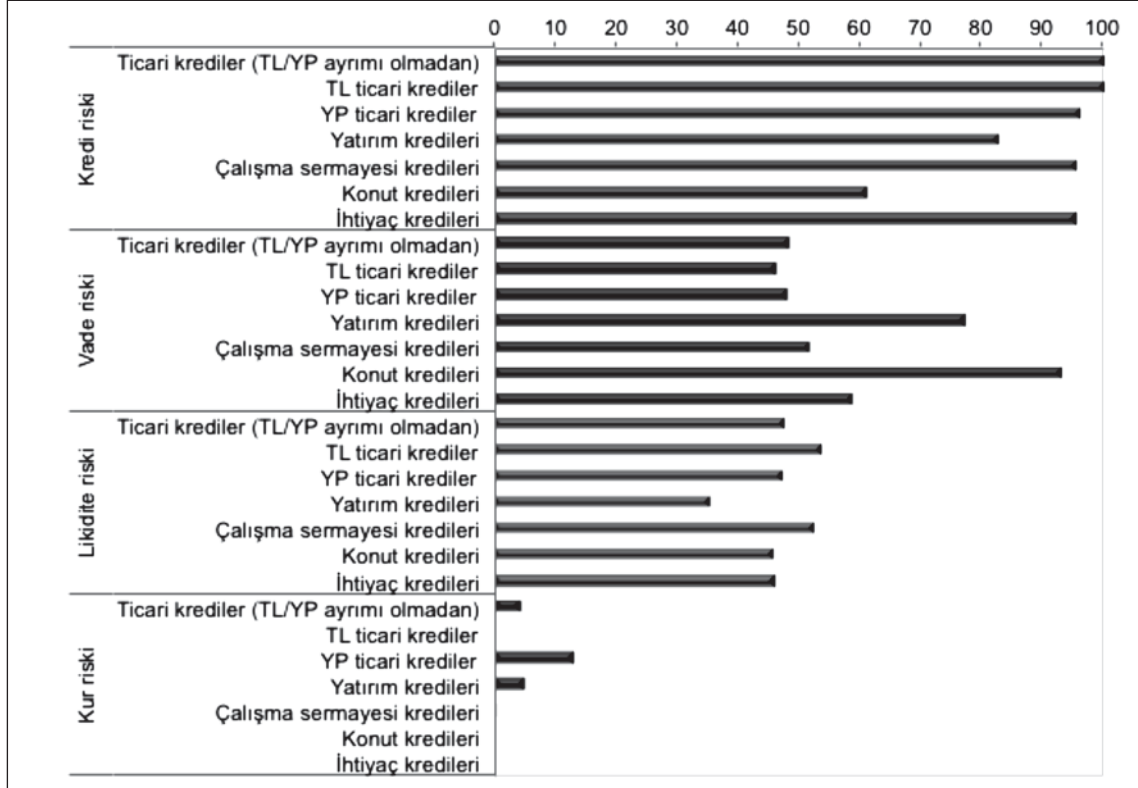
Bankaların farklı kredi türleri açarken maruz kaldıkları risk unsurlarını anlayabilmek amacıyla sorulan soruya verilen yanıtlar, konut kredileri hariç tüm kredi türleri için en önemli riskin kredi riski olduğunu göstermektedir (Grafik 2.9). Konut kredileri için ise en önemli riskin vade riski olduğu belirtilmiştir. Büyük çoğunluğu YP cinsin-

den olan yatırım kredilerinde de vade riskinin kredi riskinden sonra gelmekle birlikte oldukça önemli olduğunun düşünüldüğü görülmektedir. Krediler için likidite riski bankalar açısından vade riskinin arkasında gelirken, kur riskinin etkisinin ise beklenebileceği gibi sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Konut kredilerinde vade riskinin bu denli önemli olması, kur ve vade riskinden korunmak amacıyla yapılan para takası işlemlerinin, ortalamada en uzun vadeye sahip olan bu kredi türünün taşıdığı vade riskini ancak sınırlı ölçüde düşürebildiğini göstermektedir. Nitekim bankaların bir yıl ve üzerinde olan vadelerde gerçekleştirdikleri TL para alım takası işlemlerinin hacimlerinin konut kredilerinin hacmine kıyasla oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Genelde uzun vadeli ve YP cinsinden verilen yatırım kredilerinin faizleri LIBOR üzerine sabit bir prim eklenmek suretiyle belirlenirken söz konusu kredilerin vadeleri yine LIBOR üzerine bir primle belirlenen mevduat dışı YP kaynakların vadelerine göre daha uzun olmaktadır. Bu durumda, LIBOR üzerindeki primin yeni borçlanmalarda değişebilecek olması vade riskinin yatırım kredilerinde kredi riski kadar önemli olmasında etkili olabilmektedir.¹³ Bankalar, likidite riskinin yatırım kredileri için söz konusu olmasının nedeni olarak ise, daha önce ifade edildiği üzere, bu kredi türünün büyük çoğunluğunun YP cinsinden olmasını ve bu kredilerin fonlanmasında önemli yer teşkil eden yurt dışı kaynaklara ulaşımında sorunlar çıkabilmesi ihtimalini öne sürmüşlerdir.

¹² Kredi türleri için faiz esnekliği sıralamasıyla söz konusu kredilerin ortalama vadeleri arasındaki sıralama aynıdır. Bu durumun vade arttıkça faiz ödemelerinin toplam ödeme içinde payının artacağından kaynaklandığı düşünülmektedir.

¹³ Bu durum ülke risk priminde, bankaların yurt dışı borçlanma maliyetlerini etkileyebilecek olası dalgalanmaların da bankaların aldıkları faiz riskinin önemli belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Grafik 1.9: Kredi türlerinin risk faktörleri*

*Katılımcılar kredi, vade, likidite ile kur riskini farklı kredi türleri için sıralamıştır. Buna göre, birinci sırada olarak atfedilen kategoriye maksimum, sonuncu sırada olarak atfedilen kategoriye ise minimum ağırlık vermek suretiyle kredi türlerine ilişkin risk faktörleri hesaplanmıştır. Risk derecesinin “100” değerini alması ilgili risk faktörünün tüm bankalar tarafından en önemli risk faktörü olarak görüldüğü durumu ifade etmektedir.

1.7. Rezerv ve Likidite Tutumunun Kredi Davranışına Etkisi

Enflasyon hedeflemesi rejiminde – teorik olarak - Merkez Bankası likiditenin fiyatını, diğer bir deyişle politika faiz oranını belirler ve bu faiz oranından tüm talebi karşılar. Dolayısıyla, enflasyon hedeflemesi çerçevesinde Merkez Bankasından borçlanabilmek için gereken teminatlar hususunda bir kısıt olmadığı durumda sistemde likidite riskinden bahsetmek mümkün değildir (Disyatat, 2011). Uygulamada Merkez Bankasının

açık piyasa işlemleriyle politika faizi üzerinden sağladığı likidite arzı sonsuz esneklikte olmamakla birlikte, olağan ihalelerin dışında, Merkez Bankası’nın sunduğu diğer borçlanma kanallarından da (“standing facilities”) daha yüksek maliyetle olmakla birlikte likidite temini mümkündür. Uygulama, likidite açığı yüksek olan bankalar için olağan ihalelerde ihtiyaç duyulan likiditenin sağlanamaması ihtimaline istinaden faiz riski yaratmakla birlikte likidite riski yaratmamaktadır. Ancak, tecrübeler teorik olarak geçerli olması gereken bu durumun

pratikte de geçerli olduğu savını şüpheli kılar niteliktedir. Söz konusu şüpheleri aydınlatmak amacıyla hazırlanan soruya verilen yanıtlarda, bankanın likidite pozisyonunun ve bankacılık sisteminin toplam rezerv pozisyonunun bankanın kredi davranışları için önemli olduğu bankaların büyük çoğunluğunca ifade edilmiştir (Grafik 2.10). Ancak, yanıtlar kredi davranışı üzerinde bankanın

kendi likidite pozisyonunun sistemin likidite pozisyonundan daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yine büyük çoğunlukla bankalar bu değişkenlerin likidite ve faiz riski kanalıyla kredi arzını etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Etki kanallarını sıralarken bankaların likidite riskine daha çok önem atfettikleri ortaya çıkmıştır.

Grafik 1.10: Bankacılık sistemi toplam rezerv pozisyonu ile bankanın likidite durumunun kredi davranışlarına etkisi*

* İlgili faktörün etkili olduğunu belirten bankaların yüzdesidir.

TCMB'nin olağan ihalelerin yanı sıra farklı borçlanma olanakları da sunduğu bir sistemde likidite riskinin nasıl önemli olabilirdiği sorulduğunda, katılımcılar TCMB'nin diğer borç verme kanallarına başvurulmasının banka için olumsuz bir sinyal özelliği taşıyacağını öne sürmüşlerdir. Bu sinyalin bankanın itibarı açısından getirdiği olumsuz etkilerin, faiz maliyetlerinden daha baskın olduğu dile getirilmiştir.¹⁴ Bundan daha az önemli olmamak kaydıyla, TCMB'nin son borç veren merci olma fonksiyonunu yerine getireceği konusunda tam olarak emin olunamadığı sürece, kısa vadeli yükümlülüklerle bağımlılığın likidite riski ifade etmeye devam edeceği aktarılmıştır. 2001 yılında yaşanan bankacılık krizinde bir bankanın likidite sorunu nedeniyle TMSF'ye devredilmesinin, her ne kadar para politikası çerçevesi değişmiş olsa da, bankaların bu konuda daha ihtiyatlı olmalarına neden olduğu ifade edilmiştir.

Anketin yapıldığı dönemde, bankalar BDDK tarafından belirlenmiş likidite yeterlilik oranlarını fazlasıyla sağlamakla birlikte birçok bankanın likidite durumuna ilişkin içsel olarak belirlenen bir takım kuralları da takip etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu duruma bankaların likidite riskine bakışıyla likidite yeterliliğine yönelik mevcut düzenlemelerin yaklaşımı arasındaki bazı farklılıkların yol açtığı anlaşılmaktadır. Örneğin, BDDK'nın likidite yeterlilik oranında bankaların zorunlu karşılıklara bağlı olarak TCMB'de tuttuğu fonlar likit varlıklar içerisinde sayılırken, bankaların TCMB'de tuttukları fonları likit varlıklar olarak değerlendirmeme eğiliminde olduğu görülmektedir.

¹⁴ Benzer bir durum 2008 yılı krizi sürecinde ABD'de görülmüştür. Bu süreçte, bankalar likidite ihtiyaçlarını ABD Merkez Bankası'nın (FED) geç likidite penceresinden temin etmek konusunda çekingen davranmışlardır. Bunun nedeninin bu imkandan yararlanmanın bankaların finansal sağlamlığına ilişkin olumsuz bir sinyal etkisine sahip olduğu belirtilmektedir.

Görüşmelerde, bankalara TL likidite ve YP likidite durumlarının ayrı ayrı hesaplanıp hesaplanmadıkları sorulduğunda, bankaların para takası piyasasının derin olduğu durumlarda TL ve YP likiditeyi oldukça yakın bir ikame olarak gördükleri ifade edilmiştir. Bu durum, piyasada yabancıların TL likiditeye erişimi konusunda bir sıkıntı olmadığı ve TL para satım takasına yönelik talebin olduğu durumda yurtiçi yerleşik bankaların TL likiditeden ziyade toplam likiditeyi esas alacaklarını göstermektedir.

1.8. Kredi Standartlarının Sıkılaştırılmasında Kullanılan Yöntemler

Kredi hacmindeki değişimlere arz ve talep taraflı etkilerin ne ölçüde katkıda bulunduğunu tespit edebilmek, ekonomik gelişmeleri sağlıklı yorumlayabilmek ve uygun politikalar geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, literatürde kredi hacmindeki değişimlerin arz ve talep yönlü etkilerini ayırttırmaya çalışan birçok ampirik çalışma bulunmaktadır¹⁵. Bankacılık kesimine yapılan anket çalışmasının kredilere ilişkin bölümün son kısmında bankaların herhangi bir sebeple kredi musluklarını kısımaya karar verdiklerinde bunu hangi yöntemlerle yaptıkları sorulmaktadır. Bu yöntemlerin bilinmesinin kredi piyasası gelişmelerinin dinamiklerini anlamak ve ayırttırmak adına yararlı olacağı düşünüldüğü ilgili sorunun ankette yer alması uygun görülmüştür.

Kredi arzı davranışlarını etkileyen en önemli değişkenlerden biri ekonominin iş çevrimlerinde hangi noktada bulunduğu (Weinberg, 1995). Ülke tecrübelerine göre bankalar ekonomi iyiye giderken kredi standart ve koşullarını gevşetmekte, öte yandan ekonomi kötüye gitmeye başladığında ise kredi standart ve koşullarını normale göre

daha da sıkılaştırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde iş çevrimlerinin yanı sıra yurt dışından borçlanma olanaklarındaki gelişmeler de bankaların kredi politikası üzerinde etkili olması beklenir.

Bankalarca, kredi standart ve koşullarında sıkılaştırmaya gitmeleri durumunda bunu farklı yöntemlerle yapabilecekleri ve bu yöntemlerin sıkılaştırmayı gerektiren durumun niteliğine göre değişebileceği ifade edilmiştir. Kredi standart ve koşullarında sıkılaştırmaya gidilmesi durumunda uygulanan başlıca yöntemler fiyatlama politikasının değiştirilmesi, teminat/kredi oranının değiştirilmesi, tahsis kriterlerinin (örneğin kredi puanlamasında uygulanacak eşik değerlerin yükseltilmesi) zorlaştırılması, vadelelerin kısaltılması ve şube limitlerinin düşürülmesi olarak sıralanmaktadır.

2. Bankaların Yükümlülüklerine İlişkin Bulgular

2.1. Mevduat Türleri ve Rekabet

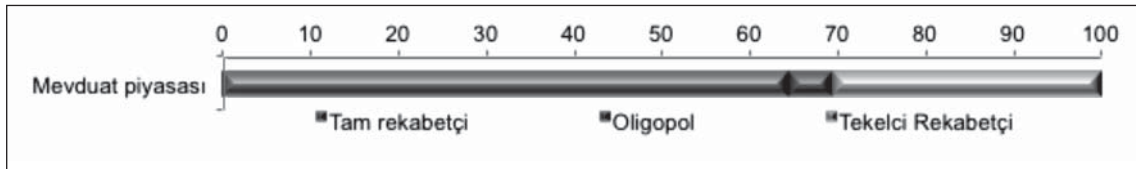
Bu bölümde finansal kesimin davranışlarına ilişkin resmi tamamlamak adına, banka bilançolarının yükümlülüklerine ilişkin anketten elde edilen bulgular sunulmaktadır. Hanehalkı tasarruflarının en önemli kalemi olan ve bankacılık kesiminin yükümlülüklerinin çoğunu oluşturan mevduatların rekabetçi bir piyasada fiyatlanması, MB faizlerinin mevduatlar üzerindeki etkinliği açısından önemlidir (Mojon, 2000). Bu nedenle ilk olarak bankalardan mevduat piyasasını tanımlamaları istenmiş, kredi piyasasına ilişkin soruda olduğu üzere, tam rekabetçi, oligopol ve tekelleri rekabet şeklinde üç seçenek sunulmuştur. Verilen yanıtlar, mevduat piyasasında kredi piyasasındaki

¹⁵ Bkz. Bassett ve Diğerleri (2010), Ciccarelli ve Diğerleri (2010) ve Del Giovane ve Diğerleri (2010).

kadar olmamakla beraber yoğun bir rekabetin var olduğuna, bankaların piyasada oluşan mevduat faizlerinden sapmasının oldukça zor olduğuna işaret etmektedir (Grafik 3.1). Katılımcılar, bankaların mevduat piyasasında monopolcü bir güce sahip olmasının nedenleri arasında ise özellikle mudilerin bankaların uyguladıkları faiz oranlarını çok

yakından takip etmelerinin ve küçük getiri farklarında bile çalıştıkları bankaları kolaylıkla değiştirebilmelerini vurgulamışlardır. Buna göre, bankaların çoğunluğu mevduat piyasasının tam rekabetçi bir yapı gösterdiğini ifade ederken, üçte bir ise piyasanın tekeli rekabete daha yakın bir yapıda olduğunu belirtmiştir.

Grafik 2.1: Mevduat piyasası tanımı*

*Bankaların verdikleri yanıtların dağılımını göstermektedir.

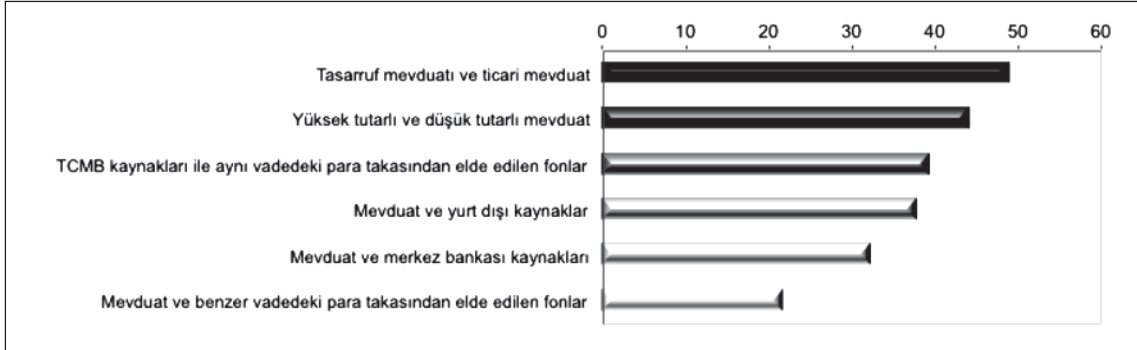
2.2. Fon Kaynaklarının İkamesi

Bankaların varlıklarını fonlamak için kullandıkları çeşitli yükümlülük kalemlerini ne ölçüde birbirine ikame olarak gördüklerini anlamak amacıyla hazırlanan soruya verilen yanıtlar, bilançolarda yer alan belli başlı yükümlülük türlerinin birbirlerini kolaylıkla ikame etmesinin mümkün olmadığını göstermektedir (Grafik 3.2). Bunun da ötesinde, yanıtlar mevduatın bazı alt kalemlerinin dahi bankalar açısından yakın ikame olamayabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuçların, çekirdek yükümlülükler tanımının oluşturulmasına yönelik çalışmalara da önemli katkılar sunabileceği düşünülmektedir. Çeşitli fon kaynaklarının birbirlerine ne ölçüde ikame olduklarını belirleyen en önemli unsurların ise söz konusu fonların taşıdıkları likidite ve faiz riski olduğu ortaya konulmuştur. Sonraki paragraflarda farklı fon kaynaklarına ilişkin tespitler sunulmaktadır.

Tasarruf mevduatı ve ticari mevduat

Her iki yükümlülük kalemi de mevduat başlığı altında yer almakla birlikte, katılımcılar banka açısından ikisi arasında göz ardı edilemeyecek bir nitelik farkı olduğunu belirtmişlerdir. Ticari mevduatlardaki hareketlerin işletmelerin nakit ihtiyaçlarına bağlı olmasından ötürü bu kalemin faizlere duyar-sız ve oldukça oynak olduğu, bu nedenle de likidite riski yaratabildikleri ifade edilmiştir. Öte yandan, vadeleri kısa olmasına rağmen tasarruf mevduatının vade sonunda genellikle yenilendiği için kalıcı bir kaynak olarak algılandığı dile getirilmiştir.¹⁶

¹⁶ Ticari mevduat kavramı söz konusu olduğunda, büyük ölçekli bankalar ticari mevduatları daha çok ticari işletmelerin nakit akımlarının doğasına bağlı olarak tutulan her ölçekten işletmenin mevduatları olarak algılayarak, küçük ölçekli bankalar için ticari mevduatlar daha çok büyük ölçekli şirketlerin yüksek montanlı, düşük vadeli ve hareketliliği yüksek olan mevduatlar olarak anlaşılmaktadır. Daha küçük ölçekli işletmelerin ticari mevduatlarının faize fazla esnek olmaması bankaların bu fonları daha ucuz kullanabilmesini de sağlamaktadır. Büyük miktarda şirket mevduatları ise banka sadakati olmayan ve faize oldukça duyarlı bir mevduat türü olarak belirtilmektedir.

Grafik 2.2: Fon kaynaklarının ikamesi*

*"Tam ikamedir" için 1, "ikame değildir" için 5 olmak üzere beş derecede değerlendirilen ikame derecesini nicel hale getirmek üzere, " tam ikamedir " kategorisine maksimum, " ikame değildir " kategorisine ise minimum ağırlık vermek suretiyle ikame değeri hesaplanmıştır. Buna göre, ikamenin "100" değerini alması söz konusu iki kaynak arasında tam ikame olduğu durumu ifade etmektedir.

Yüksek tutarlı mevduat ve düşük tutarlı mevduat

Yanıtlar, yüksek tutarlı mevduat ile düşük tutarlı mevduatın bankalar için çok yakın ikame olmadıklarına işaret etmektedir. Düşük tutarlı mevduatların faiz esnekliğinin görece olarak daha zayıf olması ve banka sadakatinin daha yüksek olması, öte yandan yüksek tutarlı mevduatın faizlere oldukça hassas olması nedeniyle, bankalar için düşük tutarlı mevduatın daha tercih edilir olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında düşük tutarlı mevduatlardaki münferit hareketler mevduat stokunda önemli bir oynaklık yaratmazken büyük tutarlı mevduatlar için bu durumun geçerli olmamasının da iki farklı mevduat türünün tam ikame olarak algılanmamasında rol oynadığı belirtilmiştir.

Döviz Tevdiat Hesapları (DTH) ve yurt dışı kaynaklar

Bankalar DTH'lerin yurt dışı kaynaklara kıyasla maliyetli olmakla birlikte daha kalıcı bir fon kaynağı olması sebebiyle yurt dışı kaynaklara tercih edileceğini belirtmiştir.

Mevcut durumda bankaların yurt dışından sağladıkları fonların büyük çoğunluğunun bir yıl veya daha kısa vadeli olduğu bilinmektedir. Uluslararası ve ulusal gelişmelerin bu kaynakların çevrilebilme imkânını etkileyebilmesinden ötürü söz konusu kaynakların DTH'nin tam bir ikamesi olamayacağı belirtilmiştir. Ancak merkezi yurt dışında bulunan bankalar açısından yurt dışı kaynaklara daha kolay erişilebilmesi nedeniyle iki kaynak yakın ikame olarak görülmektedir.

Mevduat ve Merkez Bankası kaynakları

Yanıtlardan, bankalar için merkez bankası kaynaklarının mevduatlar için oldukça zayıf bir ikame olduğu görülmektedir. Mevduatın daha uzun vadeli ve daha kalıcı nitelikte bir kaynak olması, Merkez Bankası fonlarına tercih edilmesinde en önemli faktörlerdir. Bunların yanında bankalar için mevduat portföyünün büyüklüğünün bankanın birçok ürünü daha kolay sunabileceği bir müşteri portföyü anlamına gelmesi nedeniyle de diğer kaynaklara kıyasla daha cazip olmaktadır.

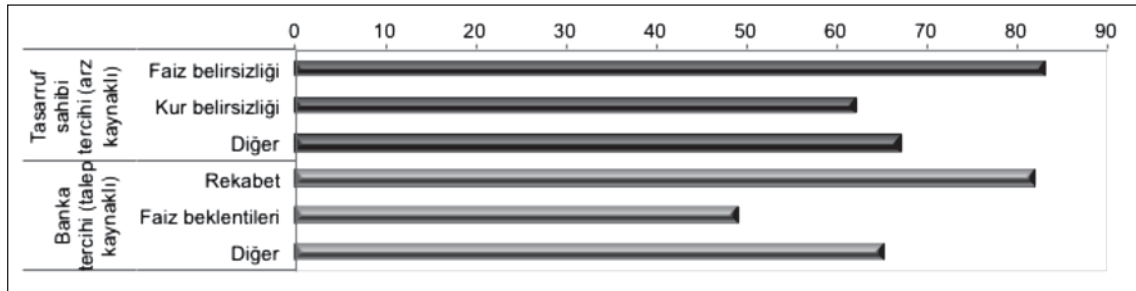
Bu sorunun yanıtı aynı zamanda uygulanan bazı para politikası araçlarının etkilerini anlamak açısından da önemlidir. Öyle ki, zorunlu karşılık oranlarındaki artış mevduatın kullanılabilir kısmını azaltmaktadır. Bankaların bu durumu ne ölçüde MB kaynaklarıyla telafi etmeyi tercih edecekleri ve bunun kredilerin miktar ve faizleri üzerindeki yansımaları da bu iki kaynağın ne ölçüde birbiriyle ikame olduğunun anlaşılmasını gerekmektedir.

2.3. TL Mevduatın Kısa Vadeli Olma Nedenleri

Bankacılık sistemimizdeki vade uyumsuzluğu probleminin en önemli nedenlerin-

den biri mevduatların kısa vadeli olmasıdır. Ankette yer alan bir soru bankacıların mevduatların kısa vadeli olmasının nedenlerine ilişkin görüşlerini almayı amaçlamıştır. Yanıtlara göre, bankacılar tasarruf sahiplerinin kısa vadeleri tercih etmelerinin en önemli gerekçesinin faiz belirsizliği, ikinci olarak ise kur belirsizliği olduğunu düşünmektedirler (Grafik 3.3). Bu iki faktörün dışında kalan gerekçelerden en sıklıkla dile getirileni ise tasarrufların kısmen işlem saikiyle tutulduğu görüşü olmuştur. Özellikle düşük gelir grubunda olan mudilerin tasarruflarını mümkün olduğunca likit tutmayı tercih ettikleri ifade edilmiştir.

Grafik 2.3: TL mevduatın kısa vadeli olma nedenleri*

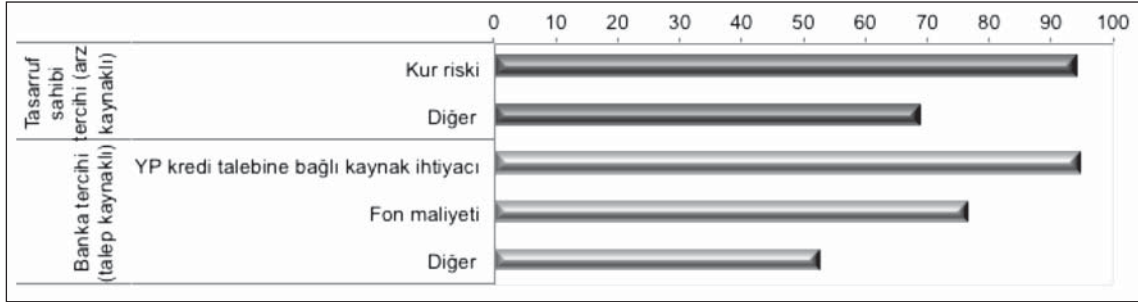

* İlgili nedenlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1'den 5'e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsize ise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün "100" değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak attettikleri durumu ifade etmektedir.

Bankalar açısından ise sektördeki yoğun rekabet nedeniyle daha uzun vadelere yönelmek için tasarruf sahiplerinin talep ettikleri vade primini vermenin çok olanaklı olmadığı ifade edilmiştir. Başka bir deyişle bankaların mevcut kar marjlarının mevduat vadeleri açısından risk-getiri hususunda rahatça tercih yapabilmelerini engellemekte olduğu söylenebilir.

2.4. YP mevduatın tercih edilmesi nedenleri

Son yıllarda önemli ölçüde azalmakla birlikte gerek varlık gerek yükümlülük dolarizasyonu ekonomimizde halen önemini korumaktadır. Varlık dolarizasyonunun en yoğun olarak gözlemlendiği yer döviz tevdiat hesaplarıdır. Ankette yer alan bir soru da yabancı para cinsi mevduatların tasarruf sahipleri ve bankalar açısından tercih edilme nedenlerine eğilmektedir.

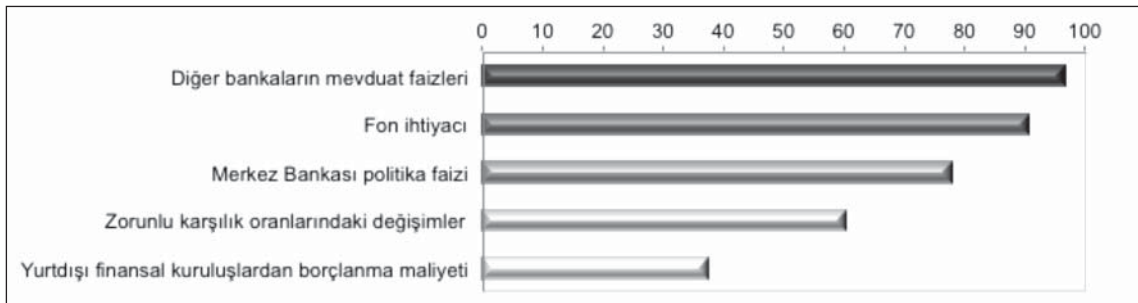
Grafik 2.4: YP mevduatın tercih edilmesi nedenleri*

* İlgili faktörlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1’den 5’e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsizise ise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün “100” değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak attettikleri durumu ifade etmektedir.

Bankalar, tasarruf sahipleri açısından döviz cinsinden mevduat tutmanın en önemli gerekçesinin kur riski olduğunu belirtmişlerdir (Grafik 3.4). Kurdaki oynaklık, tasarruf sahiplerini döviz türü mevduatları tutmak yoluyla kendilerini korumaya yöneltmektedir. Kur riski dışında kalan gerekçelerden en öne çıkanı ise ödeme ve kazançların döviz cinsinden olması olmuştur. Bankalar açısından ise DTH’ların tercih edilmesindeki en önemli nedenin YP cinsinden kredi talebi olduğu belirtilmiştir.

2.5. TL Mevduat Faizini Etkileyen Faktörler

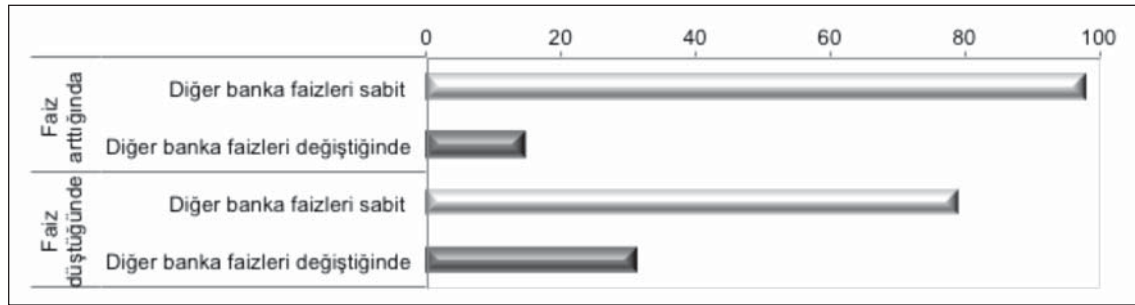
Hanehalkı tasarruflarının büyük çoğunluğunu oluşturan mevduat faizlerinin dinamiklerini anlamak amacıyla sorulan soruya verilen yanıtlara göre, TL mevduat faizi belirlenirken bankalar için en öne çıkan faktör diğer bankaların faizleridir (Grafik 3.5). Bu sonuç mevduat piyasasındaki rekabete ilişkin verilen yanıtlarla tutarlıdır. Bunun yanı sıra, fon ihtiyacının da mevduat faizleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Grafik 2.5: TL mevduat faizinde etkili faktörler*

* İlgili faktörlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1’den 5’e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsizise ise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün “100” değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak attettikleri durumu ifade etmektedir.

Yanıtlara göre Merkez Bankası faizleri de TL mevduat faizleri üzerinde önemli bir rol oynamakla birlikte diğer anılan iki faktörden sonra gelmektedir. Zorunlu karşılıkların mevduat faizinin belirlenmesinde önemli bir etken olduğu, bununla birlikte normal koşullar altında çok fazla belirleyici olmasının beklenmediği görülmektedir. Yurt dışı finansal kuruluşlardan borçlanma imkân ve maliyetlerinin ise TL mevduat faiz oranları üzerinde kayda değer bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 2.6: Mevduatın faiz esnekliği*

*“Önemli bir değişiklik olmaz” için 1, “ciddi oranda değişir” için 5 olmak üzere beş derecede değerlendirilen faiz esnekliğini nicel hale getirmek üzere, “ciddi oranda değişir” kategorisine maksimum, “önemli bir değişiklik olmaz” kategorisine ise minimum ağırlık vermek suretiyle faiz esnekliği hesaplanmıştır. Buna göre, esnekliğin “100” değerini alması mevduat miktarının ciddi oranda değiştiği durumu ifade etmektedir.

Öte yandan, tüm bankalar mevduat faizlerini birlikte değiştirdiklerinde mevduat stokunda kayda değer bir değişim olmayacağı ifade edilmiştir. Teorik olarak hanehalkının tasarruflarını yönelebileceği diğer alternatif araçların olmaması durumunda mevduat faizindeki değişimler kısa vadede mevduat stokunda önemli bir harekete yol açamaz. Türkiye’de mevduata alternatif olabilecek en önemli yatırım araçlarından biri kamu borçlanma senetleridir. Bankacılar, mevduata alternatif bir varlık olmasına rağmen, kamu kâğıtları tercih eden müşterilerle mevduatları tercih eden müşterilerin farklı olduğunu dolayısıyla iki büyüklük arasındaki geçişkenli-

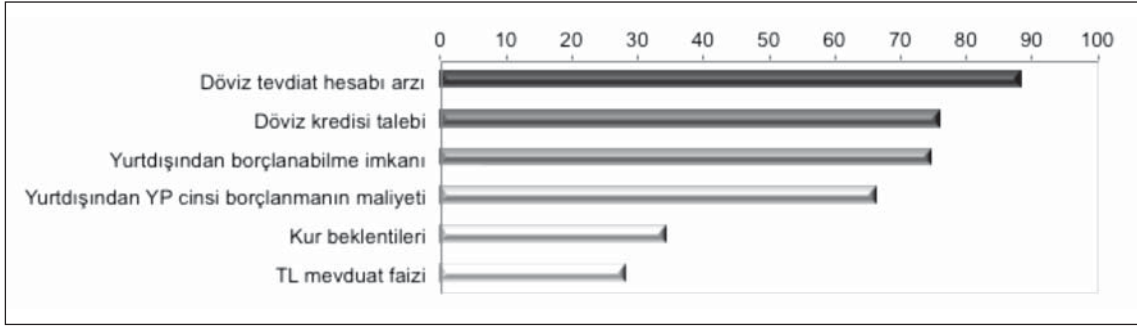
2.6. Mevduatın Faiz Esnekliği

Mevduat talebinin genel mevduat faizi seviyesine ve bankalar arası faiz farklılıklarına olan hassasiyetini anlamaya yönelik sorulan soruya verilen yanıtlara göre, daha önceki benzer nitelikte sorulara verilen yanıtlarla tutarlı olmak üzere, bankaların mevduat faizleri diğer bankaların mevduat faizlerinden farklılaştığında, mevduat miktarlarının önemli ölçüde değişeceği belirtilmiştir (Grafik 3.6).

ğın sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir.

2.7. YP Mevduat Faizini Etkileyen Faktörler

Mevduatlara ilişkin bir diğer soru da mevduatların önemli bir kısmını oluşturan DTH’lara ilişkin faizlerin hangi faktörler tarafından belirlendiğini sormaktadır. Yanıtlar, DTH faizleri üzerindeki en belirleyici faktörün DTH arz ve talebi olduğunu dile getirmişlerdir (Grafik 3.7). Diğer önemli bir faktörün ise yurt dışı kaynaklara erişim ve bu kaynakların maliyeti olduğu görülmektedir. Kur beklentileri ve TL mevduat faizlerinin sınırlı bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Grafik 2.7: YP mevduat faizinde etkili faktörler*

* İlgili faktörlerin en önemlisi 1 olmak üzere 1'den 5'e kadar olan önem dereceleri en önemliye maksimum en önemsizse ise minimum ağırlık vermek suretiyle nicel hale getirilmiştir. Buna göre, faktörün "100" değerini alması bankaların tümünün ilgili faktörü en önemli olarak attettikleri durumu ifade etmektedir.

3. Sonuç

Bu çalışma, finansal sektörün yapısı, işleyişi ve makroekonomik değişkenlerle etkileşimini anlamaya yönelik çabalara katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda, finansal sistemin büyük bir kısmını oluşturan bankaların temsilcileri ile yapılan görüşmeler ışığında, Türkiye'de bankacılık sisteminde etkin olan ve aktarım mekanizması üzerinde tesirli olabilecek yapısal ve davranışsal kalıplara ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

Kredi ve mevduat piyasasındaki rekabetin derecesi politika faizlerinin bu iki temel bilanço kaleminin fiyatlanmasında ne kadar etkin olabileceği açısından önemlidir. Yanıtlar, kredi türleri arasında farklılaşmakla birlikte, genel olarak kredi piyasasında tam rekabete yakın bir yapının olduğunu, rekabetin en yüksek olduğu kredi türünün ise konut kredileri olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde anket, mevduat piyasasında da yoğun bir rekabetin var olduğunu, özellikle yüksek miktartlı mevduatlar için piya-

sanın tam rekabetçi olarak tanımlanabileceğini göstermektedir.

Kredi ve mevduat faizlerini belirleyen değişkenlere yönelik sorular politika faizleri ile kredi ve mevduat piyasası faizleri arasındaki etkileşimi daha iyi anlamak bağlamında önem teşkil etmektedir. Buna göre, krediler söz konusu olduğunda, maliyetin belirlenmesinde etkili unsurlar kredinin verildiği para birimi ve kredi türü açısından ayrılmaktadır. TL ticari krediler için krediler için politika faizleri ve politika faizlerinin yakından etkilediği para piyasası faiz oranları etkili olurken, tüketici kredisi faizleri için para takası faizlerinin ve politika faizi beklentilerinin en önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, sonuçlar politika faizinin mevduat faizi üzerinde önemli ölçüde etkili olmakla birlikte fon ihtiyacındaki dalgalanmaların iki faiz arasındaki ilişkiyi kayda değer şekilde etkileyebileceğini göstermektedir.

Anket, bankaların varlık ve yükümlülük kalemlerindeki değişimlerin bankanın

finansal durumu ve banka davranışı bağlamında içerdiği bilgileri daha iyi anlayabilmek ve bilançolarda yükümlülük tarafında değişimlere sebep olan politikaların etkilerini daha iyi değerlendirmeye imkan sağlamak amacıyla varlık ve yükümlülük kalemlerinin birbirleriyle olan ikame ilişkilerine yönelik sorular da içermektedir. Farklı kredi türleri için risk algılamaları ile yükümlülük tarafındaki kalemlerin birbiriyle ikame ilişkileriyle ilgili sorular bu amaca yönelik olarak hazırlanmıştır. Kredilerle ilgili risk algılamalarına ilişkin verilen yanıtlar, konut kredileri hariç tüm kredi türleri için en önemli riskin kredi riski olduğunu ima ederken, konut kredileri için ise en önemli riskin vade riski olduğu görülmektedir. Diğer yandan, yükümlülükler tarafından bakıldığında ise temel kalemler arasındaki ikame ilişkisinin zayıf olmasının yanında mevduat gibi temel bir kalemin alt ayrımlarında da ikame edilebilirlik ilişkisinin kayda değer ölçüde zayıf olduğunu göstermektedir.

Makroekonomik dinamikler açısından son derece önemli olan finansal hızlandırıcı mekanizmasının Türkiye ekonomisindeki etkinliğine yönelik olarak, ankette bankaların teminat uygulamalarına ilişkin sorular ile kredi risk priminin belirlenmesine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Yanıtlar, teminat niteliği ve tutarının verilecek kredi miktarı üzerinde etkili olmakla birlikte çok katı bir kısıt olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Firmanın finansal durumu ile kredi tarihçesinin kredi tahsis sürecinde daha belirleyici olduğu görülmektedir. Buna göre, firmanın finansal durumunun, kredinin firmaya olan maliyetini önemli

ölçüde etkileyebilecek olan risk primi üzerinde oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Yanıtlara göre, risk primi belirlenirken makroekonomik görünüme ilişkin algılamalar çok dikkate alınmamakla birlikte, firmanın finansal durumu üzerindeki etkileri vasıtasıyla bu değişkenin de risk primleri üzerinde belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Bankalarla yapılan görüşmeler vasıtasıyla, doğrudan banka davranışları ve uygulamalarıyla ilgili olmamakla beraber bankaların konumları itibarıyla yakından gözleme olanağı buldukları parametrelere ilişkin olarak bilgiler de elde edilmeye çalışılmıştır. Kredi talebinin faiz esnekliği, mevduatın vade yapısı ve varlık dolaşımının sebeplerine ilişkin sorular bu kapsamda değerlendirilebilir. Sonuçlar, bankaların kredi talebinin faiz esnekliğinin çok yüksek olmadığını düşündüklerini ima etmektedir. Yükümlülük tarafı incelendiğinde, TL cinsi mevduatın kısa vadeli olmasında, tasarruf sahipleri açısından bakıldığında faiz belirsizliği, bankalar açısından bakıldığında ise sektördeki rekabetin etkili olduğu gözlenmektedir. Tasarruf sahipleri açısından döviz cinsinden mevduat tutmanın en önemli gerekçesinin kur riski olduğu, bankalar açısından ise bu tercihte en çok, yabancı para cinsinden kredi talebinin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmanın sonuçları para politikası uygulamalarına yönelik bir dizi çıkarım içermektedir. Sonuçlar, kredi talebinin kredi faizlerine olan duyarlılığının kredi türüne göre değiştiğini ve para politikası şoklarının krediler dolayısıyla toplam talebin bileşenleri üzerinde asimetrik etkiler yarata-

bileceğini ima etmektedir. Buna ek olarak, bankaların fon kaynaklarının birbirleri arasındaki ikame ilişkinin zayıf olması, Merkez Bankası'nın banka bilançosunu etkileyen operasyonlarının da banka davranışları üzerinde etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Özetle, anketten elde edilen sonuçlar bankacılık sisteminin gerek akademik ge-

rekse merkez bankaları arasında yaygın kabul gören Neo-Keynesçi yaklaşımla ele alınmasının doğru olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda parasal aktarım mekanizmasında aktif bir rol oynayan bankaların yapısal ve davranışsal özelliklerinin analitik çalışmalarla tespit edilmesi sağlıklı bir para politikası uygulaması için hayati bir gereklilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bassett, W.F., Chosak, M.B., Driscoll, J.C. ve Zakrajsek, E. (2010). Identifying the Macroeconomic Effects of Bank Lending Supply Shocks. (December 21, 2010). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1758832>
- Bernanke, B.S. ve Gertler M. (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission. *Journal of Economic Perspectives*. vol. 9 (Fall). pp. 27-48
- Bernanke, B., Gertler, M. ve Gilchrist, S. (1996). The financial accelerator and flight to quality. *Review of Economics and Statistics*. 78: 1-15
- Ciccarelli, M., Maddaloni, A. ve Peydró, J-L. (2010). Trusting the bankers: a new look at the credit channel of monetary policy. *ECB Working Paper Series*. No.1228. European Central Bank
- Clarida, R., Galí, J. ve Gertler M. (1999). The Science of Monetary Policy: A New Keynesian Perspective. *Journal of Economic Literature*. Vol. XXXVII (December 1999). pp. 1661-1707
- Del Giovane, P., Eramo, G. ve Nobili, A. (2010). Disentangling Demand and Supply in Credit Developments: A Survey-Based Analysis for Italy. (June 30, 2010). *Bank of Italy Temi di Discussione (Working Paper)*. No. 764. Bank of Italy
- Disyatat, P. (2011). The Bank Lending Channel Revisited. *Journal of Money, Credit and Banking*. Blackwell Publishing. vol. 43(4). pages 711-734, 06
- Kiyotaki, N. ve Moore, J. (1997). Credit Cycles. *Journal of Political Economy*. v105 (2 Apr). 211-248
- Lehmann, E., ve Neuberger D. (2001). Do Lending Relationships Matter? Evidence from Bank Survey Data in Germany. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 45, 339-359
- Luna-Martinez, J. de ve Vicente, C. L. (2012). Global Survey of Development Bank. *World Bank Policy Research Working Paper* No. 5969. February 2012
- Mojon, B. (2000). Financial structure and the interest rate channel of ECB monetary policy. *ECB Working Paper*. No. 40
- Smets, F. ve Wouters, R. (2003). An Estimated Dynamic Stochastic General Equilibrium Model of the Euro Area. *Journal of the European Economic Association*. MIT Press. vol. 1(5). pages 1123-1175, 09
- Weinberg, J.A. (1995). Cycles in lending standards? *Economic Quarterly, Federal Reserve Bank of Richmond*. issue Sum. pages 1-18

ÖZET

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları

Yabancıların yahut göçmenlerin çalışma şartları, kabul eden ülkenin menfaatlerine göre ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bazı ülkeler yabancı iş gücünü daha sıcak karşılarken, öbürleri karşılamamaktadır. Genellikle, yabancıların çalışma hayatına katılımı vatandaşlardan daha düşük olmakta ve belirli, sınırlı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Bu makale temel olarak Türkiye’de yabancıların çalışma şartlarını açıklamayı hedeflemektedir. Türkiye’de çalışmak isteyen bir yabancının, her şeyden önce bir çalışma izni alması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yabancılar, Göçmenler, Vatandaşlar, Yabancıların Çalışma Şartları, Çalışma İzni*

ABSTRACT

Foreigners, Working Conditions in Turkey

Foreigners’ or immigrants’ working conditions vary from country to country according to the host country’s benefits. While some countries welcome foreign work force more warmly; well, others don’t. In general, the participation rates of foreigners are lower than those of nationals and foreign labour force is often concentrated in the limited sectors. This article chiefly aims at explaining foreigners’ working conditions in Turkey. A foreigner, primarily has to obtain a working permission before starting to work in Turkey.

Keywords: *Foreigners, Immigrants, Nationals, Foreigners’ Working Conditions, Working Permission*

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları

Yrd. Doç. Dr. Nazlı Töre*

GİRİŞ
Çalışma özgürlüğü, bir şahsın iş yapmak, bir teşebbüse girmek ve seçtiği meslek ve sanatı icra etmek konusunda sahip olduğu hürriyettir. Çeşitli hukuk sistemlerinde yabancıların istedikleri işlerde çalışabilecekleri prensip olarak kabul edilmektedir. Ancak geçmişte birbiri ardına yaşanan iki büyük dünya savaşı ile bu savaşları takip eden ekonomik krizler, devletlerin yabancıların çalışma şartlarını düzenlerken sınırlamaya gitmesine neden olmuş ve bu hürriyetin sınırlarını hayli daraltmıştır. Bugün en liberal ülkelerde bile yabancıların çalışması konusunda tedbirler alındığı görülmektedir¹.

Türk hukuk sisteminde de, yabancıların çalışma özgürlüğü bulunduğu kural olarak kabul edilmiştir. Nitekim Anayasa’nın 48. maddesine göre; “Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir.” Anayasa’nın 49. maddesinde de “Çalışma herkesin hak ve ödevidir.” hükmü bulunmaktadır². Görüldüğü üzere anılan madde metinlerinde vatandaş-yabancı ayrımı yapılmaksızın “herkes” e çalışma özgürlüğü tanınmış ve çalışmanın “herkes” in hak ve ödevi olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, çalışma özgürlüğü sınırsız da değildir. Anayasa’nın 16. maddesi uyarınca “Temel hak

* Ufuk Üniversitesi-Hukuk Fakültesi
nazlitore@gmail.com

¹ BERKİ, O.F. (1966). *Devletler Hususî Hukuku, T-büyet ve Yabancılar Hukuku*. Cilt:1. 6. Baskı. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası. s.159-160.

² KIRAL, H. (2006). *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Esasları*. İlk Baskı. Ankara: Yorum Matbaacılık (TİSK Yayını No: 270). s. 29.

ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak sınırlanabilir.” Bu hüküm doğrultusunda, yabancıların çalışması uluslararası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir³. Ayrıca 1950 tarih ve 5683 sayılı (mülga) Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun’un 15. maddesinde ifadesini bulduğu üzere⁴ yabancıların vatandaşlardan farklı olarak kendilerine kanunla yasaklanmamış işlerde çalışabilmek için izin almaları gerekmektedir⁵. Buna göre, yabancılar Türkiye’de kanun hükümleriyle kendilerine yasaklanan işlerde kesinlikle çalışamayacaktır. Buna ilave olarak, yabancılar kanun hükümleriyle kendilerine yasaklanmayan işleri ancak izin almak suretiyle yapabileceklerdir. Bir yabancı Türkiye’de bağımlı veya bağımsız çalışabilmesi için öncelikli olarak çalışma izni alması icap eder. Yabancılar ister çalışma niyetiyle ülkeye gelsinler, ister daha sonra çalışmaya karar vermiş olsunlar, yetkili merciden çalışma izni almak zorundadır. Yabancıların çalışma izni, 2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun⁶’da genel olarak düzenlenmiş bulunmaktadır. Anılan kanun çerçevesinde, çalışma izninin geçerli olabilmesi için yabancıların çalışma vizesi ve (çalışma amaçlı) ikamet (oturma) izni almış olması da gerekir. Çalışma izni Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan; çalışma vizesi Türkiye’nin dış temsilciliklerinden; çalışma amaçlı ikamet (oturma) izni (tezkeresi) ilgili emniyet makamlarından temin edilmiş olmalıdır. Yabancıların ikamet iznine sahip olması, kural olarak, ülkede serbestçe çalışabilecekleri anlamına gelmez. Çalışma amacıyla Türkiye’ye gelecek olan yaban-

cıların, ikili veya çok taraflı antlaşmalarda aksi öngörülmedikçe ülkeye girmeden önce “çalışma vizesi” almaları da gerekmektedir⁷. Çalışma vizesi, yurt dışındaki temsilcilikler tarafından yabancıların pasaportlarına vurulan bir vize çeşidi olup, vizenin amaç bölümünde, çalışmak üzere verildiğine dair bir şerhi içerir. Bu vize giriş vizesi fonksiyonuna sahiptir.

I. Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancıların Çalışmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler

-Türkiye’de yabancıların çalışma şartlarını düzenleyen en eski yasal metin kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması üzerine yapılmış olan 23 Şubat 1330 tarihli “*Ecnebi-lerin Hukuku ve Vezai fi hakkındaki Kanunu Muvakkat*”tir. (EHVK) Anılan Kanuna göre dava vekilliği, doktorluk, eczacılık, mühendislik ve öğretmenlik gibi meslekler ile iştiغال edip; okul açma ve gazete-dergi yayıncılığı gibi faaliyetlerde bulunan yabancıların müteşep hakları kanun ve kaideye uymak koşuluyla saklı tutulmuştur. Dolayısıyla, bu sayılan meslek ve sanatları ilk defa yapacak olanların çalışma özgürlüğü kanun ve kaide-lerle sınırlandırılabilir.

³ ÇİÇEKLİ, B. (2013). *Yabancılar Hukuku*. 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi, s.119.

⁴ TİRYAKİOĞLU, B. (1997). *Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı*. AÜHFD. Cilt: 46, Sayı:1-4. ss. 67-84. s. 81.

⁵ 2013 tarih ve 6458 sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*’nun 7. maddesi mucibince, çalışma izni bulunmayan yahut çalışma iznini hileli yollardan edinen veya çalışma izninin sahte olduğu anlaşılan yabancıların Türkiye’ye girişlerine izin verilmez.

⁶ RG. tarih:06.03.2003, sayı:25040.

⁷ KIRAL. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma Esasları*. s. 30.

-24.07.1923 tarihinde yedi senelik bir süre için akdedilen “*Lozan Muahedesine merbut İkamet ve Salahiyeti Adliye Mukavelenamesi*” nin 4. maddesinde de benzer bir müktesep hakka yer verilmiştir⁸.

-14.06.1932 tarih ve 2007 sayılı Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun⁹ yabancıların çalışma özgürlüğünü daraltıcı bir niteliği haizdir. Zira bu Kanun 1. maddesinde gösterilen işleri sadece Türk uyruklu kişilerin yapabileceğini hükme bağlamıştır. Bugün için yürürlükte bulunmayan söz konusu Kanun, birçok küçük el sanatı ve hizmeti yabancıların yapmasını yasaklamıştır. Bunlar arasında çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, elbise, kasket ve kundura imalciliği, borsalarda satın almacılık, turistlere tercümanlık ve rehberlik, inşaat demir ve ahşap sanayii işçilikleri, şoförlük ve muavinliği, her türlü müesseselerde ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabashılık, otel, han, hamam, kahvehane, gazino ve dans ve barlarda garsonluk, bar oyuncu ve şarkıcılığı ile kimyagerlik Türk vatandaşı olmayanlara yasaklanmıştı. Her ne kadar 4817 sayılı Kanunun 35. maddesi ile 2007 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmış olsa da bugün için yabancılara kamu güvenliği, kamu sağlığı, kamu düzeni ve kamu yararı gerekçeleriyle özel kanunlarla çalışma yasağı getirilmeye devam edilmektedir. Sözelimi, avukatlık, eczacılık, gözcülük, veterinerlik, noterlik, Türk deniz araçlarında kaptanlık, çıraklık, katiplik, tayfalık, amelelik, iskele ve rıhtım hamallığı, gazete ve dergilerin sorumlu yazı işleri müdürlüğü, gümrük müşavir yardımcılığı ve gümrük müşavirliği ve borsa komisyonculuğu gibi meslekler

yabancılara yasaklanmış bulunmaktadır. Ancak, bazı mesleklerde yabancıların çalışabilmesi kural olarak yasak olmakla birlikte, özel bir takım şartların varlığı halinde bu yasaklar yumuşatılabilmektedir. Örneğin, doktorluk ve diş hekimliği ile diğer sağlık hizmetlerinde, özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren veya ülke düzeyinde mesleki gelişmeyi sağlayacak yabancı uyruklu elamanlar sözleşmeli olarak çalıştırılabilirler.

- 28.07.1951 tarihinde imzalanıp, 1954’te yürürlüğe konan Mültecilerin Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme’ yi Türkiye 1961’de onaylamıştır¹⁰. Anılan Sözleşmenin 17., 18. ve 19. maddeleri mültecilerin bulundukları ülkelerdeki çalışmalarını düzenlemektedir. Bu çerçevede bir âkit devlet ülkesinde “muntazam şekilde ikamet eden” mülteciler, çalışma şartlarında kural olarak yabancılarla eşit haklara sahiptir¹¹.

Öte yandan, 26.04.1954 tarihinde imzalanıp, 1960’da yürürlüğe girmiş olan Vatansızların Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme’ yi Türkiye müzakerelerine katıl-

⁸ Anılan hüküm “Türkiye’de, diğer Düveli Akıde tebaasının ve bilmukabele düveli mezkure arazisinde Türk tebaasının ticaret, meslek veya sanatın envai muhtelifesine kabulleri için işbu mukavelenin tarihi meriyetinden itibaren on iki ay zarfında Türkiye ile düveli mezkure arasında mukavelatı hususiye aktedilecektir.

Şurası mukarrerdur ki mebhusünanah mukavelenamelerin akdine kadar 1 Kânunusani (Ocak) 1923 tarihindeki hukuku muktesebesine riayet kaydıyla Düveli Akıdeden herbiri be-tekrrar serbestii hareketini iktisap eyleyecektir.” şeklindedir.

⁹ RG. tarih: 16.06.1932, sayı: 2126.

¹⁰ Mültecilerin Hukuki Durumu Hakkında Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun. RG. tarih: 05.09.1961, sayı: 10898.

¹¹ TEKİNALP, G. (1999). *Yabancı Gerçek Kişilerin Antlaşmalar Açısından Türkiye’de Çalışma Şartları*. Prof. Dr. Nihal Uluocak’a Armağan. İstanbul. ss. 353-366. s.355-356.

dığı halde, imzalayıp onaylamamıştır. Anılan Sözleşmede yer alan hükümler çalışma şartları konusunda mülteciler için benimsenen hükümlerle aynıdır. Türkiye bu Sözleşmeyi imzalayıp onaylamamış olsa da Türkiye’de çalışma hayatında vatansızlar yabancı olarak kabul görmektedir¹².

- Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında imzalanan 12.09.1963 tarihli Ankara Anlaşması¹³, 23.11.1970 tarihli Katma Protokol¹⁴ ve Ortaklık Konseyi kararlarından doğan hak ve özgürlükler karşılıklılık esasına göre tanınmıştır. Bu itibarla, bu belgeler sadece Avrupa Birliği (AB) sınırları içerisinde yaşayan Türkler için değil ama aynı zamanda Türkiye’deki AB vatandaşları için de çalışma şartlarında bazı hak ve özgürlükler sağlamaktadır¹⁵.

Katma Protokol’ün 36. ve 41. maddeleri işçilerin serbest dolaşımını düzenlemektedir. Katma Protokol’ün 36. maddesine göre, “Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Anlaşması’nın (Ankara Anlaşması) 12. maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra on ikinci yılın sonu ile yirmi ikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir. Ortaklık Konseyi bu konuda gerekli usulleri kararlaştıracaktır.” Burada söz konusu edilen Ankara Anlaşması’dır. Bu itibarla 12 ve 22 yıllık süreler de bu Anlaşmanın yürürlük tarihi olan 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren hesaplanmalıdır. Bununla birlikte, anılan süreler dolmasına rağmen Avrupa Topluluğu ile olan ilişkiler bir dönem dondurulmuş olduğu için serbest dolaşım henüz gerçekleşmemiştir. Katma Protokol’ün 41. maddesinin ilk bendine göre, “Akit taraflar,

aralarında yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimine yeni kısıtlamalar koymaktan kaçınırlar.” Uluslararası literatürde *standstill clause* (koruma klozu) olarak nitelendirilen bu hüküm gereğince, Katma Protokol’ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, hem AB ülkeleri hem Türkiye kendi aralarında gerek yerleşme hakkı, gerek hizmetlerin serbest bir şekilde sağlanması konusunda yeni kısıtlamalar koyamayacaklardır¹⁶.

Ortaklık Konseyi, Ankara Anlaşması’nın 12. ve Katma Protokol’ün 46. maddelerinin uygulanması ve kademeli olarak serbest dolaşımın sağlanması için ilk olarak 1977 tarihli 2/76 sayılı Kararı¹⁷ çıkartmış ve akabinde bu Kararı bir ölçüde iyileştiren ve hala yürürlükte bulunan 1/80 sayılı düzenle-

¹² TEKİNALP. Yabancı Gerçek Kişilerin Antlaşmalar Açısından Türkiye’de Çalışma Şartları. s.357.

¹³ 01.12.1964’te yürürlüğe giren bu Anlaşma, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık yaratmıştır. (RG. tarih: 17.11.1964, sayı:11858)

¹⁴ 23.11. 1970’te imzalanıp, 1.1.1973’te yürürlüğe giren Katma Protokol (RG. tarih: 29.12.1972,sayı:14406) ekonomik, sosyal ve siyasi niteliği ile Ankara Anlaşması’na paralellik göstermekte ve Ankara Anlaşması’nın ekini oluşturmaktadır. Ankara Anlaşması’nın 4. ve Geçici Protokol’ün 1. Maddelerine dayanılarak hazırlanan Katma Protokol, bir “Uygulama Anlaşması”dır. Ankara Anlaşması’nın belirlediği genel çerçeve Katma Protokol ile doldurulmuş ve uygulamaya geçilmiştir. Katma Protokol öğretilde “Geçici Anlaşma” (Interim Agreement) olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede söz konusu Protokol’ün tam üyelik öncesi dönemi düzenleyen bir anlaşma olduğu kabul edilmektedir. Katma Protokol, Ankara Anlaşması’nın ayrılmaz bir parçasıdır ve onunla aynı hukuki değere sahiptir.

¹⁵ ÇİÇEKLİ, B. (2004). Yabancıların Çalışma İzinleri. İlk Baskı. Ankara: Yorum Matbaacılık (TİSK Yayını No: 240). s. 65.

¹⁶ ÇİÇEKLİ. Yabancıların Çalışma İzinleri. s.66.

¹⁷ Bununla ilgili olarak bkz: TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. 1964-2000 Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları (DPT yayın no:2596)

meyi¹⁸ karara bağlamıştır. Ortaklık hukuku belgelerinin hem AB’de yaşayan Türkler hem de Türkiye’deki AB vatandaşları için karşılıklı haklar doğurduğu, 1/80 sayılı Konsey Kararı’nda daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Şöyle ki, Türkiye’deki iş gücü piyasasına yasal olarak dahil olmuş bulunan Topluluk (o zamanki adıyla) üyesi ülke vatandaşları ve onlarla birlikte oturan aile fertleri de, ilgili maddelerde yazılı şartları yerine getirmek kaydıyla, bu ülkede 6., 7., 9. ve 10. maddelerdeki hak ve avantajlardan yararlanacaklardır. (m.11) 4817 sayılı Kanun’un Uygulama Yönetmeliği’nde istisnai çalışma izni verilecek kategorilerden birisi de AB üyesi ülke vatandaşları ile bunların Birlik üyesi olmayan eş ve çocukları olarak ifade edilmiştir¹⁹. (Uyg. Yön. m. 50/1) Bu maddedeki hüküm, AB vatandaşlarının yerli iş piyasasına girmeleri ile ilgili daha lehte hükümler taşıyan 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın 6. ve 7. maddelerinin öncelikli olarak uygulanmasını gerektirmektedir. (Uyg. Yön. m.50/2) Kararın 6. maddesi yoğun olarak işçilerin çalışma izinlerini ve bunların belirli şartlar altında uzatılması konularını düzenlemektedir; 7. madde Karar’da ifadesini bulan belirli yasal çalışma sürelerini doldurmuş işçilerin yanlarına almalarına izin verilen aile fertlerinin yerleşme (ikametgâh) hakları ve buna bağlı olarak çalışma şartlarını da düzenleme altına almıştır. Anılan Karar’ın 11. maddesindeki karşılıklılık hükmü daha ziyade Türkiye’nin düzenli iş piyasasındaki AB üyesi devlet vatandaşları işçilere ilişkindir. Bu işçiler Türkiye’deki iş piyasasına ilk girişte, emeğin serbest dolaşımı söz konusu olmadığı için, kural olarak yabancılar hukuku kurallarına

tabi olacaklardır. Türkiye’de iş piyasalarına giriş ulusal kurallar tarafından idare edilmektedir. Burada yabancılar arasında bunların AB üyesi ülke vatandaşı olup olmasına göre bir ayırım yapılmamaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de çalışmak ve ikamet etmek isteyen bir AB vatandaşı Türk yabancılar hukukunun genel prensip ve kuralları çerçevesinde hareket etmek zorundadır. AB vatandaşlarını diğer yabancılardan farklı kılan husus, bunların Ortaklık Hukuku belgelerinden kaynaklanan bazı sınırlı hak ve özgürlüklerden yararlanabilmeleridir.

- 06.03.2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun²⁰ ile yabancıların çalışma izinleri konusunda köklü bir değişiklik yapılmış bulunmaktadır. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Ka-

¹⁸ Bununla ilgili olarak bkz: ÖZCÜRE, G. (2001). *Avrupa Birliği Uyum Sürecine Son Gelişmeler Işığında AB’de Türk İşgücünün Serbest Dolaşımı; AT-Türkiye Ortaklık Mevzuatı ile İşgücüne Sağlanan Serbest Dolaşım Hakları*, www.journals.istanbul.edu.tr, ss.187-223.

¹⁹ ASAR, A. (2006). *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. 3. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi. s.141.

²⁰ 2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunda ilk değişiklik 08.02.2008 tarihinde 26781 sayı numarasını taşıyan Resmi Gazete’ de 5728 sayılı Kanun ile yapılmıştır. İkinci değişiklik 05.02.2010 tarih ve 27484 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan 5951 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Söz konusu değişiklikle, genel olarak, yabancıların çalışmalarında ön izin uygulaması getirilmiştir; yabancılara çalışma izni verilmesinde görüşü alınacak kurumlar azaltılmıştır ve son olarak çalışma başvurularının sonuçlandırılma süresi 30 güne indirilmiştir. Daha yenilerde TBMM’de görüşülüp kabul edilen Torba Kanun’un (639 sıra sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun Tasarısı) 22. maddesi ile 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun 6. maddesi değiştirilmiştir. Bu değişikliğe göre, artık Türkiye’de uzun dönem ikamet iznine tabi olanlar ile en az 8 yıldır kanuni çalışma iznine sahip olanlar süresiz çalışma iznine sahip olabilecektir.

nun, esas itibariyle, yabancıların hangi alanlarda ve hangi şartlar altında çalışabileceklerine ilişkin düzenleme getirmemektedir. Nitekim bu durum Kanunun birinci maddesinde “*Bu Kanunun amacı, yabancıların Türkiye’deki çalışmalarını izne bağlamak ve bu yabancılara verilecek çalışma izinleri ile ilgili esasları belirlemektir.*” şeklinde ifade edilmiştir²¹.

Bu Kanun ile yabancıların çalışma izinleri konusunda gerçekleştirilen değişikliklerin en önemlisi, her şeyden önce, yabancıların Türkiye’de çalışabilme imkânları genişletilmiştir. İkinci olarak, yabancıların Türkiye’de çalışabilmesi kural olarak “çalışma izni” alma şartına bağlanmış ve bu kapsamda çalışma izinlerinin tür ve şartları düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler ışığında belirli şartları taşıyan ve daha önce ifade edildiği üzere, özellikle AB üyesi ülkelerin vatandaşlarına istisnai çalışma izni verilebilmesi imkânı getirilmiştir. Üçüncü olarak, çalışma izinlerinin verilmesi yetkisi Hazine Müsteşarlığı’ndan alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na verilmiş ve bu konuda takip edilecek usul ayrıntılı olarak yeniden düzenlenmiştir.

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (YÇİHK) ile gerçekleştirilen bu değişiklikler, bununla aynı tarihte yürürlüğe giren YÇİHK’ nin Uygulama Yönetmeliği²² ile Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyraklı Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik²³ ile desteklenmiştir²⁴.

II. Yabancıların Tanımı

Türk hukukunda “yabancı” kavramı ne Anayasa’da ne de diğer kanunlarda tek başına açıkça tanımlanmış bulunmaktadır.

Yabancı kavramının anlamı ve içeriği daha ziyade “vatandaş” kavramından hareketle tayin edilmeye çalışılmaktadır. Zira bir devlet ülkesinde, belirli bir zaman diliminde bulunan kişiler ya o devletin tabiiyetindedir; yani o devletin vatandaşlarıdır veya o devletin tabiiyetinde değildir yani yabancıdır²⁵. Türk Vatandaşlığı Kanunu²⁶’nın 3. maddesinin (d) bendinde vatandaş olmayanlar “yabancı” sayılmıştır. Burada yabancı başka bir devletin vatandaşı olabileceği gibi, vatansız da olabilir. Bu anlayış, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’da da korunmuştur. Devletler Hukuku Enstitüsü’nün 1892 tarihli Cenevre toplantısında yabancı “*bir devletin ülkesinde bulunup da, o devletin tabiiyetini halen iddiaya hakkı olmayan kimse*” olarak tanımlanmıştır²⁷. Türk hukukunda da, gerek öğretide, gerek uygulamada, bu tanımın

²¹ KIRAL. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma Esasları*. s.31.

²² *Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği* 29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanarak 06.09.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anılan Yönetmelik bu tarihten sonra Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile 21.01.2010 tarih ve 27469 sayılı Resmi Gazete’ de ve akabinde 28.04.2011 tarih ve 27918 sayılı Resmi Gazete’ de pek çok kez değişikliğe uğramıştır.

²³ RG. tarih: 29.08.2003, sayı: 25214.

²⁴ ALP, M. (2004). *Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun*. AÜHFD. Cilt: 53, Sayı:2, ss.33-59, s.33-34.

²⁵ BERKİ. *Tabiiyet ve Yabancılar Hukuku*. s.148.

²⁶ RG. tarih: 12.06.2009, sayı: 27256.

²⁷ *Bu tanımın eleştirisi için bkz. AYBAY, R. (2007). Yabancılar Hukuku. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 89. s.11-12.*

benimsendiği görülmektedir. Bu tanımın içine yabancı devlet vatandaşları, vatansızlar, mülteciler, göçmenler, özel statüdeki yabancılar ve birden çok vatandaşlığa sahip olanlar girmektedir.

III. Yabancı Türleri

A. Yabancı Devlet Vatandaşları

Yabancı devlet vatandaşları yabancılar arasında en genel ve sayıca en büyük olan gruptur. Bu gruba giren kişiler, bir devlet vatandaşlığına sahip bulunmakta ve vatandaşlığına sahip bulundukları devletten başka bir devlet için “yabancı” sayılmaktadır. Burada kişilerin yabancı sayıldıkları devletle güncel herhangi bir fiili yahut hukuki ilişki içinde bulunup bulunmadıkları önem taşımamaktadır. Diğer bir deyişle, kişi vatandaşı olduğu devlet dışındaki bütün devletler açısından “yabancı”dır²⁸.

B. Vatansızlar

Vatansızlar, hiçbir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bulunmayan, herhangi bir devletin kanunlarına göre vatandaş sayılmayan kişilerdir²⁹. Ayrıca bir devletin vatandaşı olmakla birlikte, bu vatandaşlığı fiili veya hukuki sebeplerle kaybettikten sonra herhangi bir devlet vatandaşlığını kazanmamış olan kişilere de vatansız denilmektedir. Yabancı dillerde “*heimatlos*”, “*apatride*”, “*stateless person*” gibi adlarla anılan vatansızlar herhangi bir devletin vatandaşlığında olmadıkları için, bütün devletler bakımından yabancı sayılırlar. Bu sebeple, bunlar şahıslarına ya da mallarına karşı girişilen uluslararası hukuka aykırı herhangi bir fiilden dolayı hiçbir devletin diplomatik korumasından yarar-

lanamazlar. Vatansızların kendilerine ait milli bir hukukları bulunmadığına göre uluslararası özel hukuk açısından burada milli hukuk yerine neyin ikame edileceği önem kazanmaktadır. Bu itibarla, korumasız bir durumda olan vatansız kişilerin hukuki durumlarını düzeltmek, uluslararası kurumların çalışma konusu kapsamına girmektedir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletlerin girişimi ile 26.4.1954 tarihinde Vatansızların Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme kabul edilmiştir. Bu Sözleşme ile vatansız kişilerin yabancıların hukuki durumunda olduğu kabul edilmiştir³⁰. Buna rağmen yabancı ile vatansız arasında gerçekte tam bir eşitlik olduğunu söylemek zordur. Nitekim vatansızlar bulundukları ülkelerde ikamet etme, çalışma, öğrenim görme, gayrimenkul (taşınmaz) edinme, evlenme, ülke dışına seyahat etme gibi konularda yabancılara kıyasla daha ağır koşullarla karşılaşmaktadır³¹.

C. Mülteciler

Yabancı statüsünde bulunan kişilerin bir bölümünü de mülteciler oluşturmaktadır. Mülteci, yurdunu din, ırk ayrımına dayanan sebeplerle ya da ekonomik, politik görüşleri veya siyasi olaylar neticesinde, kendi iradesi ile yahut iradesi dışında terk etmek zorunda kalmış ve o ülkenin diplo-

²⁸ AYBAY. *Yabancılar Hukuku*. s.20.

²⁹ TEKİNALP, G. (2002) *Türk Yabancılar Hukuku*. Yenilenmiş 7. Bası. İstanbul: Beta Yayınları, s.7.

³⁰ KIRAL. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma Esasları*. s.14.

³¹ ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*, s.7.

matik korumasından yararlanamaz duruma gelmiş kişidir³².

Türk hukukunda mülteci ilk olarak 14.6.1934 tarihli ve 2510 sayılı (eski) İskân Kanunu³³,’nun 3. maddesinde, Türkiye’ye yerleşmek maksadında olmayıp bir zaruret dolayısıyla geçici olarak oturmak üzere sığınanlar şeklinde tanımlanmıştır.

1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliği³⁴,’nde benimsenen tanıma göre ise, mülteci “Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebi ile ırkı, dini, milliyeti (tabiiyeti), belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülke himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönemeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancısıdır.” Aynı Yönetmelikte sığınmacı “ırkı, dini, milliyeti (tabiiyeti), belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülke himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancısıdır.” (m.3)³⁵ Burada bahsi geçen İltica ve Sığınma Yönetmeliği’nde ilk dikkati çeken düzenleme, mültecilerin yanında sığınmacıların da tanımlanmış olmasıdır. Bunun da sebebi, kanaatimizce, mülteci statüsünün Avrupa’dan gelenlerle coğrafi açıdan sınırlandırılmış olmasıdır. Gerçekten Avrupa

³² Gerek öğretilerde gerek uygulamada “mülteci” ile “sığınmacı” ifadelerinin biri diğerinin yerine özensizce kullanıldığı dikkati çekmektedir. Aslında bu iki ifade hukuki anlamda birbirinden farklıdır. Şöyle ki; “mülteci” uluslararası sözleşmelerde tanımı yapılmış, belirli bir hukuki statüyü belirten bir deyimdir. Oysa “sığınmacı” deyimini, hukuki bir statüden ziyade fiili bir olguyu belirtmektedir. Bu anlamda sığınmacıya tanınan hak ve olanaklar, mülteciye nazaran daha sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Sığınma (iltica) hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 14/1. maddesinde kabul edilmiştir. Buna göre, “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır.” Yine Fransız Anayasası gibi bazı çağdaş anayasalarda yabancılara zulüm karşısında sığınma hakkı tanıyan hükümler olduğu görülmektedir. (1958 tarihli Fransız Anayasası, başlangıç hükümleri: 4.paragraf)

Mülteci çeşitli sebeplerle yurdunu terk etmeye zorlanmış bir kişidir. Mülteci için önemli olan yaşamını baskıdan uzak, güvenle geçireceği bir ülke bulmaktır. Ancak mültecinin bu şekilde tanımlanması, hukuki açıdan yeterli olmamaktadır. Çeşitli hukuk sistemleri mülteci kavramına özel önem atfederek daha teknik ve ayrıntılı tanımlar getirmişlerdir. Bu da teknik hukuk jargonu bakımından farklı alt kavramların oluşumuna vesile olmuştur: Sığınmacı (asylum seeker), “muharip yabancı ordu mensubu” gibi. Ayrıca çoğu zaman daha iyi bir yaşam standardı beklentisiyle tamamen kendi iradeleri doğrultusunda ülkelerini terk eden kişiler yani göçmenler de geniş anlamda mülteci kavramının içine sokulmaktadır. Oysa hukuki anlamda göçmen ile mülteci birbirinden farklı kavramlardır. Öte yandan sığınmanın gerçekleşme biçimine göre, mülteciler toplu halde yahut bireysel olarak ülkelerini terk etmek zorunda kalmış olabilirler. Sığınmanın gerçekleşme biçimlerinden biri de yabancı devlet elçilik binalarına sığınmadır. Böyle bir durumda sığınan devlet dilerse sığınmacıya koruma sağlar. Yani kendi elçiliğine sığınan herkese koruma sağlamak zorunda değildir. Savaş gemileri ve devlet uçakları da sığınma taleplerine mekân oluşturabilir. (AY-BAY. Yabancılar Hukuku. s. 22-23.)

³³ 21.06.1934 tarih ve 2733 sayı ile RG’ de yayımlanan 2510 sayılı İskan Kanunu, 26.09.2006 tarih ve 26301 sayı ile RG’ de yayımlanan 5543 sayılı (yeni) İskan Kanunu’nun 48. maddesi gereği yürürlükten kaldırılmıştır.

³⁴ RG. tarih: 30.11.1994, sayı: 22127.

³⁵ ÇİÇEKLi, B. (15-16 Mayıs 2009). Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler: Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar. (Tebliğ) Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Eskişehir: Türkiye Barolar Birliği Yayınları:175. ss. 327-362. s.337.

dışından gelenlere mülteci yerine sığınmacı statüsü verilmektedir. Yönetmeliğin uygulanmasında bu ufak nüans dışında, bu iki statü arasında bir farklılık bulunmamaktadır.

Dünyada mülteci meselesi özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında gerçekleşen olaylar sebebiyle önem kazanmış ve 1947 yılında Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı kurulmuş, hemen akabinde 28.7.1951 tarihinde de Mültecilerin Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme kabul edilmiştir³⁶. Buna göre; bir kişinin mülteci statüsüne girebilmesi için öncelikle kendi ülkesini terk etmiş olması veya ülkesinin sınırı dışında bulunması, diğer bir deyişle yabancı olması gerekmektedir.

Türkiye’nin 1961’de kabul ettiği Mültecilerin Hukuki Durumu Hakkında Sözleşme’nin 17. maddesinde, “Sözleşmedeki daha müsait hükümler saklı kalarak, her akit devlet mültecilere, genel olarak yabancılara tanınan rejimi bahşedeceklerdir.” denilmek suretiyle, mülteci tanınan haklar açısından yabancı ile eşit statüde kabul edilmiş ve hatta yabancılara kıyasla Sözleşmede mülteciler lehine var olan hükümler saklı tutulmuştur. Sözleşmenin 3. maddesi uyarınca, Sözleşme hükümleri bütün mültecilere ırk, din, köken ülkesi bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanacaktır³⁷.

2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu³⁸’nda “tanımlar” başlığını taşıyan 3. maddenin (r) bendinde uluslararası korumanın mülteci, şartlı mülteci veya ikincil koruma statüsünü ifade ettiği görülmektedir.

D. Göçmenler

Dini, siyasi veya ekonomik sebeplerle bulundukları ülkeyi terk ederek yerleşmek amacıyla başka bir ülkeye giden kişiye “göçmen” denir³⁹. Göç konusunda önemli olan, kişinin gideceği ülkede yerleşmek maksadında olmasıdır.

Göç ve göçmenlik, Türk hukukunda önceden 2510 ve şimdi onu yürürlükten kaldıran 5543 sayılı İskân Kanunları kapsamında Türk soyu ile etnik ve kültürel bir bağlılığı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, göç Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı kişi veya kişilerin yerleşmek maksadıyla ülkeye gelmesi olgusudur. Göçmen ise, bu olgunun öznesini oluşturur. Diğer bir deyişle, göçmen yerleşmek amacıyla ülkeye gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı kişileri ifade etmektedir. Türk kültürüne bağlı olmanın kriterleri Bakanlar Kurulu’nun kararı ile tespit edilmektedir. Bu durumda, Türkiye’ye yerleşmek amacıyla gelmiş olsa dahi, Türk soylu olup da Türk kültürüne bağlı olmayan bir kimse göçmen olarak kabul edilmeyecektir. Bunun tersi de mümkündür; yani bir kimse Türk kültürüne bağlılığını kanıtladığı halde Türk soylu olduğunu belgelendiremediği takdirde yine göçmen olarak kabul edilemeyecektir⁴⁰. Zira İskân Kanunu burada

³⁶ ÇELİKEL, A./ GELGEL, G. (Ö.). (2014). *Yabancılar Hukuku*. 20. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık. s.20.

³⁷ KIRAL. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma Esasları*. s.15.

³⁸ RG. tarih: 11.4.2013, sayı: 28615.

³⁹ ÇELİKEL/GELGEL. *Yabancılar Hukuku*. s.23.

⁴⁰ CİVAN, O.E./ GÖKALP, A. (2011). *Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği*. Çalışma ve Toplum. Cilt:I. ss.233-264, s.240. ([http:// www.calismatoplum.org](http://www.calismatoplum.org) sitesinden 7.7.2014 tarihinde alınmıştır)

Türk soyundan olmayı, Türk kültürüne bağlılığın yanında temel şart olarak aramaktadır. (5543 sayılı İskân Kanunu, m.4)

Mülga 2510 sayılı İskân Kanunu, döneminin siyasi yapı ve ideolojilerini birebir yansıtan bir düzenlemedir. Bu Kanunun iki amacı bulunmaktadır. Kanun bir yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalan eski Osmanlı toprağında bulunan Türk soyluların göçmen olarak ülkeye kabul koşullarını belirlerken; öte yandan iç iskân konusuyla ilgili tedbirler almak suretiyle mecburi iskân konusunu düzenlemektedir.

Bunun yanında, Kanun hangi ülkelerden göçmen kabul edileceğine dair herhangi bir kayıt içermemektedir. Göçmen kabulü Bakanlar Kurulu'nun tayin ve tespiti veyahut bu konuda çıkartılan özel kanunlar marifetiyle yürütülmektedir. Dolayısıyla kimlerin göçmen olarak kabul edileceği dönemin devlet politikalarıyla şekillenmektedir.

Bugüne baktığımızda, göçmenlik (muhacirlik) statüsü diğer ülkelerde bulunan Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı kişilerin (yabancılar) toplu veya münferit olarak Türkiye'ye göçmen olarak gelmek istemeleri halinde verilebilmektedir⁴¹. Nitekim 5543 sayılı (yeni) İskân Kanunu'nun 3. maddesine göre toplu göçmen "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre yurdumuza yerleşmek amacıyla toplu olarak gelen ailelerdir.*" Buna karşılık, münferit göçmen "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yurdumuza yerleşmek amacıyla bir aile olarak gelenlerdir.*" Bu düzenlemelere bakıldığında münferit göçmen terimi ile tıpkı mülga 2510 sayılı Kanun'da olduğu gibi aile olarak göç etmenin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Türk göç hukuku öğretisi ve uygulamasında "*iskânlı göçmen*" ve "*serbest göçmen*" olmak üzere iki temel göçmen kategorisi bulunmaktadır. Bunlardan iskânlı göçmenler, daha ziyade siyasi zorunluluklar nedeniyle göç etmek zorunda kalan kişilerdir. Bunların ülkeye gelişleri yüksek maliyetli olduğundan, bunun ne zaman, hangi ülkelere, ne miktarda gerçekleşeceğine Bakanlar Kurulu karar verecektir. İskânlı göçmenlerin iâşe, ibate ve iskân gereksinimleri devlet tarafından karşılanır.

Öte yandan, serbest göçmenler, devletten herhangi bir yardım (iâşe, ibate ve iskân) talep etmeksizin, yerleşmek amacıyla Türkiye'ye gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı kişilerdir. Serbest göçmenlerin her türlü ihtiyacı, bunlar çalışıp kendi geçimlerini sağlayıncaya kadar kendilerini Türkiye'ye davet eden Türk vatandaşları tarafından karşılanır⁴².

Nitekim 5543 sayılı İskân Kanunu'nun 3. maddesi uyarınca, iskânlı göçmen "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır.*" Yine aynı maddede, serbest göçmen "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, Devlet eliyle iskân edilmelerini istememek şartıyla yurda kabul edilenlerdir.*"

Ancak "*iskânlı göçmen*" ve "*serbest göçmen*" olarak adlandırılan göçmen kate-

⁴¹ ÇİÇEKLİ. Tebliğ. s. 334.

⁴² ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. s.327.

gorilerine “mülteci göçmen” ve “mübadil göçmen”⁴³ kategorilerinin eklenmesi mümkündür.

Mülga 2510 sayılı İskân Kanunu’nun yürürlükte olduğu dönemde göçmen olarak kabul edilme talebi üç ayrı şekilde yapılmaktaydı. Buna göre ilgili kişiler Türkiye’ye;

- Göçmen vizesi ile gelebilirler,
- Muntazam pasaport ile yabancı sıfatı ile gelip bu konuda talepte bulunabilirler ya da
- Türkiye’ye iltica ederek göçmen olarak kabul edilme isteğinde bulunabilirler⁴⁴.

Bugün için, ilgili kişilerin (yabancılar) iltica talebiyle gelmelerine rağmen göçmen olarak kabul edilebilme koşullarına sahip kişilerin ülkeye göçmen olarak kabul edilmeleri olasılığı ortadan kalkmıştır. Bu imkân, daha ziyade Balkanlardan gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı oldukları kabul edilen kişilerin, statülerinin mülteci olmalarını icap ettirdiği durumlarda bile bir devlet politikası olarak göçmen olmalarının yolunu açmak üzere tesis edilmiş bulunmaktadır⁴⁵.

Türkiye’ye göçmen olarak kabul edilmelerine karar verilenler, vatandaşlık beyannamesini imzalayarak göçmen kâğıdı aldıkları tarihten itibaren Türk vatandaşı gibi işlem göreceklidir. Bu andan itibaren, göçmenler yabancı sayılmazlar.

E. Özel Statülü (Ayrıcalıklı/İmtiyazlı) Yabancılar

Devletler aralarında yaptıkları ikili veya çok taraflı anlaşmalarla, bu anlaşmaların tarafı diğer devletlerin vatandaşlarına bazı özel haklar tanımayı taahhüt edebilmektedir. Bu durum, özellikle ikamet, seyahat, ticaret gibi konularda yapılan ikili anlaşmalarda

söz konusu olmaktadır. Çok taraflı anlaşmalar ise, nitelikleri gereği ikiden fazla devletin vatandaşlarına kolaylıklar sağlamayı hedefleyen hükümler içerebilmektedir. İşte böyle ikili veya çok taraflı anlaşmalarla birtakım kolaylıklar elde eden yabancılar uluslararası hukukta özel statülü (ayrıcalıklı) yabancılar olarak adlandırılmaktadır⁴⁶.

Devletlerin ulusal hukukları da şu ya da bu nedenle, belli bazı yabancı türlerine bir takım ayrıcalıklar tanımış olabilir.

Karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesi de uygulamada ayrıcalıklı bir yabancı türünün ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Şöyle ki, vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devletin ülkesinde Türk vatandaşlarına sağlanan hakların aynısına sahip olan bir yabancı Türkiye’deki diğer yabancılar karşısında daha ayrıcalıklı bir konumda bulunabilir. Belirtmek gerekir ki; bu ayrıcalık doğal olarak sadece yararlanılması karşılıklılık koşuluna bağlanmış haklar bakımından söz konusu olacaktır⁴⁷.

Türk hukukunda yürürlükten kalkan 1964 tarihli ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu 1995 yılında yapılan bir değişiklik ile bazı yabancıları ayrıcalıklı bir statü içrisine almıştır. Bu değişiklikle yurt dışında yaşıyıp, orada çalışan ve yaşadıkları yabancı ülkenin vatandaşlığına geçen yahut geçme

⁴³ Devletler arasında yürütülen müzakere ve anlaşmalar neticesinde gerçekleştirilen göçlerde mübadeleye tabi tutulan göçmenlere “muadil göçmen” adı verilmektedir.

⁴⁴ KIRAL. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma Esasları*. s. 16.

⁴⁵ ÇİÇEKLİ. *Tebliğ*. s.335.

⁴⁶ AYBAY. *Yabancılar Hukuku*. s.25.

⁴⁷ AYBAY. *Yabancılar Hukuku*. s.25-27.

arzusunda olan Türk vatandaşlarını korumak amaçlanmıştı. Zira söz konusu yabancı ülkelerin pek çoğu çifte vatandaşlığı kabul etmedikleri için bu kişilerin bu ülkelerin vatandaşlığına geçebilmesi için muhakkak Türk vatandaşlığı terk etmesi gerekiyordu. Bu sebeple, yabancı ülkelerde yaşayan vatandaşlarımız Türk vatandaşlığından çıkıp, yabancı devletin vatandaşlığını kazanıyor, sonra da gizlice Türk vatandaşlığına geçiyorlardı. Çünkü Türkiye'deki haklarından vazgeçmek veya yabancı statüsünde yararlanmak istemiyorlardı. İşte 1995 yılı değişikliği bu fiili durumu koruma altına alan bir değişikliktir. Bu değişiklikten sonra doğumla Türk vatandaşı olup da sonradan çıkma izni ile Türk vatandaşlığını kaybedenler miras, taşınmaz edinme ve çalışma gibi birçok konuda Türk vatandaşları gibi muameleyle tutulma hakkına sahip oldular. Bu sebeple bu kişilere ayrıcalıklı/imtiyazlı yabancılar denilmiştir. 403 sayılı Kanunun söz konusu düzenlemeyi içeren 29. maddesi daha sonra tekrar değişikliğe uğramıştır. 2009 tarihli ve 5901 sayılı yeni Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda da benzer bir düzenlemenin yer aldığı görülmektedir. Ancak o düzenleme de 2012'de değişikliğe uğramıştır⁴⁸. (m.28) Bugünkü düzenlemeye göre, doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenler ve üçüncü dereceye kadar olan altsoyları, madde metninde belirtilen birtakım istisnalar dışında Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam edeceklerdir. Pek tabii milli güvenliğe ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı tutulmuştur. Yine bu madde kapsamında bulunan kişilere, talepleri halinde bu maddede belirtilen haklardan

faaydalanabileceklerini gösteren Mavi Kart düzenlenmektedir. Bu maddenin sağladığı hakların kullanılmasında Mavi Kartın ibrazı yeterlidir. Mavi Kart'ın ibraz edilmemesi durumunda Mavi Kartlılar Kütüğü'nden alınacak kayıt örneği ve uyuğunda bulunan devlet makamlarınca verilmiş kimlik bilgilerini gösteren belge ile işlem yapılır. Bu madde kapsamındaki kişilere Bakanlığın tespit edeceği esaslar çerçevesinde kimlik numarası verilir. T.C. kimlik numarası aranan yerlerde bu kimlik numarası kullanılır.

Benzer şekilde, 5543 sayılı İskân Kanunu'nda yer alan göçmen tanımının kapsamına giren yabancıların da bir tür ayrıcalıklı yabancı kategorisi oluşturdukları söylenmektedir. Zira Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilmelerine karar verilenler, vatandaşlık beyannamesini imzalayarak göçmen kâğıdı aldıkları tarihten itibaren Türk vatandaşı gibi işlem görür. Bu da onları Türkiye'de bulunan diğer yabancılar karşısında daha elverişli bir konuma sokmaktadır.

Türkiye'nin o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (şimdi Avrupa Birliği) ile 12.9.1963 yılında imzalamış olduğu Ankara Anlaşması ve onu izleyen 23.11.1970 tarihli Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi kararlarından doğan bazı yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülükler AB vatandaşlarını ayrıcalıklı bir statüye taşımaktadır.

⁴⁸ Bu değişikliklerin sebebi bu tür ayrıcalıklı yabancıların kullanabilecekleri hakların kapsam ve sınırı daha iyi belirleme motivasyonudur.(ÇELİKEL/GELGEL. Yabancılar Hukuku. s.25-26).

Son olarak, Türkiye’deki diplomatik ve konsüler temsilciler, uluslararası örgüt memurları gibi resmi sıfatlı kişilerden oluşan kategoriye dâhil olan yabancılar da nispeten ayrıcalıklı bir statüdedir. Bu tür yabancılar, kendi durumları için özel olarak kabul edilmiş, ulusal ve uluslararası hukuk kuralları öncelikle uygulanır. Yabancılar hukukunun genel düzenlemeleri bu yabancılar için ancak, bunların kendi statülerinde özel hüküm bulunmayan hallerde uygulama alanı bulur⁴⁹.

F. Birden Çok Vatandaşlığı Olanlar

Birden çok vatandaşlığa sahip olma hadisesi, doğumdan sonra, doğumdan başka bir sebeple kişinin başka vatandaşlık veya vatandaşlıkları kazanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kişinin doğumundan sonra ve doğum dışında vatandaşlık kazanmasına yol açan sebepler ya kişinin iradesi ya da yetkili makam kararı yahut hukuki işlemin kanuni sonucu veyahut uluslararası antlaşmalardan kaynaklanmaktadır⁵⁰.

Türk hukuk sisteminde çifte/çok vatandaşlık yasaklanmamıştır. Hatta Türk vatandaşlarının yetkili makamdan izin almaksızın yabancı devlet vatandaşlığını kazanmalarının önü açılmıştır. Gerçekten, Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 44. maddesine göre, herhangi bir sebeple yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanan kişilerin, bu durumlarına ilişkin belgeleri ibraz etmeleri ve yapılacak inceleme sonucunda kayden aynı kişiler olduklarının tespiti halinde, nüfus aile kütüklerindeki kayıtlarına çok vatandaşlığa sahip olduklarına dair açıklama yapılacağı belirtilmiştir⁵¹.

Burada önemli olan, birden çok vatandaşlığa sahip kişinin aynı zamanda Türk va-

tandaşı olup olmamasıdır. Şayet birden çok vatandaşlığa sahip olan kişi aynı zamanda Türk vatandaşı ise, Türk hukuk sisteminde de çifte/çok vatandaşlığı engelleyici herhangi bir hüküm bulunmadığı da dikkate alınarak, bu kişinin Türkiye sınırları içinde hiçbir şekilde yabancı sayılamayacağı ortadadır. Bu kişi vatandaşlara sağlanan haklardan yararlanır ve yüklenen yükümlülükleri yerine getirir.

Aksi halde, yani birden çok vatandaşlığa sahip kişinin Türk vatandaşı olmaması durumunda bu kişi Türkiye’de yabancı sayılacaktır. Ancak birden çok vatandaşlığa sahip kişinin, bu vatandaşlıklarından birisi diğerlerine kıyasla hukuken daha lehine sonuçlar doğuruyorsa, bu takdirde artık o vatandaşlığı tercih edilecektir.

IV. Yabancıların Çalışma İzni

A. Genel Olarak

Yabancıların çalışma iznine ilişkin esaslar 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (YÇİHK) ile düzenlenmiştir. Belirtmek gerekir ki; YÇİHK sadece çalışma iznini düzenlemektedir. Yabancıların Türkiye’de yapabilecekleri meslek ve sanatlar ile yabancılar yasaklanan işler bu Kanun kapsamına alınmamıştır.

4817 sayılı Kanun Türkiye’de bağımlı ve bağımsız olarak çalışan yabancıları, bir işveren yanında meslek eğitimi gören yabancıları ve yabancı çalıştıran gerçek ve tüzel kişileri kapsar.

⁴⁹ AYBAY, *Yabancılar Hukuku*, s. 29-30.

⁵⁰ TURHAN, T./TANRIBİLİR, F.B. (2012). *Vatandaşlık Hukuku*, 3.Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları. s.28

⁵¹ TURHAN/TANRIBİLİR. *Vatandaşlık Hukuku*, s.100.

O halde;

- Türkiye’de bağımlı çalışan yabancılar,
- Türkiye’de bağımsız olarak çalışan yabancılar,
- Türkiye’de bir işveren yanında meslek eğitimi gören yabancılar ile
- Türkiye’de yabancı çalıştıran gerçek ve tüzel kişiler

4817 sayılı YÇİHK’ nin uygulama alanına girmektedir⁵².

Bağımlı çalışan yabancı, gerçek veya tüzel kişiliği haiz bir veya birden fazla işveren emrinde ücret, aylık, komisyon ve benzeri karşılığında çalışan yabancıya denir. Bağımsız çalışan yabancı ise başka kişileri istihdam etsin ya da etmesin kendi ad ve hesabına çalışan yabancıdır⁵³.

Çalışma izninden muaf tutulan yabancılar ile bazı alanlarda ve kurumlarda çalışacak yabancıların çalışma izinleri, 4817 sayılı Kanunun kapsamı dışında tutulmuştur. 4817 sayılı YÇİHK’ nin uygulanmayacağı haller aynı Kanunun 2. maddesinde gösterilmiştir. Buna göre;

-Doğumla Türk vatandaşı olduğu halde İçişleri Bakanlığı’ndan çıkma izni alanlar, YÇİHK’ nin uygulama alanı dışında bırakılmıştır. Zira bu kişiler yabancı statüsü kazanmalarına rağmen, bunlara çalışma hakları bakımından Türk vatandaşı muamelesi yapılmaktadır. Doğumla Türk vatandaşı olduğu halde İçişleri Bakanlığı’ndan çıkma izni alanlara Mavi Kart verilmektedir. Mavi Kartlıların çalışma izni almalarına lüzum bulunmamaktadır. Mavi Kart sahipleri önceden kamu görevlerine giremiyordu. Ancak

6304 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 28. Maddesinde yapılan değişiklik sonucunda Mavi Kart sahipleri bundan böyle kamu kurum ve kuruluşlarında işçi, geçici veya sözleşmeli personel olarak çalışabileceklerdir. Ayrıca mavi kart Değerli Kâğıtlar Kanunu’na eklenerek değerli kâğıt sayılmıştır⁵⁴.

-5680 sayılı Basın Kanunu’nun 13. maddesi uyarınca çalıştırılacak yabancı basın mensupları ile 231 sayılı Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin kapsamına giren yabancılar, YÇİHK’ nin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu itibarla, Basın Kanunu’na göre çalıştırılacak yabancı muhabirler ile yabancı basın yayın organı mensupları açısından YÇİHK uygulanmayacaktır. Diğer bir deyişle, yabancı muhabirler ile yabancı basın yayın organı mensuplarının bu Kanuna göre istisna kapsamında tutulduklarından çalışma izni almalarına lüzum yoktur⁵⁵.

⁵² EKŞİ, N. (2012). *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*. 4.Baskı. İstanbul: Beta Yayını. s. 95.

⁵³ ÖZDEMİR, C.S. (2008). *Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri ve İlgili Mevzuat*. İlk Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi. s.123.

⁵⁴ EKŞİ. *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*. s.96.

⁵⁵ GÜVEN, P/ÇALIŞKAN, Y. (2004). *Yabancıların Türkiye’de Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile Getirilen Yeni Değişiklikler*. Prof. Dr. Aydın Aybay’a Armağan. İstanbul: Vedat Kitapçılık, ss. 197-233.s.208.

- Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşlarının kanunla verilen yetkiye dayanarak çalışma izni verilen veya istihdam edilen yabancılar YÇİHK’ nin kapsamı dışındadır. Bazı alanlarda çalışma izinlerinin verilmesi diğer ilgili bakanlıklara ve kamu kurum ve kuruluşlarına tanınmış olabilir. Örneğin, yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları ilgili fakülte, enstitü veya yükseköğretim yönetim kurulunun önerisi ve üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü üzerine rektör tarafından atanırlar. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu şekilde atanmaları veya görevlendirilmeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun Bakanlar Kurulu kararı gerektiren hükümlerine tabi olmadan Yükseköğretim Kurulu’nca İçişleri Bakanlığı’na bildirilir ve iki ay içerisinde alınacak olumlu görüş neticesinde ilgili üniversite ile sözleşmesi yapılır⁵⁶.

-Karşılıklılık ilkesi, uluslararası hukuk ve Avrupa Birliği hukuku esasları dikkate alınarak çalışma izninden muaf tutulan yabancılar YÇİHK’ nin uygulama alanı dışında tutulmuştur. Kanunun bu hükmü ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na değişen sosyal ve ekonomik koşullara, uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak, bazı yabancıları çalışma izni almaktan muaf tutma imkanı verilmiş bulunmaktadır.

B. Çalışma İzninden Muaf Tutulan Yabancılar

YÇİHK’ nin 2. maddesinde yer alan düzenlemeye YÇİHK’ nin Uygulama Yönet-

meliği’nin 55. maddesi⁵⁷ ile açıklık getirilmiştir. Buna göre;

Özel kanunlarla belirlenen hükümleri saklı kalmak ve yabancı ile işverenin diğer kanunlardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeleri kaydıyla, aşağıdaki yabancıların çalışma izni almalarına gerek yoktur.

a) Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerle çalışma izninden muaf tutulanlar

b) Daimi ikametgahları yurt dışında olup, bilimsel, kültürel ve sanatsal faaliyetler amacıyla bir aydan az, sportif faaliyetler amacıyla dört aydan az süre için geçici olarak Türkiye’ye gelen yabancıların,

c) Türkiye’ye ithal edilen makine ve teçhizatın montajı, bakım ve onarımı, kullanımına ilişkin eğitimin verilmesi veya teçhizatı teslim almak ya da Türkiye’de arızalanan araçların tamiri amacıyla Türkiye’ye giriş tarihinden itibaren üç ayı geçmemek ve bu durumu ibraz edeceği belgeler ile kanıtlamak koşuluyla gelenlerin,

⁵⁶ GÜVEN/ÇALIŞKAN. *Yabancıların Türkiye’de Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile Getirilen Yeni Değişiklikler*. s.208.

⁵⁷ Söz konusu madde 24.4.2004 tarih ve 25442 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan *Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’ in 1. maddesi ile değiştirilmiştir.*

d) Türkiye’den ihraç edilen ya da Türkiye’ye ithal edilen mal ve hizmetlerin kullanılmasına ilişkin eğitim amacıyla Türkiye’ye giriş tarihinden itibaren üç ayı geçmemek ve bu durumu ibraz edeceği belgeler ile kanıtlamak koşuluyla Türkiye’de bulunanların,

e) Belgeli turizm işletmelerinin sınırları dışında faaliyette bulunacak fuar ve sirklerde gösteri ve benzeri görevli olarak Türkiye’ye giriş tarihinden itibaren altı ayı geçmemek ve bu durumu ibraz edeceği belgelerle kanıtlamak koşuluyla bulunanların,

f) İki yılı geçmemek ve eğitim süresi ile sınırlı olmak üzere durumunu ibraz edeceği belgeler ile kanıtlayarak üniversiteler ile kamu kurum ve kuruluşlarına bilgi ve görgülerini arttırmak üzere gelen yabancıların,

g) Sosyo-kültürel ve teknolojik alanlar ile eğitim konularında altı ayı aşmayan bir sürede Türkiye’ye önemli hizmet ve katkı sağlayabilecekleri ilgili mercilerce bildirilenlerin,

h) Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı’nın (Ulusal Ajans) yürüttüğü programlar kapsamında gelecek yabancıların program süresince,

i) Kapsamı ve süresi konusunda Bakanlık, İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı ile Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı’nın mutabakata vardığı uluslararası stajyer öğrenci programları çerçevesinde staj görececek yabancıların,

j) Görev süresi sekiz ayı geçmemek kaydıyla Türkiye’ye gelen tur operatörü temsilcisi yabancıların,

k) Türkiye Futbol Federasyonu’nca veya Gençlik ve Spor Müdürlüğü’nce talepleri uygun bulunan yabancı futbolcular ile diğer sporcu ve antrenörlerin,

l) Gemi Adamlarının Eğitim, Belgelendirme ve Vardiya Standartları Hakkında Uluslararası Sözleşme’nin I/10 kuralına göre devletlerle yapılan ikili protokoller gereği, ilgili idareden “Uygunluk Onayı Belgesi” almış Türk Uluslararası Gemi Siciline kayıtlı ve kabotaj hattı dışında çalışan gemilerde görev yapan yabancı gemi adamlarının,

m) Türkiye Avrupa Birliği Mali İşbirliği Programları kapsamında yürütülen projelerde görevlendirilen yabancı uzmanların görevleri süresince, çalışma izni almalarına gerek bulunmamaktadır.

Ancak, mesleki hizmetler kapsamında olup, muafiyet hükümlerine tabi yabancı mimar, mühendis ve şehir plancılarının, hizmet sürelerinin bir ayı aşması durumunda akademik ve mesleki yeterliliklerini tamamlayarak Bakanlıktan izin çalışma izni almaları, ilgili meslek kuruluşuna geçici üye olmaları ve ulusal kurum ve kuruluşların uygulamalarına uymaları zorunludur.

Yukarıda sayılan yabancıların, ülkeye giriş yaptıkları tarihten itibaren en geç otuz gün içerisinde ve her halükarda faaliyetlerine başlamadan önce geliş amaçlarını, ne kadar süre ile ve nerede kalacaklarına ilişkin bilgileri, bulundukları yerin emniyet makamlarına bildirerek ikamet tezkeresi almaları zorunludur.

Son olarak, 4817 sayılı YÇİHK’ nin 10. maddesi uyarınca çalışma izninden muaf tutulacak yabancılara talep etmeleri halinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çalışma izni muafiyet teyit belgesi verilmesi öngörülmüştür. YÇİHK’ nin Uygulama Yönetmeliği’nin 56. maddesinde ise, çalışma izninden muaf olan yabancılara talepleri halinde şekli ve içeriği Bakanlıkça belirlenecek çalışma izni muafiyet teyit belgesi düzenleneceği ifade edilmiştir.

C. Çalışma İzni Başvuruları

Türkiye’de çalışmak isteyen yabancı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan çalışma izni almak zorundadır. Yabancı yurt dışında bulunuyor ise çalışma izni başvurusunu, vatandaşı olduğu veya oturduğu yabancı devlet ülkesinde bulunan Türk dış temsilcilikleri vasıtası ile yapabilecektir⁵⁸. (YÇİHK m.4) Bugün için, çalışma izni başvurularının elektronik ortamda yapılması zorunluluğu bulunmaktadır.

1. Çalışma İzni Başvurusunun Yurtdışından Yapılması

Çalışma izni başvurusunun yurtdışından yapılmasına ilişkin esaslar Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’un (YÇİHK) Uygulama Yönetmeliği’nin 6. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Buna göre, yabancılar yurtdışında çalışma izni başvurularını uyruğunda bulundukları (vatandaşı oldukları) veya daimi ikamet ettikleri (oturdıkları) ülkedeki T.C. temsilciliklerine yaparlar. Temsilcilikler, çalışma izin talebine ilişkin olabilecek değerlendirmeleri ile birlikte bu başvuruları doğrudan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na iletirler. T.C. temsilcilikleri ve Bakanlık, yurt dışından

yapılacak çalışma izni başvuruları ile ilgili işlemleri elektronik ortamda yürütür⁵⁹. Yabancı’nın temsilciliğe başvuru tarihini takip eden on işgünü içinde⁶⁰ işveren tarafından elektronik başvurunun yapılması ve başvuru için istenilen belgelerin Bakanlığa ulaştırılması gerekir.

2. Çalışma İzni Başvurusunun Yurtiçinden Yapılması

Yurtiçinden yapılacak olan başvurular, YÇİHK’ nin Uygulama Yönetmeliği’nin 7. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu madde hükmü uyarınca, yurtiçinden sadece en az altı ay süreli ikamet tezkeresi almış ve bu süresi sona ermemiş olan yabancılar veya bunların işverenleri, başvurularını doğrudan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na yapabilirler. Başvuru için istenen belgelerin yapılan elektronik başvuruyu takip eden altı iş günü içinde Bakanlığa ulaştırılması gerekir⁶¹.

Türkiye’de öğrenim amacıyla verilen ikamet izinleri hariç⁶², herhangi bir sebebe istinaden en az altı ay süreli ikamet izni almış olup da bu izin süresi içerisinde çalışma izni verilmiş yabancılardan, Türkiye’nin dış temsilcilikleri kanalı ile çalışma vizesi alması koşulu aranmaz. Ancak, insan ticareti-

⁵⁸ ÇELİKEL/GELGEL. *Yabancılar Hukuku*. s.148.

⁵⁹ ÖZDEMİR. *Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri ve İlgili Mevzuat*. s.130; ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. s.127.

⁶⁰ EKŞİ. *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*. s.97.

⁶¹ ÇİÇEKLİ. *Yabancılar Hukuku*. s. 128.

⁶² Türkiye’de öğrenim amacıyla verilen ikamet izinleri, çalışma izni için yurtiçinden başvuruda bulunabilme hakkı vermez. (ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. s. 127

ne konu olan veya olabilecek alanlarda çalışacak yabancılar için altı ay süreyle ikamet etmiş olması koşulu dikkate alınmayarak, bunların her defasında dış temsilciliklerden çalışma vizesi almaları zorunluluğu bulunmaktadır.

Turistik vize veya çalışma amacı dışındaki vizelerle ya da iki ülke arasındaki vize muafiyeti programı ve diğer vize kolaylıklarından yararlanarak Türkiye'ye gelmiş olan ve ikamet tezkeresi olmayan yabancıların, çalışma izni için başvuruları yurtiçinden alınmaz⁶³.

4817 sayılı YÇİHK' nin 12. maddesi ile getirilmiş olan yurtiçinden çalışma izni başvurusu yapma olanağı Kanunun Uygulama Yönetmeliği'nin 7. maddesinde düzenlenmiş olan çalışma vizesi ve çalışma izni başvurularının yurtdışından yapılması koşulu sebebiyle hayli sınırlandırılmış bulunmaktadır⁶⁴.

Yurtiçinden yapılacak başvurularda aranan en az altı ay süreli ikamet uluslararası koruma kapsamına giren yabancılar için uygulanmamaktadır. İçişleri Bakanlığı'na mülteci veya sığınmacı statüsü verilmiş yabancılardan ikamette süre koşulu aranmaz.

D. Çalışma İzni Vermeye Yetkili Makam ve Çalışma İzni Harcı

4817 sayılı YÇİHK kabul edilmeden önce yabancılara çalışma izni verecek olan yetkili makamlar çok geniş bir yelpaze oluşturmaktaydı. Sözgelimi, 1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na göre, serbest bölgelerde çalışacak yabancılar için Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan; 1954 tarih ve 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Ka-

nunu'na göre, özel kuruluşlarda çalışacak olup da mimar ve mühendis sıfatıyla görev yapacak olan yabancılar için Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'ndan izin almak gerekmektedir. Yine 1981 tarih ve 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na göre, devlet üniversitelerinde veya özel statüdeki üniversitelerde çalışacak yabancılar için Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı'ndan; 1982 tarih ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'na göre turizm belgeli işletmelerde çalışacak yabancılar için Turizm Bakanlığı'ndan ve 1981 tarihli ve 2527 sayılı Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilirlerine İlişkin Kanun kapsamında çalışacak yabancıların İçişleri Bakanlığı'ndan izin almaları gerekmektedir.

Ancak YÇİHK, belirtilen bu kanunların bazılarında çalışma izinleriyle ilgili hükümlerde değişiklikler yapmış ve kapsamına aldığı istisnalar dışında yabancıların çalışma izinlerinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na verileceğini hükme bağlamıştır. Bu hüküm çerçevesinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bilgi vermek kaydıyla; Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu'nun çalışma izni verme yetkileri devam etmektedir. Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları sözleşme ile istihdam ettikleri yabancıları, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan alacakları izin ile çalıştırabileceklerdir.

⁶³ ÖZDEMİR. *Türkiye'de Yabancıların Çalışma İzinleri ve İlgili Mevzuat*. s. 131.

⁶⁴ ÇİÇEKİLİ. *Yabancılar Hukuku*. s. 128.

Yabancılar verilecek çalışma izin belgeleri harca tabidir. Harçlar, 492 sayılı Harçlar Kanunu uyarınca tahsil edilmektedir. Harcın miktarı, çalışma izin süresine göre değişmektedir. Harç tutarları, her yıl tekrardan değerlendirilme oranı temel alınarak belirlenmekte ve Resmi Gazete’de yayımlanmaktadır. Yurtdışından dış temsilciliklere yapılan çalışma izin başvurularında harçlar çalışma izninin verilmesini takiben başvuruda bulunan temsilciliğe yatırılacaktır.

E. Çalışma İzni Başvurularının Değerlendirilmesi ve Çalışma İzninin Verilmesi

Çalışma izni başvurularının kanuni doksan günlük süre içerisinde tamamlanabilmesi, başvuru sırasında istenen bilgi ve belgelerin eksiksiz olarak verilmesine bağlıdır⁶⁵. Başvurunun eksik evrak ile yapıldığının belirlenmesinden sonra, bunun tamamlanması yönünde başvuru sahibine bilgi verilir. Böyle durumlarda doksan günlük süre, eksik evrakın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na ulaştırıldığı an itibarıyla işlemeye başlar.

Bakanlık, ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerini de aldıktan sonra başvuruları sonuçlandırır⁶⁶. Çalışma izni başvurularının değerlendirilmesi sırasında Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı antlaşmalar da aksi öngörülmedikçe yabancıların ikamet ve çalışma izninin süresi ile hizmet akdinin ve işin süresine göre belirli bir işletme ve meslekte, yalnız bu işte münhasır kalmak kaydıyla, iş piyasasındaki durum, çalışma hayatındaki gelişmeler, istihdama ilişkin sektörel, coğrafi ve ekonomik konjonktür değişiklikleri dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede, başvuru iş için ülke içinde dört haftalık süre içerisinde o işi yapacak aynı

niteliğe sahip kişinin bulunup bulunmadığı Türkiye İş Kurumu kayıtlarından kontrol edilir. Bakanlık, ülke içinden istihdam yerine yabancı istihdamını haklı kılabilecek gerekçeleri değerlendirirken, işin özel niteliğini gösterir bilgiler ile yabancıların eğitim durumu, çalışacağı işyerinin ulusal ekonomiye katkısı ve bu niteliklere uygun ücret düzeyi ile istihdam durumunu da dikkate alır.

Çalışma izinleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yazılı olarak verilir. (YÇİHK’ nin Uyg. Yön. m.5) Çalışma başvurularına ilişkin kararlar, yurt içinden yapılan başvurularda yabancı veya işvereni-ne; yurt dışından yapılan başvurularda başvuru sahibi yabancıya iletilmek üzere Türk temsilciliklerine bildirilir.

Çalışma iznine ilişkin kararlar, ikamet izni işlemleri için yabancıların çalışacağı işyerinin bulunduğu; bağımsız çalışma izni verilen yabancı için ise de yabancıların ikamet ettiği yer valiliğine bildirilir.

F. Çalışma İzninin Geçerliliği

5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun’un 3. maddesi uyarınca, ilgili kurumlarca verilen çalışma izinleri emniyet makamlarından alınacak “çalışma amaçlı ikamet tezkeresi” ile geçerlilik kazanmaktadır.

⁶⁵ 28.01.2010 tarih ve 5951 sayılı Kanunun 8. maddesi ile değişik YÇİHK’ nin 12/6. maddesine göre; usulüne uygun olarak yapılan başvurular, belgelerin tam ve eksiksiz olması kaydıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından en geç otuz gün içinde sonuçlandırılır.

⁶⁶ İlgili kurum ve kuruluşlara belge taleplerinde en geç beş; bilgi ve görüş taleplerinde ise en fazla on beş gün süre verilir. Süresi içinde bildirilmeyen görüşler olumlu kabul edilir. (ÇİÇEKLİ. Yabancılar Hukuku. s.129)

4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un 12. maddesinde de çalışma izninin çalışma vizesi ve buna bağlı olarak emniyet makamlarından alınacak ikamet tezkeresi ile geçerli olacağı vurgulanmıştır.

Buna göre, bir yabancınn Türkiye'de kanunen çalışma statüsü elde edebilmesi için; sırasıyla,

- Çalışma izni
- Çalışma vizesi⁶⁷
- Çalışma amaçlı ikamet tezkeresi⁶⁸ alma işlemlerini tamamlamış olması gerekir.

Çalışma izni belgesini alan yabancınn belgeyi aldığı tarihten itibaren en geç doksın gün içinde çalışma vizesi talebinde bulunması ve ülkeye giriş yaptığı tarihten itibaren en geç otuz gün içinde de ikamet tezkeresi alma başvuru yapması gerekmektedir⁶⁹.

G. Çalışma İzninin Uzatılması

Çalışma izninin uzatılması talebi, başvuru formu ve eki belgelerle, önceki çalışma izin belgesinin aslının da eklenmesi suretiyle yabancı veya işvereni tarafından doğrudan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na yapılır. Süresi sona ermiş bir çalışma izninin uzatılması için, sürenin bitiminden itibaren en geç on beş gün içinde uzatma başvurusunda bulunulması gerekir. Bu süreden sonra yapılan uzatma başvuruları, ilk kez başvuru yapan yabancılara uygulanan esaslara tabidir. Çalışma izninin bittiği tarihten geriye doğru olmak üzere en fazla iki aylık sürede olmak koşuluyla,

izin süresi sona ermeden de uzatma başvurusunda bulunulabilir⁷⁰. Çalışma izninin uzatılması halinde, uzatılan çalışma izninin başlangıç tarihi, süresi biten çalışma izninin sona erdiği tarihtir.

Çalışma izni uzatma başvurusunda bulunan yabancılar, çalışma izni başvurusu sonuçlanıncaya kadar geçen süre içerisinde, bunların alacakları görevin mahiyetinin değişmemesi koşuluyla, aynı işyeri ve

⁶⁷ Türkiye'de çalışmak isteyen bir yabancı Türkiye'ye çalışma vizesi ile girebilir. Yabancı, bu vizeyi yurtdışındaki Türk temsilciliklerinden temin edebilir. Çalışma vizesi, tek başına yabancıya Türkiye'de çalışma imkanı sağlamaz. Çalışma vizesi, sadece yabancınn çalışma amacıyla ülkeye girişini sağlamaktadır. Bu bakımdan, çalışma vizesinin fonksiyonu hukuki bir kontrol mekanizması olmasından öteye geçmemektedir. (ÇELİKEL/GELGEL. Yabancılar Hukuku. s. 149)

⁶⁸ Türkiye'de çalışmak isteyen yabancınn, şayet bu yabancı çalışma izni başvurusunu yurtiçinden yapmak isterse, en az altı ay süreli ve öğrenim amacı haricinde herhangi başka bir sebebe istinaden ikamet izni alması gerekir. Ancak bu şekilde yurtiçinde doğrudan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na yapılacak başvuru neticesinde temin edilecek çalışma izni sahibi yabancıya ait ikamet izni, yabancınn ikamet ettiği yerin polis veya jandarma karakoluna çalışmaya başladığını haber vermesi üzerine ikamet izin belgesinin amaç kısmına düşülecek şerh ile "çalışma amaçlı ikamet tezkeresi" ne dönüştürülecektir. Aksi halde çalışma izni geçerlilik kazanamayacaktır. (ÇELİKEL/GELGEL. Yabancılar Hukuku. s. 150)

⁶⁹ 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un 12. maddesi 28.01.2010 tarih ve 5951 sayılı Kanun'un 8. maddesi ile değişikliğe uğramıştır. Yapılan bu değişiklik sonucu, yabancınn çalışma izninin, "çalışma vizesi" ve buna bağlı olarak emniyet makamlarından alınacak "ikamet tezkeresi" ile geçerli olacağı vurgusu madde metninden çıkartılmıştır. Bu çerçevede, çalışma izni başvuruları kendisine iletilen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, bunları Kanunun 5. maddesine göre değerlendirmekte ve durumunu uygun bulduğu yabancılara çalışma izni vermektedir. Yabancılar, artık konsolosluklardan almış oldukları çalışma izinlerinde belirtilen süre kadar Türkiye'de kalıp çalışabilmektedir.

⁷⁰ ÇİÇEKLİ. Yabancılar Hukuku. s.129.

meslekteki çalışmalarına devam edebilirler. Bu yabancılar, işyerinde fiilen çalıştıkları sürece geçerli olmak üzere uzatma başvurusunda bulunduklarına ilişkin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından kendileri için düzenlenen belgeyi taşırlar. Bu belgenin geçerlilik süresi verildikten itibaren doksans gündür. Diğer bir deyişle, bu belge verilmiş tarihinden itibaren doksans gün sonra geçerliliğini kaybeder. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı belgeye konuyla ilgili bilgilendirici kaydı düşer. Yabancıların bu belgeyi taşıdığı süre içerisindeki çalışması, doğuracağı sonuçlar bakımından kanuni çalışma olarak mütalaa edilir. Bu itibarla, söz konusu içerisinde yabancıların, işverenin ve ilgili mercilerin kanuni yükümlülükleri devam eder.

H. Çalışma İzninin Sınırlandırılması

Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde sağlanan haklar saklı kalmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde çalışma izinleri, iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler, istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik konjonktür koşullarının gerekli kıldığı hallerde, belirli bir süre için, tarım, sanayi veya hizmet sektörleri, belirli bir meslek, işkolu veya mülki ve coğrafi alan itibarıyla sınırlandırılabilir. (YÇİHK m. 11 ve YÇİHK Uyg. Yön. m.20/1)

Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe ve 11.04.2014 tarihinden önce süresiz çalışma izni verilmiş olan yabancıların hakları saklı kalmak kaydıyla; 04.04.2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca uzun dönem ika-

met iznine sahip olanlar veya Türkiye’de kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izni ile kalmış olan veya en az sekiz yıl kanuni çalışması olan yabancılar, süresiz çalışma izni verilebilir. Bu kapsamdaki yabancılar iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler dikkate alınmaksızın ve belirli bir işletme, meslek, mülki veya coğrafi alanla sınırlandırılmaksızın süresiz çalışma izni verilmektedir. Bu itibarla, çalışma izninin verilmesi hakkındaki sınırlandırma süresiz çalışma iznine sahip yabancılar bakımından geçerli olmamaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, yabancıların çalışma izinlerini gelişmelere veya bu yönde yapılan taleplere bağlı olarak re’sen sınırlandırabilmektedir.

İ. Çalışma İzninin Reddi

Yabancıların çalışma izni veya çalışma izninin uzatılması talebi,

- iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler ve istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik konjonktür değişikliklerinin çalışma izni verilmesine elverişli olmaması;

- başvurulmuş iş için ülke içinde, dört haftalık süre içerisinde o işi yapacak aynı niteliğe sahip kişinin bulunması⁷¹;

⁷¹ Bu hususun tespiti amacıyla Türkiye İş Kurumu tarafından il bazında dört haftalık periyotlarda, “yabancıların istihdamının uygun görülmediği iş ve meslekler” hakkında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na rapor gönderilir. Söz konusu raporlarda, çalışma izni talebinde bulunulan işyerindeki aynı iş için aynı nitelikte yurtiçinden bir talep olduğunun bildirilmesi halinde ve yabancıların niteliklerinin daha elverişli olmaması durumunda yabancıların çalışma izni başvurusu reddedilir.

- yabancının geçerli bir ikamet tezkeresi-nin bulunmaması⁷²;

- bir işyeri, işletme veya aynı meslek için izin talebi reddedilen yabancının, aynı işyeri, işletme veya meslek için izin talebinin reddedildiği tarihten itibaren 1 yıl geçmeden yeniden izin talebinde bulunması;

- yabancının çalışmasının milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlık için tehdit oluşturması hallerinde reddedilir⁷³.

J. Çalışma İzninin İptali

Yabancının 4718 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un 15. maddesine istinaden bu Kanunun 11. ve 13. maddelerinde gösterilen sınırlamalara aykırı olarak çalışması veya 14. maddede ifadesini

bulan hallerden birisinin varlığı ya da yabancının kendisinin yahut işverenin çalışma izni başvuru dilekçesinde eksik veya yanlış bilgi verdiğinin sonradan tespit edilmesi halinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı vermiş olduğu çalışma iznini iptal eder⁷⁴.

Öte yandan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çalışma izni verilen yabancı personelin çalışmaya başlamaması veya ayrı bir firmada çalışmak üzere başvuruda bulunması neticesinde yapacağı bir değerlendirme sonucunda daha önce verilmiş olan çalışma izni belgesinin iade edilmesini isteyebilir.

İptal edilmiş çalışma izni belgelerinin asıllarının bildirim yapıldığı tarihten itibaren 1 hafta içerisinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na iade edilmesi zorunludur⁷⁵.

⁷² Danıştay 10. Dairesi'nin 18.10.2011 tarih ve 2008/1143 Esas ve 2011/4297 Karar sayılı kararına konu olan davada "Davacılar Alman uyruklu şahsın, diğer davacı olan şirketin Türkiye'de bulunan işyerinde çalışabilmesi için 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun uyarınca çalışma izni verilmesi istemli başvurusu Yasa uyarınca reddedilmiştir. Çalışma izni başvuruları, iş piyasasındaki durum, çalışma hayatındaki gelişmeler ve istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik konjonktür değişiklikleri dikkate alınarak sonuçlandırılır. Yabancının geçerli bir ikamet tezkeresi bulunmaması izin talebinin reddi nedenleri arasında sayılmaktadır. Bir işyeri, işletme veya aynı meslek için izin talebi reddedilen yabancının, aynı işyeri, işletme veya meslek için izin talebinin reddedildiği tarihten itibaren bir yıl geçmeden yeniden izin talebinde bulunamayacağı kurala bağlanmıştır. Buna göre Yasanın 14/d maddesinin, yalnızca ilk başvurunun, belge eksikliğinden değil, Yasanın 5.maddesinde sayılan hususlar değerlendirilerek istemin esasının incelenmesi suretiyle reddedilmesi halinde uygulanabileceği, dolayısıyla ilk izin başvurusu belge eksikliği (yabancı uyruklu şahsa ait ikamet tezkeresinin olmaması) nedeniyle reddedilen davacı şirketin yeni başvurusunun Yasanın 14/d maddesine istinaden reddedilmesinde hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle eksik incelemeye dayalı dava konusu işlemin iptali yolunda verilen kararın, temyizden incelenerek bozulması istenmiştir." Karar; usul ve hukuka uygun bulunup, dilekçede ileri sürülen

temyiz nedenleri kararın bozulmasını gerektirecek mahiyette olmadığından onanmıştır. (Bu karar; www.kazanci.com adresinden 15.06.2014 tarihinde alınmıştır.)

⁷³ 4817 s. YÇİHK, m.14.

⁷⁴ Diğer bir deyişle, yabancıların çalışma izinlerinin iptali sonucunu doğuracak durumlar:

-yabancıların YÇİHK' nin 11. maddesinde düzenlenen süre, sektör, meslek, işkolu veya mülki ya da coğrafi alan sınırlamalarına aykırı olarak çalışmaları;

-yabancıların YÇİHK' nin 13. maddesi uyarınca çalışmalarına izin verilmeyen meslek, sanat veya işlerle ilgili yasaklamaları ihlal ederek çalışmış olmaları;

-YÇİHK' nin 14. maddesine göre, çalışma izni talebinin reddini gerektiren hallerden birisinin varlığı;

-yabancının veya işverenin çalışma izni talep dilekçesinde eksik veya yanlış bilgi verdiğinin sonradan tespit edilmesi;

-yabancının ulusal mevzuata ve ilgili mercilerin mevzuat ve düzenlemelerine aykırı şekilde çalışması halleri olarak sayılabilir. (ÇİÇEKLİ. Yabancılar Hukuku. s.131.)

⁷⁵ AŞAR. Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları. s. 132-133.

K. Çalışma İzninin Geçerliliğini Kaybetmesi

Verilmiş olan çalışma izni,

- çalışma izninin geçerlilik süresinin dolması;
- yabancıнын ikamet tezkeresinin herhangi bir nedenle geçersiz hale gelmesi ya da geçerlilik süresinin uzatılmaması;
- İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarının uygun görüşlerinin bulunması durumları hariç, yabancıнын pasaportunun veya pasaport yerine geçen belgesinin geçerlilik süresinin uzatılmaması;
- yabancıнын zorunlu haller (mücbir sebepler) dışında, aralıksız olarak altı aydan fazla yurtdışında kalması hallerinde geçerliliğini “kendiliğinden” kaybeder⁷⁶.

L. Yargı Yoluna Başvuru

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çalışma izninin verilmesi ya da uzatılması talebinin reddedilmesi, çalışma izninin iptal edilmesi ya da çalışma izninin geçerliliğini kaybetmesi yönündeki kararını yabancıya veya varsa işverenine 7201 sayılı Tebligat Kanunu hükümlerine göre tebliğ eder. Bakanlıkça verilen söz konusu kararlara karşı ilgililer tarafından tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde itiraz edilebilir. İtirazın Bakanlıkça reddedilmesi üzerine idari yargı yoluna başvurulabilir⁷⁷.

M. Cezai Hükümler

Çalışma izni için öngörülen koşullara uyulmaması halinde uygulanacak cezai yaptırımlar 4817 sayılı YÇİHK’ nin 21. maddesi ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Anılan maddeye göre, bağımsız çalışan yabancılar,

çalışmaya başladıkları tarihten itibaren ve çalışmanın sona ermesinden itibaren; yabancı çalıştıran işverenler ise yabancıнын çalışmaya başladığı tarihten itibaren, çalışma izninin verildiği tarihten itibaren otuz gün içerisinde yabancı çalışmaya başlamamışsa bu sürenin bitiminden itibaren ve herhangi bir sebeple hizmet akdinin sona erdiği tarihten itibaren en geç onbeş gün içerisinde durumu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bildirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğünü süresi içinde yerine getirmeyen bağımsız çalışan yabancı ile yabancı çalıştıran işverene her bir yabancı için üç yüz yetmiş dokuz Türk lirası idari para cezası verilir.

Çalışma izni olmaksızın bağımlı çalışan yabancıya yedi yüz elli dokuz Türk lirası idari para cezası verilir. Çalışma izni bulunmayan yabancı çalıştıran işverenlere her bir yabancı için yedi bin altı yüz on iki Türk lirası idari para cezası verilir. Bu durumda, işveren yabancıнын ve varsa eş ve çocuklarının konaklama giderlerini, ülkelerine geri dönmeleri için gerekli masrafları ve eğer icap ederse sağlık harcamalarını karşılamak zorundadır. Fiillerin tekrarı halinde belirtilen cezalar miktarı bir kat arttırılarak uygulanır.

Çalışma izni olmaksızın bağımsız çalışan yabancıya üç bin kırk üç Türk lirası idari para cezası verilir ve varsa bunların işyerlerinin Bakanlık bölge müdürlerince kapatılması kararı alınarak, bu kararın uygulanması için durum valiliğe bildirilir. Kapatma kararının yanında, fiillerin tekrarı halinde belirtilen idari para cezası bir kat arttırılmak suretiyle uygulanır.

⁷⁶ 4817 s. YÇİHK, m.16.

⁷⁷ 4817 s. YÇİHK, m.17.

İdari para cezası ile cezalandırılan bağımlı yahut bağımsız çalışan yabancılar ile yabancı çalıştıran işverenler İçişleri Bakanlığı'na bildirilir.

V. Yabancıların Çalışma İzni Türleri

YÇİHK kapsamında dört tür çalışma izni bulunmaktadır: Süreli çalışma izni; süresiz çalışma izni; bağımsız çalışma izni ve istisnai çalışma izni⁷⁸.

A. Süreli Çalışma İzni

Süreli çalışma izni, 4817 sayılı YÇİHK'nin 5. maddesi ile YÇİHK Uyg. Yön.'nin 25 ila 30. maddelerinde düzenleme altına alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe süreli çalışma izni iş piyasasındaki durum, çalışma hayatındaki gelişmeler, istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik konjonktür değişiklikleri dikkate alınarak, yabancı (...)⁷⁹ hizmet akdinin veya işin süresine göre, belirli bir işyeri veya işletmede ve belirli bir meslekte çalışmak üzere en çok bir yıl⁸⁰ geçerli olmak üzere verilir.

Çalışma izin belgesi, belgede yazılı işyeri ve adres için geçerli olmaktadır. Bu itibarla, yabancıların işyerinin ticaret siciline kayıtlı diğer bir şubesinde çalışabilmesi talebi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca ayrıca değerlendirilecektir. Talebin uygun bulunması halinde, çalışma izninde gerekli değişiklik yapılarak durum ilgili mercilere bildirilecektir. İşyerinin ticaret unvanının değişmesi veya işyerinin başka bir adrese nakli halinde ise, bu durumun resmi makamlardan alınmış belgelerle ka-

nıtlanması koşuluyla, çalışma izninde gerekli değişiklik yapılarak ilgili mercilere bildirilecektir.

Bir yıllık çalışma süresinin uzatılması mümkündür. Şöyle ki; bir yıllık kanuni çalışma süresinden sonra, aynı işyeri veya işletme ve aynı meslekte çalışmak üzere çalışma izninin süresi üç yıla kadar uzatılabilmektedir. Üç yıllık kanuni çalışma süresinin sonunda da, yabancıların aynı meslekte ve dilediği işverenin yanında çalışmak üzere, çalışma izninin süresi altı yıla kadar uzatılabilmesi mümkündür.

Türkiye'ye çalışmak üzere gelen bir yabancıların beraberinde veya daha sonra getirmiş olduğu eş ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarına da, yabancıların kendisi ile birlikte en az beş yıl kanuni ve kesintisiz ikamet etmiş olmaları kaydıyla süreli çalışma izni verilebilmektedir. Süreli çalışma izninde, yabancıların eş ve çocuklarının kanuni ve kesintisiz ikamet sürelerinin hesaplanmasında Türkiye'de öğrenim sırasında geçen süreler hesaba katılır. Ancak 1983 tarih ve 2922 sayılı Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Kanun

⁷⁸ EKŞİ. *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*: s. 98 vd.

⁷⁹ 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Kanunun 123. maddesiyle, bu fıkra da yer alan "ikamet izninin süresi ile" ibaresi madde metninden çıkartılmıştır.

⁸⁰ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 07.06.2005 tarihinde vermiş olduğu 2004/24583 Esas ve 2005/20488 Karar sayılı kararında "4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun çerçevesinde, ikamet izin süresi, iş sözleşmesinin veya işin süresine göre en çok bir yıl için yabancı uyruklu işçiye çalışma izni verilebilmektedir." ifadesine yer verilerek bu durum teyit edilmiştir. (Bu karar www.kazanci.com adresinden 15.06.2014 tarihinde alınmıştır.)

uyarınca çıkartılmış bulunan Yönetmelik’te bu kişilerin çalışabilmeleri, öğrenci olmaları koşuluna bağlanmıştır⁸¹. Bununla birlikte, 2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 41. maddesinde, Türkiye’de öğrenim gören ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin, çalışma izni almak kaydıyla çalışabilecekleri ifade edilmiştir. Şu kadar ki; ön lisans ve lisans öğrencileri için çalışma hakkı, ilk yıldan sonra başlar ve haftada yirmi dört saatten fazla olamaz. Kanaatimizce, bu yeni düzenlemeyle, yabancı öğrencilere çalışma imkanı getirilmek suretiyle bu öğrencilerin ileride ülkelerine yahut başka ülkelere gitmesinin (beyin göçü, *brain drain*) önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Kanuni ve kesintisiz ikamet koşulunun değerlendirilmesi, YÇİHK’ nin 9. maddesinde ifadesini bulan kanuni çalışmaya ilişkin genel esaslara tabidir. Bu bakımdan, yıllık izinler, iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık ve analık geçici iş göremezlik ödenekleri ile işsizlik sigortası ödeneği alınan süreler, kanuni çalışma süresine dahil edilir.

Yabancıнын toplam altı ayı geçmemek şartıyla, Türkiye dışında bulunması çalışma süresini kesmez. Ancak, Türkiye dışında geçen bu süre çalışma süresinden de sayılmaz.

Kanuni ve kesintisiz ikamet koşulunun yerine getirildiği emniyet makamlarından alınacak belge ile yahut yabancıнын sahip olduğu ikamet tezkeresinin incelenmesi ile kanıtlanabilir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, süreli çalışma izninin coğrafi geçerlilik alanını genişletebilir veya daraltabilir. Bu tür bir sınırlama söz konusu ise, bu konudaki

kayıt çalışma izni talebinde bulunulacak ilgili mercilere bildirilir.

B. Süresiz Çalışma İzni

Süresiz çalışma izni, 4817 sayılı YÇİHK’ nin 6. maddesi ile YÇİHK Uyg. Yön.’ in 31. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe ve 11.04.2014 tarihinden önce süresiz çalışma izni verilmiş olan yabancıların hakları saklı kalmak kaydıyla; 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca uzun dönem ikamet iznine sahip olanlar veya Türkiye’de kesintisiz en az sekiz yıl kanuni çalışması olan yabancılarla, süresiz çalışma izni verilebilmektedir.

Süresiz çalışma izni verilen yabancılar, 2013 tarih ve 6486 sayılı Yabancılar ve Koruma Kanunu’nun 44. maddesinde belirtilen uzun dönem ikamet izninin sağladığı haklardan yararlanırlar.

Süresiz çalışma izni, yabancıнын veya iş vereninin talebiyle ya da Yabancılar ve Koruma Kanunu’nun 45. maddesinde sayılan uzun dönem ikamet izninin iptalini gerektiren hallerde iptal edilir.

Çalışma izni verilen yabancıların Türkiye’ye girişleri-çıkışları ve buradaki ikametlerine ilişkin kayıtlar İçişleri Bakanlığı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bildirilir.

⁸¹ ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. s. 135.

C. Bağımsız Çalışma İzni

Bağımsız çalışma izni, 4817 sayılı YÇİHK' nin 7. maddesi ile YÇİHK Uyg. Yön.' in 36 ila 42. maddelerinde düzenleme altına alınmıştır. Bu çerçevede, bağımsız çalışacak yabancılara, Türkiye'de en az beş yıl kanuni ve kesintisiz olarak ikamet etmiş olmaları koşuluyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca bağımsız çalışma izni verilebilmektedir. Bağımsız çalışma izni verilirken, yabancının çalışmasının ekonomik kalkınma açısından katma değer yaratması ve istihdam üzerinde olumlu katkı yapacak olması göz önünde bulundurulur. İstihdam üzerindeki etkinin belirlenmesinde ilgili mercilerin görüşlerine başvurulmaktadır.

Yabancının kanuni ve kesintisiz en az beş yıllık ikametinin hesaplanmasında, öğrenimde geçen süreler dikkate alınmaz. Yabancıyla beraber Türkiye'ye gelerek, birlikte ikamet eden ve aynı zamanda burada öğrenim gören eş ve çocuklarının, öğrenim süreleri ikametden sayılır. Tıpkı, süreli ve süresiz çalışma izinlerinde olduğu gibi, çalışabilmek için öğrenci olmama koşulu aranır.

Bağımsız çalışma izni verilen yabancının, ikamet izin süreleri, yabancının Türkiye'de ikamet ve seyahatlerine ilişkin mevzuata göre İçişleri Bakanlığınca tayin edilir.

Bağımsız çalışma izni verilmesi uygun bulunan yabancıya, bağımsız çalışabileceğine ilişkin "Bağımsız Çalışma İzni Müracaat Belgesi" verilir. Bu belge, verildiği tarihten itibaren üç ay süreyle geçerlidir. Vize veya vize muafiyet süresi yeterli olmayan yabancılara belge geçerlilik süresinin aşılmaması kaydıyla valiliklerce ikamet tezkeresi düzenlenebilmektedir⁸². Yabancıya, işyerini

kurmasının ardından, ticaret sicil kaydını Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ibraz etmesi halinde bağımsız çalışma izni verilebilir.

Yabancıya bağımsız çalışma izni verilmemesi halinde, ticaret sicil kayıtlarını tutan makama ve yabancının Türkiye'deki durumunun ikamet izni açısından değerlendirilebilmesi ve gerektiğinde yabancının izinsiz ikametinin önlenmesi amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından emniyet makamlarına bilgi verilir.

D. İstisnai Çalışma İzni

İstisnai çalışma izni, 4817 sayılı YÇİHK' nin 8. maddesi ile YÇİHK Uyg. Yön.' in 44 ila 54. maddelerinde düzenleme altına alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe;

- Bir Türk vatandaşı ile evli olan ve eşiy-le Türkiye'de evlilik birliği içinde yaşayan veya evlilik birliği en az üç yıl sürdükten sonra sona ermiş olmakla birlikte, Türkiye'de yerleşmiş olan yabancılar ile bunların Türk vatandaşı eşinden olan çocuklarına,

- 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 19, 27 ve 28 inci maddeleri çerçevesinde Türk vatandaşlığını kaybedenler ve bunların fûruuna,

- Türkiye'de doğan veya kendi millî kanununa, vatansız ise Türk mevzuatına göre rüşt yaşını doldurmadan Türkiye'ye gelen ve Türkiye'de meslek okulu, yüksek okul veya üniversiteden mezun olan yabancılara,

⁸² ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. s.137.

- 2510 sayılı İskân Kanununa göre muhacir, mülteci veya göçebe olarak kabul edilen yabancılara,

- Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşları ile bunların Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşı olmayan eş ve çocuklarına,

- Yabancı devletlerin Türkiye’deki büyükelçilikleri ile konsolosluklarında ve uluslararası kuruluşların temsilciliklerinde görevli diplomat, idarî ve teknik personelin hizmetinde çalışanlar ile karşılıklılık ilkesi çerçevesinde olmak ve görev süresiyle sınırlı kalmak üzere Türkiye’de bulunan büyükelçilikler, konsolosluklar ve uluslararası kuruluşların temsilciliklerinde görevlendirilen diplomatların ve idarî ve teknik personelin eş ve çocuklarına,

- Bilimsel ve kültürel faaliyetler amacıyla bir ayı aşan ve sportif faaliyetler amacıyla dört ayı aşan süre ile geçici olarak Türkiye’ye gelecek yabancılara,

- Kanunla yetki verilen bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarınca sözleşme veya ihale usulleriyle mal ve hizmet alımı, bir işin yaptırılması veya bir tesisin işletilmesi işlerinde çalıştırılacak kilit personel niteliğindeki yabancılara,

- Uluslararası koruma başvurusunda bulunan ve İçişleri Bakanlığınca şartlı mülteci statüsü verilen yabancı ve vatansız kişilere kanuni sürelerle tabi olmaksızın, istisnai olarak, çalışma izni verilebilmektedir. Ancak, bu tür izinlerin verilmesinde ulusal mevzuata aykırı davranılmaması ve mesleki hizmetlere ilişkin mevzuata uyulması esastır. Yine, istisnai çalışma izinlerinin verilmesinde ilgili mercilerin görüşleri dikkate alınır.

İstisnai çalışma izinlerinin uzatılması ve iptali YÇİHK’ nin Uyg. Yön.’deki genel hükümlerde düzenleme altına alınan prosedüre tabidir. İstisnai çalışma izinleri, ilgili mesleki mevzuatın gereklerinin yerine getirilmediğinin tespiti halinde de iptal edilir. İstisnai çalışma izinlerinin verilmesi, iptali ve uzatılması yönündeki kararlar, ilgili mercilere iletilir.

Sonuç

Son yıllarda, özellikle gelişmiş ülkelerde yabancı veya göçmen sayısında büyük bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Kuşkusuz, bu durumun iç ve dış pek çok nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak, her halde yabancı ve göçmenlerden oluşan (küçük) topluluğun genel nüfus içindeki yeri ve yapısı, bunları kabul eden ülkenin politikalarına göre şekillenmektedir. Bu itibarla, yabancı işçilerin kabulü de kabul eden ülkedeki politik eğilime göre kolay ya da zor olmaktadır. Avrupa ülkelerinde geçici (misafir) yabancı işçilerin, kalıcı yabancı işçilere kıyasla daha hoş karşılandığı bir gerçektir. Bu bağlamda, Avrupa ülkelerinin geçici ama kalifiye yabancı işçilerin istihdamını kolaylaştırıcı bir takım tedbirler aldığı gözlenmektedir.

Benzer şekilde, gelişmekte olan ülkeler kategorisinde bulunan Türkiye’de de, hükümet tarafından yabancı yatırımcıları ve kalifiye işçileri ülkeye çekmek amacıyla yabancıların çalışma izinlerini kolaylaştırıcı yeni bir program hazırlığı bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan yeni eylem planına göre, hükümet en kısa sürede çalışma izni ve çalışma vizesi konularını istihdamı teşvik planının bir parçası olarak, acil ihtiyaçlara daha kolay cevap vermek üzere

revize edecektir. Bundan sonra, yabancılar eğitim seviyelerine göre yeni ve daha kolay bir çalışma izni başvuru prosedürüne tabi tutulacaklardır. Plana göre, çalışma izninin temininde ülkeye yapılacak yatırımın büyüklüğü de hesaba katılacaktır. Çalışma izni başvuru prosedürü ve bu prosedürün sonunda elde edilen çalışma izninin geçerlilik süresi başvuru sahibinin niteliklerine göre farklı olacaktır. Bu şekilde kalifiye yabancıların daha hızlı ve daha az karmaşık bir çalışma izni başvuru prosedüründen geçmesi amaçlanmaktadır. Buna ek olarak, bu yabancıların beraberlerinde getirdikleri eş ve çocuklarının da çalışma izinleri konusunda beş yıl beklemeksizin bunlarla aynı haklardan yararlanmaları hedeflenmektedir. Bakanlığın planlarından birisi de, ileride yabancı yatırımcı için bir çeşit ikamet izni olarak kabul edilebilecek süresiz çalışma izni vermektir. Bakanlık, ilk aşamada, diğer bakanlıklarla ve ilgili kurumlarla istişarelerde bulunup, istihdamı teşvik konusunda kapsamlı bir etki analizi yapacaktır. Bu analizin sonuçlarına göre en uygun şekilde hareket edecektir. Bakım, onarım ve montaj gibi bazı işlerde çalışacak yabancılara verilen tek kullanımlık vize uygulamaları gibi bazı sınırlamaların kaldırılması da hükümetin gündeminde olan başka bir konudur. Yine şirket ortaklarının ve yönetim kurulu üyelerinin iş amaçlı ülke

içinde seyahat etmelerinin önündeki engeller de kaldırılmak istenmektedir. Bu itibarla, beyin göçü ve yatırımların yöneldiği ülkelerdeki iç mevzuat ve uygulamalar yakından takip edilecek ve örnek alınacaktır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre 2009-2013 yılları arasında 100.000 kadar yabancı Türkiye'de çalışmak için izin başvurusunda bulunmuştur. Buna karşılık, bunların 64.279'u çalışma izni elde edebilmiştir⁸³.

Görüldüğü üzere, Türkiye'deki mevcut mevzuat, yabancıların çalışma şartlarını düzenlemekte yetersiz kalmaktadır. 2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun üzerinde sıklıkla yapılan değişiklikler de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bakımdan hükümetin yabancı istihdamını teşvik için atmış olduğu adımlar olumlu karşılanmalıdır. Ancak, yabancıların Türkiye'deki çalışma şartları önündeki engeller kaldırılırken, bunların vatandaşlarla haksız rekabete girip, vatandaşların işlerini ellerinden alacağı yönündeki kimi kaygıları giderici bazı düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır.

⁸³ Yeni eylem planı hakkında bilgiler Erdiñ ÇELİKKAN' ın 12 Ağustos 2014 tarihli Daily News gazetesinde yayımlanan yazısından alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Alp, M. (2004). Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun. *AÜHFD*. Cilt: 53, Sayı:2, ss.33-59.
- Asar, A. (2006). *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*. 3. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aybay, R. (2007). *Yabancılar Hukuku*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 89.
- Berki, O.F. (1966). *Devletler Hususî Hukuku, Tâbiyet ve Yabancılar Hukuku*. Cilt:I. 6. Baskı. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Civan, O.E., Gökalp, A. (2011). Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği. *Çalışma ve Toplum*. Cilt:I. ss.233-264, s.240. ([http:// www.calismatoplum.org](http://www.calismatoplum.org) sitesinden 7.7.2014 tarihinde alınmıştır.)
- Çelikel, A., Gelgel, G. (Ö.). (2014). *Yabancılar Hukuku*. 20. Bası. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çiçekli, B. (2004). *Yabancıların Çalışma İzinleri*. İlk Baskı. Ankara: Yorum Matbaacılık (TİSK Yayını No: 240)
- Çiçekli, B. (15-16 Mayıs 2009). Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler: Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar. (Tebliğ) *Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler; Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Eskişehir: Türkiye Barolar Birliği Yayınları:175. ss. 327-362.
- Çiçekli, B. (2013). *Yabancılar Hukuku*. 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ekşi, N. (2012). *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*. 4.Baskı. İstanbul: Beta Yayını.
- Güven, P., Çalışkan, Y. (2004). *Yabancıların Türkiye’de Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile Getirilen Yeni Değişiklikler*. Prof. Dr. Aydın Aybay’a Armağan. İstanbul: Vedat Kitapçılık, ss. 197-233.
- Kıral, H. (2006). *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Esasları*. İlk Baskı. Ankara: Yorum Matbaacılık (TİSK Yayını No: 270).
- Özcüre, G. (2001). Avrupa Birliği Uyum Sürecine Son Gelişmeler Işığında AB’de Türk İşgücünün Serbest Dolaşımı; AT-Türkiye Ortaklık Mevzuatı ile İşgücüne Sağlanan Serbest Dolaşım Hakları. www.journals.istanbul.edu.tr, ss.187-223.
- Özdemir. Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri ve İlgili Mevzuat. s.130; ASAR. *Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları*.
- TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. *1964-2000 Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları* (DPT yayın no:2596).
- Tekinalp, G. (1999). *Yabancı Gerçek Kişilerin Antlaşmalar Açısından Türkiye’de Çalışma Şartları*. Prof. Dr. Nihal Uluocak’a Armağan. İstanbul. ss. 353-366.
- Tekinalp, G. (2002) *Türk Yabancılar Hukuku*. Yenilenmiş 7. Bası. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tiryakioğlu, B. (1997). Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı. *AÜHFD*. Cilt: 46, Sayı:1-4. ss. 67-84.
- Turhan, T., Tanrıbilir, F.B. (2012). *Vatandaşlık Hukuku*. 3.Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.

“TİSK AKADEMİ” YAYIN İLKELERİ

1. Dergiye gönderilen yazılar Türkçe veya İngilizce olmalıdır ve yayınlanması istenen makaleler dört basılı kopya ve bir CD ile birlikte posta yoluyla, **TİSK Hoşdere Cad. Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKARA** adresine gönderilmelidir.
2. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
3. Dergiye gönderilen yazılar üç hakem tarafından değerlendirilecek olup, tüm raporların olumlu olması halinde Yayın Kurulu’nun kararına göre yayınlanacaktır. Hakemlerin ve yazarların isimleri gizli tutulacaktır.
4. Microsoft Word dosyası olarak hazırlanan her makale, belirlenmiş olan yazım formatları (Times New Roman-12 punto) çerçevesinde en fazla 40 sayfa olmalıdır.

Ayrıca, en fazla 150’şer kelimeden oluşacak İngilizce ve Türkçe özet, en az üç Türkçe ve üç İngilizce anahtar sözcük ile birlikte, makalenin başlığı, yazar ismi, kurumu ve yazarların adresleri ile telefon numaralarının bulunduğu üst kapak sayfası gönderilmelidir. Makale başlığı ayrıca makalenin ilk sayfasında da yer almalıdır.

5. Makalelerin uluslararası endeks kodları belirtilmelidir. (örneğin ekonomi ile ilgili yazılar için “JEL Kodu” gibi)
6. Tablolar ve şekiller metin içinde yer almalıdır. Bütün tablolar ve şemalara başlık ve sıra numarası verilmelidir. Denklemlere de ayrıca sıra numarası verilmeli ve sıra numarası parantez içinde sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.

Tablolar ve şekiller, ayrıca ‘excel’ formatında gönderilmelidir.

7. Kaynaklar makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

Yararlanılan ve gönderme yapılan kaynaklar, aşağıda örnekleri sunulan **APA Referanslama Yöntemi** ile yazılmalıdır.

-Metin içindeki atıflar, yazarın adı cümle içinde geçiyorsa;

Keynes (1930, s.125)

Yazarın adı cümle içinde geçmiyorsa;

(Keynes, 1930, s.125) şeklinde yazılmalıdır.

-Metin içinde ikiden fazla yazarlı kitaplara atıfta bulunurken ilk seferinde bütün isimler kullanılmalı; aynı yayına daha sonra yapılan atıflarda sadece birinci isim yazılmalı, diğer yazarlar için “ve diğerleri” ibaresi kullanılmalıdır.

Houston ve diğerleri (1979)

Kaynakça listesinde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

-Kitaplar kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Yazar, BAŞ HARFLERİ. (Yıl). Başlık. Baskı. Basıldığı Yer: Basımevinin İsmi

Layard, R., Nickel, S. ve Jackman, R. (1991). *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press

-Makaleler kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Yazar, BAŞ HARFLERİ. (Yıl). Makalenin Başlığı. Derginin İsmi. Cilt Numarası, İlk ve Son Sayfa Numaraları

Tarling, R. ve Wilkinson, F. (1985). Mark-Up Pricing, Inflation and Distributional Shares. *Cambridge Journal of Economics*. 9, 85-179

-İnternette alınan dokümanlar kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Eichengreen, B., Jeanne, O. (1998). Currency Crisis and Unemployment: Sterling in 1931. National Bureau of Economic Research Paper No.6563. 50, 750-765

21 Aralık 2009 tarihinde <http://www.nber.org/papers/html> adresinden erişildi.

NOTLAR:

NOTLAR:

NOTLAR:

NOTLAR:

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi, Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKARA
www.tisk.org.tr • tisk@tisk.org.tr

